

PÉCSI SZEMLE

városthörténeti folyóirat

ΤΟΥΤΩ ΝΙΚΑ!

(Tutó niká = E jelben győzz!)

Krisztus-monogram a Kr. u. IV. századból

(Pécs, Szent István tér, Péter–Pál sírkamra, 2000.)

2006.

tél

2005. október 19-én Bozóki András hivatalosan is bejelentette: a Magyar Köztársaság kormánya a nemzetközi szakmai zsűri döntése alapján Pécs-et jelölte a 2010-es Európa Kulturális Fővárosa címre.

TISZTELT OLVASÓ!

A **Pécsi Szemle** további fennmaradása érdekében
tisztelettel kérjük,
hogy 2006. évi adójának 1%-ával
szíveskedjék hozzájárulni a következő számok
megjelenéséhez.

Az Adóhivatalhoz benyújtandó „rendelkező nyilatkozathoz”
a következő adatokat szükséges megadni,
majd a lezárt borítékot nevével, címével,
adóazonosító jelével az adóbevalláshoz mellékelni:

PÉCSI SZEMLE VÁROSTÖRTÉNETI ALAPÍTVÁNY
Adószám: 18319138-1-02

A **Pécsi Szemle Várostarténeti Alapítvány**
kuratóriuma köszönetét fejezi ki mindazoknak,
akik 2005 évben adójuk 1%-ával
hozzájárultak a Pécsi Szemle Várostarténeti folyóirat
9-ik évfolyamának megjelentetéséhez.
A befolyt 70 812.- forintot a működési keret kiegészítésére fordítottuk.

A **Szerkesztőség** ismételten szíves figyelmébe ajánlja
a Pécsi Szemle előfizetésének lehetőségét
a mellékelt csekken,
ezáltal is a jobb elérhetőséget felkínálva.

Az 2007. évi négy szám előfizetési díja: **1800.- forint**,
az egyes szám ára az elárusítóknál **600.- forint**.

Támogatását előre is köszönjük.

Tisztelettel:

Dr. Romváry Ferenc
főszerkesztő, az Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Pécs, 2006. december 15.

BOROS LÁSZLÓ

CÍMERES SÍRZÁRÓKŐ A PÉCSI BAZILIKA ALTEMPLOMÁBÓL

A bazilika légfűtésének altemplomi szakaszát 1991 tavaszán létesítették. A műszaki árkot a nyugati fal mentén ásták fel. A húsz évvel korábbi tapasztalatok szerint várható volt, hogy a feltárás nyomán egymás után kerülnek elő római, illetve elsősorban középkori temetkezések csontleletei. 1970-ben a fűtő-szellőző berendezés első szakaszának helyén, az északi altemplomi lejárati alsó szintje előtti 355x270 cm alapterületen, 180 cm mélyre terjedő feltárás három szintjén temetkezési helyek kerültek elő, ami akkor sem volt meglepő, mert tudomásunk volt arról, hogy az altemplomot temetkezésre is használták. Erre utal, hogy a téregységet a korai iratoktól a 20. századig catacumba, illetve kripta néven említették.

Az 1991-ben, az altemplom középvonalának közelében feltárt sírhelyek egyikét, a padozati burkolólapok alatt mintegy 25 cm-nyire egy sírkőlap fedte. Helyzetéből ítélve eredeti helyéből korábban már elmozdították. Eltávolítása után, alatta egy épített kripta nélküli rátemetkezéses sír került napvilágra. Külön figyelmet az esemény azért érdemel, mert az altemplom padozata alól kőlappal fedett sírhely ez ideig még nem került elő. Ennek magyarázata, hogy egyrészt, az altemplom padozata alatti tér régészetileg napjainkig feltáratlan, más részről pedig tudjuk, hogy a török megszállás alatt ugyan sérült, de megmaradt középkori síremlékeket Gabriele Vecchi osztrák tábornok katonái feltörték, és a sírokat kifosztották.¹

Újkori kegyúri templomaink, főegyházaink síremlékeiben a sírfedőlapok, kriptazárókövek, tumbák és epitáfiumok változataiban a középkori és reneszánsz hagyományok eszmei-gyakorlati, illetve formai továbbélését követhetjük. A fejedelmi, lovagi és főpapi sírfaragványok századokon át formálódott egészalakos fekvő vagy álló típusai költséges előállításuk okán nem honosodhattak meg a szerényebb anyagi lehetőségekkel rendelkező rétegek körében. Az egyszerűbb sírkőlapok mindössze eredeti rendeltetésüknek kívántak megfelelni, vagyis a sírhely lezárására szolgáltak. A kevésbé költségigényes példányok felületén egyszerű faragott kereszt, felirat, esetleg ornamentumkeret vagy az elhunyt személy családi címere szerepelt. A pécsi bazilika altemplomának padozata alól ez utóbbi, címeres sírkőlapok csoportjába tartozó kőfaragvány került napvilágra 1991 márciusában.

A sírfedőlap

Nagy mésztartalmú homokkőből készült. Mérete: 170x92x25 cm. Rézsűsen kiemelkedő keretsávján vésett gót betűs latin szöveg fut körbe. Mélyített középmezéjét domborművű, tagolt címer tölti ki. A pajzsláb tompaszögű csücskös, maga a pajzs balra döntött, alsófekvésű, címerállata lóhereívekben záruló háromágú életfát tartó koro-

¹ Pécsi Káptalani Levéltár fasc. XIII., XIV., a Hofkammer Archiv fasc. 13. Ecclesiae Quinque-Ecclesiensi alapján

Szekcsői János László sírköve. Fotó: Csonka Károly

nás oroszlán. Csőrös címersisakját lombelemes korona ékíti, amelyből az életfát tartó oroszlán ismétlődő alakja emelkedik. Sisaktakarója foszladéokra és lendületes ívben lobogó bordás szalagokra oszlik, amelynek szárai térkitöltő elemként is szolgálnak.

A szóban forgó sírkő címere abba a stíluskörbe tartozik, amely a 15. század hasonló alkotásainak általános formaelemeihez igazodik. Ez a típus azoknak a lovas ábrázolásoknak a leszármazottja, amelyeken a lóháton ülő királyokat a maguk elé tartott pajzsukkal, leeresztett rostélyú sisakkal ábrázolták. Egy idő után egyszerűsített változatban a címeres pajzs a fölötté megjelenő díszes sisakkal, teljes címerábrázolásként jelent meg a heraldikában.²

A címertan mint a művelődéstörténet részterülete, valamint a történelem egymásra utaltsága szembetűnő. Igaz ez a heraldika és az egyháztörténet viszonyában is, bár ismert, hogy a címerhasználat a csatamezők nélkülözhetetlen azonosító tényezőjeként alakult ki. A zászlók és címerek alkalmazása idővel túlhaladta a lovagi és nemesi rétegek körét, majd egyéb, nem hadi célzatú felhasználásban is megjelentek. A 14. századtól a családi címerhasználat már általánosan elterjedt az egyházi személyek pecsétjein és síremlékein is.³

A legtöbb, amit a sírkőről, illetve az elhunyról megtudhattunk, abban nem a heraldikai olvasat, hanem elsősorban a rávésett szöveg, s a korábbi, és főként a legújabb kutatás volt irányadó. A sírfedlap felszínének meglepően jó állapota a peremen körbefutó betűsor olvasatát nagyban megkönnyítette. A szöveg a bal felső sarokra vésett, hármashalom talapzatra állított egyenlőszárú horgonykereszttel indul: + HIC IAC MAGISTER IOHANES D ZECCHW ARCHIDACONS D BARANIA QUIQ:ECC CT OBII ANNO DM M CCCC XXXV

Feloldása: Hic iacet magister Johannes de Zecchew archidiaconus de Barania Quinque Ecclesiis cantori obivit anno domini MCCCCXXXV

Magyarul: Itt nyugszik Szekcsői János tanítómester, baranyai archidiakónus, pécsi kántor, elhunyt az Úr 1435. esztendejében.

A síremlékekkel foglalkozó művészettörténeti irodalom a 15. század hasonló jellegű emlékei között Szekcsői János sírzáróköve előkelő helyet foglal el. Elsősorban felületének viszonylagos épségében, művészi kivitelében, figyelmen kívül hagyva az idő és a talaj felületkárosító hatását, néhány múzeumi példánytól eltekintve, bizonyosan csak Perényi János 1458-ból való töketerebesi sírköve múlja felül.⁴

A felületén ábrázolt címertípus különösen a 15. században terjedt el, amely például szolgált a későbbi idők címerjoggal rendelkező megrendelői és a kőfaragó mesterek számára egyaránt.

Akit a sírkő elfedett: Szekcsői János László

Ami Szekcsői tisztségeit illeti, magisteri fokozata alapján felvetődhetne a pécsi középkori egyetemen való oktatói működése, azonban az egyetem 15. századi

² Radocsay Dénes: Gótikus magyar címereslevelek = Művészettörténeti Értesítő 1957. 4. 271. p. Például a Tamásfalvi (1415), a Halmi-Bor (1415), a Rezegei (1421), a Buthor (1430) stb. címerképek.

³ Bertényi Iván: Heraldika és középkori egyháztörténet = Magyar Egyháztörténeti Vázlatok I. Budapest, 1989. 195. p.

⁴ Gervers-Molnár Vera: Sárospataki síremlékek. Budapest, 1983. 42. kép

fennállása nem bizonyítható. Magisteri cím (magister artium liberalium) illette a káptalani iskola oktatóját, aki a középkorban a bölcsészeti fakultást (facultas artium) maga is elvégezte, továbbá az oltármesterséget (magister altaris), valamint az okleveleket pecséttel hitelesítő udvari káplánok főnökét, illetve a kápolna-magistereket (magister capellae), valamint más világi tisztségviselőket, végül a tiszteletbeli magistereket (magister honorabilis) is. Szekcsői egyetemi fokozata feltételezhető, de nem bizonyítható, mint ahogy az ellenkezője sem. Nem zárható ki, hogy Szekcsői valamely egyetemen a magisteri fokozatot elérte, amelyhez többévi stúdiumra volt szükség.⁵ Erre mindenesetre a hazai egyetemeken kevés valószínűséggel kerülhetett sor, mert napjainkig erre vonatkozó adat nem áll a kutatás rendelkezésére.⁶

E feltételezést részben alátámasztani látszik a Szekcsői pécsi működéséhez kapcsolható adat: a Konstanzi Egyetemes Zsinat által megválasztott V. Márton pápa (1417–1431) 1428 márciusában megerősítette Henrik pécsi püspök (1421–1445) korábbi intézkedését, amely szerint a pécsi székesegyháznál (prope) létesült kápolnában egy kinevezendő teológiai magiszter vagy baccalaureus, esetleg más alkalmas pap, a hívek vallási meggyőződésének megerősítésére előadásokat tartson. Nevezett személy legyen egyben a székeskáptalan tagja, részesüljön kanonoki illetményekben, s még azon felül kapjon évi 5 márkát.⁷

A nép vallási meggyőződésének megerősítésére a huszitizmus terjedése miatt volt szükség. Az egyház részéről annak a Husz Jánosnak tanai ellen kellett fellépni, akit nézetei miatt a konstanzi zsinat eretnekséggel vádolt és elítélt. Érthető volt tehát V. Márton pápa azon törekvése, hogy a huszita tanok ellen minden lehetséges fórumon előadásokkal, szónoklatokkal arra alkalmas papok hatékony közreműködésével fellépjenek.

Szekcsői, sírfedlapjának kőbe vésett tanúsága szerint, a pápa és a pécsi püspök által megkívánt feltételeknek mindenben megfelelt. Bizonytalan azonban, hogy a sírkőfeliraton jelölt magistersége az általa igazgatott Szent Jakab-oltárra, egyetemi végzettségére, vagy oktatói tevékenységére, esetleg mindháromra utal-e. Baranya megyei archidiakónusi hivatalának betöltése mindenesetre magasabb képzettségét feltételezi, s kevésbé tulajdonítható hivatali összeköttetései eredményének.

A káptalan tagjainak kinevezését a 13. századig az érsekek látták el, majd a 14. század folyamán e jog gyakorlását a Szentszék tartotta fenn magának. A pápai kinevezések mellett azonban az érseki megbízatások is tovább folytak, sőt a 15. századtól a káptalani javadalmak adományozását, gazdasági, valamint közügyi tevékenységének jelentőségére tekintettel, a király is mint főkegyúr, a saját jogkörébe sorolta. A vitás kérdések végül maguktól megoldást nyertek, miszerint a kinevező személyétől függetlenül a beiktatást az érsek végezte.⁸

⁵ Fedeles Tamás: Pécsi kanonokok egyetemlátogatása a középkorban (1354–1526) = Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. 2005/1–2. 60. p.

⁶ Fedeles Tamás: Zsolozsma, zárandoklat, hatalmaskodás = Pécsi Szemle, 2005. ősz. 12. p.

⁷ Josephus Koller: Prolegomena in historiam Episcopatus Quinque-Ecclesiarum III. Pozsony, 1804. 340. p.

⁸ Udvardy József: A kalocsai főszékeskáptalan = Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. Budapest, 1990. 2. kötet 52. p.

A kinevezés joga az alkalmasság megítélésében bizonyos körű felelősséggel járt, hiszen a káptalan széleskörű, többek között egyházi és világi hiteleshelyi tevékenységet folytatott. A sokoldalú feladatkör egyik kiemelkedő és jelentős részét alkotta az oktatás, a székesegyházi iskola, a *scola maior ecclesiae* vezetése.⁹

A Héderváry-Szekcsői-Herczeg- család tagjai között bán (Héderváry Henrik), főispánok (Héderváry Dezső soproni, II. Miklós Győr vár megye, II. Péter Bodrog vármegye), királyi főajtónálló, 1364-től országbíró (III. Miklós) tisztséget viselő személy is előfordult.¹⁰ A család két baranyai várát is birtokolta, Szekcső és Kőszeg várát. Szekcsői Herczeg László, János apja, a királyi udvar alkalmazásában állott 1402–1426 között.¹¹

Szekcsői felmenői között tehát nem egy címerhasználatra jogosult *homo regius* volt, ugyanis a korábbi önkényes címerhasználatot a 14. század végétől az uralkodó kizárólagos adományozási joga váltotta fel. Szekcsői János családja címerjogának magán- vagy nemesi jogi, esetleg királyi privilégiumi eredetéről nincs biztos tudomásunk. A sírfedlapon ábrázolt címerképet alkotó oroszlán talán egy egykori kiérdemelt szolgálati cselekményre utalhat, bár gyakran a címer ábráját maga a kérelmező nyújtotta be az udvarhoz.

Szekcsői, teljes nevén Szekcsői János László, 1410-től haláláig, 1435-ig a pécsi mellett a boszniai káptalan kanonoki javadalmát is birtokolta. 1421-től Baranya megye főesperesi hivatalát is ellátta. A Szent Jakab-oltár rektorságának tisztét feltehetően István (V.) kanonoktól vehette át, akit Alsáni Bálint bíbornok, pécsi püspök (1374–1409) erősített meg Aigl szerint 1409-ben, amennyiben 1418 előtt nem volt más rektora az oltárnak, amelynek 1418-ban már valóban ő volt az igazgatója.¹²

Személyével kapcsolatos korábbi adatok nem állnak rendelkezésre, mivel nem bizonyítható, hogy azonos lenne azzal a János nevű pappal, a Szent Gergely pápa-oltár rektorával, akit a pécsi káptalan 1400. október 7-én a pécsváradi apát esküjének vételéhez kiküldött.¹³

A személynév azonossága ellenére nem valószínű, hogy Szekcsői János korábban a Szent Gergely pápa-oltár magistere volt. Ugyanis egy 1374. szeptemberi káptalani jelentés szerint a Szekcsői Herczeg Péter által elkövetett hatalmaskodás kivizsgálásával a káptalan ugyancsak a Gergely-oltár magisterét, Jánost bízta meg, ami pedig a rokoni elfogultság vélelme miatt bizonyára már akkor sem fordulhatott elő.¹⁴ Úgyszintén kizáró tényezőként kell figyelembe vennünk az 1374-es évszámot. Szekcsői János születésének idejét nem ismerjük, de a káptalanban viselt tisztség lehetséges eléréséhez ezt az időpontot túl korainak tartjuk.

⁹ A kifejezésben a „*maior*” jelző kifejezetten az „*ecclesiae*”-re értendő

¹⁰ Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest, 1859. V. 74., 96. p.

¹¹ Fedeles Tamás: A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban. Pécs, 2005. 448. p.

¹² Aigl Pál: *Historia brevis Venerabilis Capituli cathedralis ecclesiae Quinque-Ecclesiensis. Quinque-Ecclesiis*, 1838. 60. p.; továbbá lásd: Fedeles... i.m. (A pécsi...) 2005. 448. p.

¹³ A pécsi káptalan igazolja, hogy e célból kiküldte nostrum hominem Johannem sacerdotem magistrum altaris beati Gregorii pape in ecclesia nostra predicta. Zichy Okmánytár V. 213. p.

¹⁴ Zichy Okmánytár V. 578. p.

A legközelebbi adat 1418. július 8-ról való, amikor egy megüresedett kanonoki stallum elnyerése ügyében folyamodott a pápához. Benyújtott kérvénye nyomán V. Márton pápa utasítja a pécsi egyházmegye pécsváradi apátsága monostorát, hogy biztosítsa a pécsi templom (66 m) – t.i. a székesegyház – Galli (Gál) Pál halálával szabaddá vált kanonoki jövedelmeit Szekcsői János László Szent Jakab-oltár rektorságának megújításához, amelyhez Albeni-Medvei II. János püspök (1410–1420) is hozzájárulását adta.¹⁵

A kanonoki jövedelmek megszerzése ügyében megnyilvánuló igyekezete jelölül nyolc nappal később ismét kérvényt nyújtott be egy Péter nevű kanonok halálára hivatkozással, kalocsai kanonoki stallumának, valamint a pécsi templom Szent Jakab-oltár-kanonokságának megerősítése tárgyában.¹⁶

Idősebb Jakab apostol spanyolországi kultusza, Compostelába került ereklyéi révén már a 8-9. században virágzott. Magyarországról is sokan megfordultak a neves zarándokhelyen. Akik nem vehettek részt a megerősített zarándoklaton, azok Jakab napján a szent titulusát viselő kápolnába vagy Szent Jakab-oltárhoz látogattak.

Pécsett az ünnep középkori rangjának, s a zarándoklatok emlékéét a Jakab-hegy őrzi. A Szent Jakab-oltár feltehetően az azonos titulusú kápolnában állott, amely már az 1333. évi pápai adójegyzékben szerepel.¹⁷

Az altemplom sírjainak 17. századi, illetve 1704-beli feltöretése és kifosztása ellenére, a véletlen jóvoltából megmaradt és felszínre került sírfedlappal egy életrajz-töredékre is fény derült. A kutatás által feltárt adatok személyekre vonatkozó részletei csak adatgyűjteményként szerepelnek a levéltárakban, könyvtárak kötetekben. A személyekhez köthető tárgyi emlékek azonban új életre kelnek, amint azok vizsgálata által újabb részletekkel gyarapodhat történeti-helytörténeti ismeretanyagunk. Ezért Szekcsői János sírzároköve nem csak a művészettörténet, hanem a heraldika, nemkülönben az egyháztörténet szempontjából is értékes alkotás. Sérüléssel is járó átmeneti hányattatása után méltó helyen, a Dóm Múzeum oltalma alatt őrzi egykori tulajdonosának megkövült emlékét.

¹⁵ Johannes Ladislai de Zekcew, rector altaris S. Jacobi in dicta ecclesia iam provisus est [...] non obstate dicto rectoratu. = Lukcsics Pál: XV. századi pápák oklevelei I. Budapest, 1931. 112. sz.

¹⁶ Supplicatio Johannis Ladislai de Zekchew de nova provisione de canonicatu et prebenda ac custodia ecclesiae Colocensis = Lukcsics... i.m. 1931. 121. sz.

¹⁷ Item Johannes Sacerdos Capelle Sancti Jacobi solvit 15 banales = Josephus Koller: Historia Episcopatus Quinque-Ecclesiarum. Posenii, 1782. II. 189. p.

HORVÁTH ISTVÁN

A PÉCSI KAPUCINUS REND 1782-BEN¹

Fratres Ordinis Minorum Capucinatorum – O.F.M. Cap.

A kapucinusok a ferencesekkel és minoritákkal együtt **Assisi Szent Ferenc** első rendjét alkotják. A kapucinusokat a teremtett világ szeretete, evangéliumi világszemlélet, mindenre kész szolgáló szeretet és a feltétlen engedelmesség jellemzi. A ferences rend legutolsó nagyarányú reformjára a 16. században került sor, amikor **Matteo da Bascio** obszerváns ferences társaival vissza akart térni a teljes szegénység eredeti eszményéhez, a rend alapítóját még külsőleg is utánozva, csuklyát és szakállt viselve. Nevüket a csuklyájukról (capitium) kapták. Önálló renddé csak 1619-ben váltak. Hazánkban 1674-ben kezdték meg szolgálatukat Bazinban, majd több városban is alapítottak rendházat.²

A török hódoltság megszűnte után, 1689-ben jelent meg a rend városunkban. A kapucinus barátok az eredetileg a pálosok tulajdonában lévő telken telepedtek le, melyet **Visa János** kanonoktól **Radonay** püspök jóváhagyásával kaptak. Még ugyanabban az évben egy keresztet állítottak a telken és megkezdték a templom építését, melyet 1727-ben **Bakich Péter** kanonok szentelt fel. A kolostor építése 1734-ben fejeződött be. A rend 1786-os feloszlatása után volt kolostoruk magánkézbe került, majd 1796-ban az Irgalmas Rend kapta meg **Krautzak János György** adománya révén.³

Az összeírás idején, 1782-ben húsz szerzetes élt a pécsi kolostorban. Közülük tizennégyen magyar származásúak voltak, négyen osztrákok, valamint volt egy horvát és egy morva barát is köztük. A városban működő többi szerzetesrendhez hasonlóan a kapucinusok is bekapcsolódtak a város lelki életébe, németül és magyarul tartottak szentbeszédet. Részt vettek az oktatásban is, egyik rendtaguk a novíciusoknak filozófiát tanított, egy másik a főgimnáziumban, a harmadik pedig Eszéken tanított katekizmust. A rend egyházmegyei szolgálatot is vállalt, Abaligeten **Mantz Baltázár** káplánként szolgált és Pécsváradon is kiegészítették a plébánost.

A rend a koldulás mellett állandó jövedelemmel is rendelkezett. A főgimnáziumban való tanítáért 400, a pécsváradon lelt szolgálatért 75, az abaligeti káplánkodásért 100 forintot kapott a rend, részben pénzben, részben természetben. Alamizsnából néha, szerencsés évben 50 köből búza bevétele is volt a kolostornak, de rosszabb évben csak 20. Borból 200 és 600 urna között kaptak az atyák. 1782-ben a rend fiatalabb tagjai már Pécssett, saját kolostorukban részesültek filozófiai oktatásban, szemben idősebb társaikkal, akik tudásukat még más városokban, elsősorban Kremsben, Linzben és Bécsben szerezték. A fiatalok magasabb teológiai képzést a linzi, a bécsi, a passau, a bazini, a pozsonyi és a nagyváradon kolostorokban kaptak.

A civilekből szerveződő harmadik rendjüket X. Kelemen pápa engedélyezte 1620-ban. Pécssett a kapucinusok harmadik rendje 1727. május 10-én alakult meg. Az Oltáriszentség imádatására minden negyedik vasárnap és minden nagyobb Mária-ünnepen összegyűltek a rendtagok, a minden negyedik vasárnap tartott németnyelvű szentbeszéd után pedig negyven órás szentségimádatást tartottak. Ekkor a főoltárról a Mária kápolnába vitték az Oltáriszentséget, nyitott tabernákulumba helyezték és litániát tartottak.⁴

A rend tagjai:

P. Stublics Onesimus, Pozsonyban született, 50 éves, magyarul és németül beszél, pap. Filozófiát Budán, teológiát Kremsben, Linzben és Bécsben tanult. Tíz évig magyar szónok volt, Mórban, Hatvanban és Bodajkon. Hat évig vikárius és a novíciusok mestere Mórban. Négy éve tölti be a házfőnöki tisztséget, korábban Tatán, most Pécssett.

P. Misics Quinctinus, Székesfehérváron született, 42 éves, magyarul és németül beszél, pap. Filozófiát Nagyváradon, teológiát Nagyváradon és Bécsben tanult. Magyar szónok kilenc évig Hatvanban, Bodajkon és Mórban. Két éve Pécssett vikárius.

¹ PPL 39/1782

² Puskely Mária: Szerzetesek. H.n., 1990. 58–60. p.

³ Gosztonyi Gyula: Pécs műemlékei. Pécs 1763-ban, Pruner Ignác városképe. 24–26. p.

⁴ Szentkirályi István: Őseink buzgótsága III. = Pécsi Katolikus Tudósító. 1922. augusztus. 108–109. p.

P. Tymar Basilius, Gynsben (valószínűleg Kőszeg) született, 67 éves, magyarul és németül beszél, pap. Filozófiát Budán, teológiát Kremsben, Pozsonyban és Bécsben tanult. Tíz éve német szónok, Tatán, Pozsonyban, Nagyváradon, Hatvanban és Eszéken.

P. Lebert Tryphon, a magyarországi Szentgyörgyön született, 64 éves, németül beszél, pap. Filozófiát Bazinban és Welsben (Ausztria), teológiát pedig Comeoburgban és Bécsújhelyen tanult. Nagyváradon hét évig a vikárius tisztséget töltötte be.⁵

P. Wlasics Eusebius, a magyarországi Trauerstorffban (valószínűleg Darázsfalva) született, 69 éves, horvátul és németül beszél, pap. Filozófiát Pécssett, teológiát Kremsben és Bécsben tanult.

P. Gollubics Zozimus, a magyarországi Ligvándon született, 54 éves, magyarul, németül és horvátul beszél, pap. Filozófiát Poystorffban, teológiát Óváron és Passauban tanult. Magyar szónok volt nyolc évig Hatvanban és Kalocsán, majd hét évig egyházjogot tanított Kalocsán, majd két évig erkölcsant Bazinban, utána három évig házfőnök Pécssett, hat éve a pécsi főgimnáziumban tanít.

P. Haschperger Alphonus, az ausztriai Linzben született, 43 éves, pap, németül beszél. Filozófiát Comeoburgban, teológiát Kremsben, Linzben, és Passauban tanult. Tizenkét éve szónokként működik Holiciban, Pozsonyban, Schabsiben (talán a Zala megyei Csapi vagy Dunasáp), Óváron és jelenleg Pécssett.

P. Mantz Balthazar, a magyarországi Pátafaluban (Vas vármegye) született, 42 éves, németül, magyarul és horvátul beszél, pap. Filozófiát Budán, teológiát Welssiben, Linzben, és Passauban tanult. Tíz éve káplánként működik, előbb Pandorffban (a Moson megyei Pándorffalu), jelenleg Abaligeten.⁶

P. Zehetgruber Ludovinus, Kremsben született, 36 éves, németül beszél, pap. Filozófiát Comeoburgban, teológiát Kremsben, Linzben, és Bécsben tanult. Szónokként működik négy éve, korábban Pozsonyban, jelenleg Pécssett.

P. Mrasovics Petrus, Eszéken született, 34 éves, horvátul, magyarul és németül beszél, pap. Filozófiát Comeoburgban, teológiát Linzben, Medlingben és Bécsben tanult. Három éve Eszéken horvát és német nyelven katekizmust tanít.

P. Hipper Albertinus, Linzben született, 34 éves, németül beszél, pap. Filozófiát Poystorffban, teológiát Kremsben, Linzben és Bécsben tanult.

P. Sigg Agnellus, Pécssett született, 30 éves, németül és magyarul beszél, pap. Filozófiát Comeoburgban, teológiát a budai egyetemen és Pozsonyban tanult. Két éve filozófiát tanít Pécssett.

P. Piringer Gabriel, Pozsonyban született, 29 éves, németül beszél, pap. Filozófiát Comeoburgban, teológiát Kremsben és Pozsonyban tanult.

P. Kóhegyi Pelagius, Székesfehérváron született, 32 éves, magyarul beszél, pap. Filozófiát Saibsiben, teológiát Kremsben, Budán és Bécsben tanult.

P. Poll Romualdus, Pápán született, 36 éves, németül és magyarul beszél, pap. Filozófiai és teológiai tanulmányait Bécsben végezte kitűnő eredménnyel. Egy éve Pécssett mint ünnepi szónok működik.

P. Ecker Tacianus, Nagykárolyban született, németül és magyarul beszél, pap. Filozófiát Pécssett tanult.

P. Cselik Joan. Chrysosthomus, a Tolna vármegyei Döbröközön született, 25 éves, magyarul beszél, pap. Filozófiát Pécssett tanult.

F. Moravicz Massdus, Krenstorffban (a Sopron megyei Tormafalu) született, 24 éves, németül beszél, diakónus, filozófiát Pécssett tanult.

F. Czilinger Martinianus, a magyarországi Szentandrásán született, 23 éves, magyarul beszél, negyed éves jelölt, filozófiát Pécssett tanult.

F. Fritsch Zachaus, a morvaországi Schottavban született, 23 éves, a morva és a német nyelvet beszél, negyed éves jelölt, filozófiát Pécssett tanult.

⁵ Elhunyt 1791. július 5-én. = Brüstle: *Recensio Universi Cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis*. IV. Quinque-Ecclesiis, 1880. 942. p.

⁶ Brüstle az abaligeti káplánkodást nem erősíti meg. Szerinte 1739. április 9-én lépett be a rendbe. 1799. december 27-én, 60 évesen hunyt el Bólyban, ahol káplánként működött. = Brüstle: *Recensio Universi Cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis*. II. Quinque-Ecclesiis, 1876. 304–305. p.

HÁBEL JÁNOS

MICHAEL HAAS: GEDENKBUCH Pécs török kor utáni templomai és kápolnái

A templomok és kolostorok részben méreteik, részben pedig művészi igényű külső és belső kialakításuk miatt rendszerint meghatározó elemei egy-egy történelmi városmag építészeti örökségének. Így van ez Pécs esetében is, melynek belvárosát elkerülte a II. világháború pusztítása, így a domonkos templom és kolostor kivételével napjainkban is láthatók azok az egyházi épületek, amelyek a katolikus egyházi élet 1686-ban kezdődött sikeres újjászervezését és megerősödését tanúsítják. Ebben az írásban **Michael Haas** pécsi belvárosi plébános Gedenkbuchjából a török kor utáni templomokat, kápolnákat bemutató fejezet fordítását közlöm.¹

A városi plébániatemplom²

Az országban ennek a város fő terén álló templomnak van a legszebb kupolája, mely oszlopok nélkül merészebb és fenségebb, mint a váci dóm rondója.³ Belső magassága 14 öl és három láb. E templom eredetileg dzsámi volt, mégpedig az egész Török Birodalomban az egyik legnagyobb, melyet két magas minaret díszített.⁴ Keresztény pénzből épült. Egy halálra ítélt keresztény ugyanis megígérte a török parancsnoknak, hogy nagy kincset találna, ha meghagynák az életét. A meglelt pénzből felépítették a város e fő dzsámiját, néhány vízvezetékét és fürdőjét.⁵ A török kiűzése után a jezsuiták kapták meg ezt az építészeti szépsége miatt kiemelkedő dzsámit, amelyet keresztény templommá alakítottak, mesteri módon kifestettek és ízlésesen díszítettek. A rend röviddel megszüntetése előtt a templomot a szentéllyel, a Szent Alajos-kápolnájával, a nagy sekrestyével és két szép imateremmel bővítette. A torony felépítésében a feloszlatási dekrétum akadályozta meg őket.⁶ A jezsuiták feloszlatása után a templom a dóm- és plébániatemplom fiáléja lett. Amikor azonban Pécszet felvették a szabad királyi városok közé, plébániatemplommá emelték.

¹ A mű teljes címe: Gedenkbuch der k. freien Stadt Fünfkirchen. Zur Erinnerung an die feierliche Einführung der Kanonissinen von U.L. Frau in das zu Fünfkirchen errichtete Kloster. Fünfkirchen, gedruckt in der Lyzeums-Buchdruckerei. 1852. Haas művének egyes egyháztörténeti témájú fejezetei magyar fordításban e folyóirat hasábjain már megjelentek: a Péter–Pál sírkamra leírása = Pécsi Szemle 2005. nyár, 18. p.; Pécs középkori templomai és kolostorai = Pécsi Szemle 2005. tél, 9. p., a jelenlegi dóm elődjének leírása = Pécsi Szemle 2006. ősz, 36. p.

² Gedenkbuch 105–112 p.

³ A váci székesegyház a lotharingiai származású Isidorus Canevale tervei szerint építették 1763–1772 között. = Dercsényi–Zádor: Kis magyar művészettörténet, Budapest, 1980. 262. p.

⁴ Kászim pasa dzsámijának egyetlen minaretje volt. Egyet említ a 17. századi török utazó, Evlia Cselebi, és egynek találta meg az alapfalait Gosztonyi Gyula az 1939–1940-ben végzett ásatás során. Egnél több minaretet csak a szultáni dzsámiknak építettek, Kászim pasáé nem volt az. = Geró Győző: Az oszmán-török építészet Magyarországon. Akadémiai Kiadó, 1980. 50. és 144. p.

⁵ Az értékes kincslelet története, amelyből a törökök számos középületet emeltek volna, szerepel az első magyarországi lexikon „Fünfkirchen” szócikkében is. = Johann Matthias Korabinsky: Geographisch-Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn. Preßburg, 1786. 188. p.

⁶ A jezsuita rendet XIV. Kelemen pápa oszlatta fel 1773-ban „Dominus ac Redemptor noster” kezdetű brevével. = Dr. Szántó Konrád: A katolikus egyház története, II. kötet, Ecclesia, 1984. 266. p.

1780. június 25-én az összes plébániatemplomi felszerelést az oltár- és szószékterítőkkel, továbbá a céhzászlókkal együtt a dómból ünnepi processzióval áthozták ide. A török kiűzése után mindig egy kanonok volt a városi plébános, mégpedig 1704. április 1-től 1731-ig Kapucsy György*), majd Domsich 1736-ig.⁷ Őt Fonyó Sándor követte, aki 1767-ben jámbor alapítványként a plébániának ajándékozta a szigeti külvárosban lévő majorságát és kertjét (ez most a ferences plébánia tulajdona), halastavát és rétjét. Utóda volt 1754 és 1764 között maga Klimó püspök, majd Petheő József, Andrassy László, Nunkovics György és 1777-től Hersching Dániel.

1782. május 2-án a város az átvállalt patronátus következtében Faitscher Ferenc gimnáziumigazgatót választotta papjául, és fenntartási költségeire az összes stólapénz megszüntetésével 1000 rajnai forintos, a két káplánnak és a két orgonistának 500 rajnai forintos éves fizetést adott.⁸ Nemsokára azonban a jezsuiták által oly gazdagon berendezett templomban meglehetősen sok minden hiányzott, és Faitscher hanyagsága miatt gyakran keserű, de mindig hiábavaló panaszszó hangzott. 1790-ben a várost négy plébániára osztották fel, ahogy ez ma is van. Faitscher halála után 1793. június 23-án Philippovics Jánost, ennek halála után 1805. június 27-én Kremm Alajost választották városi plébánosnak. 1846. május 1-jén őt e sorok írója követte.⁹

1847/48-ban a templombelső nagyobbrészt jámbor keresztények adományai-ból célszerűen megújult és megszépült. Isten segedelmével e különleges templom külseje hamarosan meg fog felelni a belsőjének. A festmények közül, amelyek a jezsuitáktól napjainkig e temploméi maradtak, Carlo Maretii 1703-ban festett Szent Apollonia képét és Raphael Madonnájának egy pompás másolatát kell különösen kiemel-nünk. A mesterműként kitüntetett új orgona 20 regiszterhúzóval F. Focht műve.¹⁰ E templom tekintélyéhez és a benne zajló vallási élet emeléséhez leginkább a Scitovszky püspök által 1845. március 25-én alapított, és még mindig a legszebben gyűmölcsöző Mária Szeplőtelen Szíve Testvériség járult hozzá.¹¹ Ez idő óta ugyanis Pécs lakói a korábbinál sokkal többen gyűlnek össze hitben, szeretetben és hűségben, ebben a Szép Szeretet Anyjának, **Patrona Hungariae**nak szentelt templomban, és nagyobb buzgósággal hallgatják az Igét, mely bennünket szentté, boldoggá és üdvözült-té tesz, azt az Igét, amely békét hoz minden kapcsolatunkba. Ó, már milyen sokan

⁷ Haas jegyzete: *) Kapucsy plébánosként halhatatlan érdemeket szerzett, amikor 1704-ben, a kurucok és rácok a pusztítása idején, magát ezer veszélynek bátran kitette. Egyszer már a fő téren térdelt, hogy a rácok lelőjék, amikor Glavinits kanonok császári tiszti egyenruhába öltözve megmentette őt a biztos haláltól. Kapucsy az elvonuló rácokat Eszékig követte, és ott különösen Herberstein főparancsnok emberbarát fáradozásainak köszönhetően, sikerült neki 500 rácok által elhurcolt pécsi polgárt a kegyetlen fogságból kiszabadítania és sok egyházi kegyesert és egyéb kincseket megmentenie.

⁸ A stólapénz bizonyos egyházi szertartások, ill. szolgáltatások elvégzéséért az egyházi hatóságok által megszabott díj, amely a plébánost illette meg.

⁹ Haas 1853-ig volt a belvárosi r.k. templom plébánosa. Ebben az évben kinevezték a pest-budai iskola-lakerület királyi főigazgatójának, új megbízatása elszóllította Pécsről. Galambos-Göller Ferenc: Haas Mihály püspök, egyháztörténész. = Pécsi Szemle, 2001. tavasz 36. p.

¹⁰ Franz Focht († 1853, Pécs) a bécsi Ignatz Kober segédjeként a dómorgona felállításakor jött Pécsre. A török kor után ő az első Pécssett (és egyben Baranyában) letelepedő orgonaépítő mester. Őt fia érte meg a felnőtt kort, mind orgonaépítők lettek. = Szigeti Kilián: Régi magyar orgonák. Pécs, Zeneműkiadó, Budapest, 1979, 55. pp.

¹¹ Scitovszky János (1785–1866) 1838 és 1852 között volt a Pécsi Egyházmegye püspöke. Borsy Károly: Pécs püspökei a török idők után. = Pécsi Szemle, 2001. tavasz, 33. p.

tapasztalták meg a Mária Szíve-oltárnál, amit Bernardus mond: Még senki sem hallotta, hogy te, ó Szent Anya, Szeretett Szűz, elhagytad volna azt, aki bizalomteljesen fordult hozzád. Ó, terjeszd ki védő karod továbbra is mindazok fölé, akik szent szívedet tisztelik; maradj továbbra is Pécs védelmezője és menedéke, maradj a közbenjárónk és szószólónk. A templom négy szép oltárral rendelkezik.¹²

A dómban vasár- és ünnepnapokon a korai istentiszteletet németül, a későit magyarul tartják. A városi plébániatemplomban azonban a korai és a késői istentiszteletet egyaránt németül tartják. Különleges alkalmakkor minden templomban magyarul, németül és horvátul prédikálnak.

A *Szent Ágoston plébániatemplom* a budai külvárosban áll, az ágostonosok építették 1700 körül.¹³ Két értékes oltárképe van és egy új, jó orgonája. A plébániakormányzó úr buzgóságának, és Pucher Gusztáv plébános úr jelentős adományainak köszönhetően közelmúltban a plébániaépülettel együtt a legcélyszerűbb módon felújították.

A *Szent Ferenc plébániatemplom*. A nevezett szent csodálatos gyorsasággal elterjedt rendjének Magyarországon már 1260-ban nyolc teljes tartománya volt, és már ugyanebben az évben Wadding a pécsi kolostort mint a pécsi tartomány központját említi, következésképp a ferenceseknek rendjük bevezetése (1209.) után hamarosan kolostoruk volt Pécsen. A Körödy nemesi család 1301-ben a rendnek csodálatos kolostort épített, melyet egy kéttornyú szép templom díszített. De Szent Ferencnek nemcsak az első és második*), hanem a harmadik rendje is virágzott városunkban.¹⁴ A harmadik rend tagjai, a *terciánusok*, a világban éltek, de meghatározott életviteli szabályok szerint. Gyakran vették magukhoz a kegyelmi életet adó és tápláló szentségeket, buzgón imádkoztak, továbbá gyakorolták az önmegtágadást és a vezeklést. A törökök 1543-ban a szép ferences templomot is dzsámivá alakították. Amikor a jámbor szerzetesek rögtön a város visszafoglalása után ismét megjelentek itt, templomukat és kolostorukat romokban találták, és ezek mellett egy dzsámit.¹⁵ Ezt keresztény templommá szentelték és hosszabb ideig rendi templomukként szolgált, mígnem 1704-ben a jelenlegi kolostort és templomot a romjaikból újra fel tudták építeni. Az oltárokkal és díszítményekkel elhalmozott templomban van néhány szép festmény a jezsuita Fra Antonio Polcotól, aki korábban Velencében a festészet professzora volt. Valószínű, hogy ezek a képek az itteni jezsuita közösség feloszlatása után kerültek a ferences templomba.

Amikor ugyanis a múlt században a jezsuitákat, a pálosokat és a bencéseket Magyarországon feloszlatták, az értékes képeiket falusi templomoknak és a ferenceseknek ajándékozták.¹⁶ Így történt meg sajnos az, hogy sok kiváló műalkotás teljesen eltűnt,

¹² Az egykori főoltár jelenleg a Líceum templomban látható.

¹³ Valójában török dzsámiból alakították át. A tájolása mellett a délkeleti és az északnyugati falának befallazott számráhátíves ablakai is ezt bizonyítják.

¹⁴ Haas jegyzete: *) Azt, hogy Szent Ferenc második rendjének is volt kolostora Pécsen, az érdemekben gazdag exprovinciális Zob páter által közölt rendtörténet bizonyítja. Mivel az egyformán gazdag, nemes és erényes assisi szűz, Szent Klára, lett Szent Ferenc második rendjének az első előjárója, ennek tagjait „szegény nővérek”-nek vagy „klarisszák”-nak is hívták.

¹⁵ Haas téved, a ferences kolostor közvetlen közelében nem állt dzsámi. Valószínűleg Memi pasa fürdőjére gondol, amelyet Joseph de Hauy császári hadmérnök is pontosan feltüntetett a térképén (1688).

¹⁶ A jezsuitákat 1773-ban, a pálosokat 1786-ban, a bencéseket 1787-ben oszlatták fel.

vagy azokat teljesen hozzá nem értő restaurálással tönkre tették. Ezt bizonyítják a csodálatos képek a pozsonyi „keresztes barátoknál”, a győri bencésekéknél, a besztekercebányai*) plébániatemplomban, a nagyszigeti ferences templomban, Andacson stb.¹⁷ A ferences kolostor nyugati kertfalában található egy üledékektől szinte teljesen beborított római kori íves falnyílás, amely az ókorkutatók számára figyelemreméltó.¹⁸

A *Mindenszentek temploma* a dóm után Pécs legrégebbi temploma, még a 11. századból származik. A művészettörténeti kritika mércéjét alkalmazva rá, rögtön nyilvánvalóvá válik, hogy abból az időből való, amikor bizánci mesterek a Magasságos tiszteletére Magyarországon annyi sok csodálatos templomot emeltek. Belső díszítése egyáltalán nem illik az építészeti stílusához, és minden tekintetben sok kívánnivalót hagy maga után.

A nagy és szép *Pálos templom*nak két magas tornya van, a pompás kolostorral együtt 1740 után épült. *)¹⁹ A telket Berényi püspök ajándékozta a rendnek. Alig fejezték be a jámbor atyák a templom- és kolostorépítést, megszüntették őket.²⁰ A templom és kolostor széna-, szalma-, só- stb. raktárrá vált és szörnyen elhanyagolták, mígnem Szepesy püspök megvásárolta az egészet és 1833-ban több mint 40 000 rajnai forintért helyreállította. A templomot korábban a legszentebb Szentháromságnak, most a mi Urunk Színeváltozásának szentelték.²¹ Elsősorban az akadémia (hallgatóinak – HJ) használatra rendelték; kiváló orgonával, négy harmonikusan hangolt haranggal és minden szükségessel ellátták. A korábbi festményekből és szokásos díszítményekből a helyreállítás idején már semmi sem volt meg. Még a kegykép sem, melyet itt különösen nagy bizalommal tiszteltek. Megemlékezik róla Feßler a Magyarország történetében és Kaltenbäck is Mária-legendáiban.²² Egy könyv is megjelent róla az alábbi címen: Joh. Georg Sigg: Részletes és igaz beszámoló „A szomorúak Vigasztalója Bécsben és Pécssett” című Mária-kegykép csodálatos eredetéről és tiszteletéről. Imákkal. Pécssett, 1777.²³

A régi tapasztalatot, miszerint új kegyhelyek többnyire csak szorongattatás- és ellenségeskedéssel teli napok után jelennek meg, a fenti könyv által is meg-

¹⁷ Haas jegyzete: *) Sajnos ezt a szép templomot és régiségeit eddig még nem méltatták kellően.

¹⁸ Mivel a ferencesek udvarának nyugati részét a középkori városfal határolta, az „íves falnyílás” nem lehetett római kori. Arra azonban több példát ismerünk, hogy római kori (sír)köveket a középkorban beépítették a városfalba, templomokba stb.

¹⁹ Haas itt egy több mint két oldalas lábjegyzetet szentelt a magyar alapítású pálos rend történelmének. Ennek nagy része Ignaz Aurelius Feßler (1756–1839) Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen c. magyar történelmet tárgyaló tizkötetes munkájából vett idézetekből áll. A könyvek a lipcsei Gleditsch kiadónál jelentek meg 1815 és 1825 között. Említésre méltónak tartom, hogy Haas Feßlert többször idézi, ugyanis ő a római katolikus egyház szempontból hitehagyónak számított: a kapucinus rend kizárta tagjai sorából, mivel szabadkőműves lett, majd áttért az evangélikus hitre, 1820-ban pedig a Szarátovban a volgai németek evangélikus püspöke lett. Fordulatokban gazdag életpályájához részletesebben lásd pl. <http://www.aeiou.at/aeiou.encyclop.f/f287308.htm>

²⁰ A pálos rendház és templom építését részletesen tárgyalja Golob Georgina = Pécsi Szemle 2003. tavasz.

²¹ Az 1456. július 22-diki nándorfehérvári diadal híre augusztus 6-án ért Rómába. III. Callixtus pápa elrendelte, hogy a következő évtől az egyház e napon – a győzelem emlékére – a mi Urunk színeváltozását ünnepelje.

²² Johann Paul Kaltenbäck: Die Mariensagen in Österreich, Wien, 1845.

²³ Az eredeti cím: Gründlicher und wahrhafter Bericht von dem wunderbaren Ursprunge und Verehrung des Marianischen Gnadenbildes unter dem Titel: Trösterin der Betrübten in Wien und auch in Fünfkirchen, sammt Gebethern.

erősítve látjuk, amely bizonyára magától értetődik. A számos körmenet, zarándoklat, a minden társadalmi rendben megtalálható testvérületek, a számos újrarápított kápolna, röviden az egész vallásos és egyházi élet, ahogy ez Pécsen jelen van, nem a papság műve, sem pedig a kormányé, és még kevésbé, mint azt talán egyesek vélik, pusztá formai játék, amely a belső ürességet a külső túlzásúfolásával tartarta el. Ez őszinte és belülről fakadt; egy természetes szükséglet a mély nyomor mellett, amely a hosszú török uralom után következett és a „kuruczavargással” még tovább tartott. „A szükség megtanít imádkozni” – mondják évszázadok óta, és a hívők akik „Vigasztaló Máriánál”, a „Havas Boldogasszonynál”, a gyúdi és kéméni Máriánál, Szent Sebestyén és Szent Rókus (pestis elleni patrónus) képénél kerestek segítséget, megnyugodva, ügyükben megvigasztalva tértek haza. Bizonyára hálásan emlékeztették az övéiket is egy másik ugyanilyen régi igazságra: „Hol legnagyobb a szükség, ott legközelebb a segítség.” J. P. Kaltenbäck Mária-legendáiban szereplő alábbi állítása Pécsen is megerősítést nyert: „Minél vigasztalóbb idők járnak, minél mélyebb a szakadék, minél közelebb a pusztulás, annál bensőségesebb és örömtelibb a gyors visszatérés a régi hithez!” Teljes szívünkből azt kívánjuk, hogy bár a „Szomorúak vigasztalója” című kép elveszett, mégis a Szent Istenanya maradjon mindig városunk vigasztalója és oltalmazója.

Az Irgalmas Testvérek templomát Nesselrode püspök 1706-ban a kapucinusoknak építtette. Meglehetősen jó oltárképei vannak és a kapucinusok feloszlását követően 1796-ban az Irgalmas Testvérek jótékony rendje kapta meg.²⁴

A kórháztemplomot Nepomuki Szent Jánosnak szentelték. Eredetileg dzsámi volt, de a törökök kiűzése után hamarosan keresztény templommá alakítottatta Nesselrode püspök, akit itt is temettek el.²⁵ A templom a szép 9 öl magas kupolájával és az egész országban egyedülálló módon épen megmaradt minaretjével tűnik ki, melyet egy vas galériával is elláttak. Innen hirdette ki a török hodzsza (templomszolga) az imák idejét. Kár, hogy a templom belseje dísztelen. Mennyire másképp nézne ki hamarosan, mihamelint az Irgalmas Nővérek a hozzáépített kórházat átvehetnék!

A domonkos rendi templom és kolostor. Mivel a Gedenkbuch írásakor a 18. századi domonkos rendi templomot már polgári lakóházként átépítve használták, a rendház pedig katonai kórházként működött, így Michael Haas nem tett róluk említést. Mivel a domonkosok második pécsi temploma és kolostora a barokk kori főutca képeinek meghatározó részét képezte, Csorba Csaba és Sonkoly Károly publikációi nyomán, röviden összefoglalom építéstörténetüket: A rend 1688-ban kapta meg az Újszerzeményi Bizottságtól a mai Király utca 18. sz. és a Színház tér 2. sz. alatti telket templomépítés céljából, az ettől nyugatra fekvő területet pedig a kolostoruk szá-

²⁴ A kapucinus rendet II. József 1786-ban oszlatta fel. A Betegápoló Irgalmas Rend pécsi letelepedését Johann Georg Krautzack jelentős pénzádománya tette lehetővé. Német nyelvű sírköve a templomhajó nyugati falába beépítve látható. A felirat fordítása: „Itt nyugszik Johann Georg Krautzack néhai polgári tímár és molnár mester, aki 1796-ban itt Pécsen megalapította a tiszteletreméltó Irgalmas Barátok kolostorát. Született 1743. április 9-én Vas vármegyében, Pinkafőn, meghalt 1829. március 31-én. Urunk, adj neki örök nyugodalmat és az Örök Világosság fényeskedjék neki.”

²⁵ A Rákóczi utca elején álló Jakováli Hasszán pasa dzsámiról van szó. Nesselrode püspök sírját nem sikerült a feltárás során megtalálni. Boros László: Hol temették el Péter királyt? = Pécsi Szemle 2006. ősz, 25. p.

A Belvárosi templom főoltára, ma a Lyceum templomban

mára. Mindkettő alapkövét 1724-ben helyezték el.²⁶ Az egyemeletes kolostor – melynek déli épületszárnyába befoglalták Fehrad pasa egykori dzsámiját is – 1730-ban készült el. A templomépítés azonban a szerény anyagi lehetőségek miatt lassan haladt. A felszentelésre 1771. szeptember 8-án, Mária születésének ünnepén került sor. A torony csak 1780 után készült el. A templom építőmestere a bajorországi Augsburgból Pécsre települt Johann Krammer (1742 k.–1783), a 18. századi pécsi építészet legkiválóbb mestere. II. József feloszlatta a rendet, a szerzetesek 1787

²⁶ A domonkos rendi épületeket az alábbi művek alapján ismertetem: Csorba Csaba: Pécs. Panoráma Kiadó, 1983, 128–129. p.; és Sonkoly Károly: A pécsi sóház. Pécs újkori építészete egy belvárosi ház törtérijának tükrében. = Magyar Műemlékvédelem XI., Budapest, 2002, 362–367. oldalak.

májusában távoztak. A kolostorból bérház lett, majd 1809-ben katonai kórház, később katonai nevelőintézet, katonai bíróság, katonai börtön, majd ismét kórház. A város a katonaságtól 1890-ben vette meg az épületet, melyet 1893-ban lebontottak és helyén ünnepi előadás keretében 1895. október 5-dikén avatták fel a Pécsi Nemzeti Színházat. A templom tornyát már a 19. sz. elején lebontották. A templomot 1820-tól katonai raktárként használták. 1835-ben magántulajdonba került és lakóházzá alakították. Mai, kései historizáló formáját 1902-ben kapta. A Király utcai emeleti ablak fölé 1913-ban helyezték el azt a Zsolnay-pyrogránit domborművet, amely az egykori templom és rendház főhomlokzatát ábrázolja.

Pécs kápolnái²⁷

A *Havas Boldogasszony-kápolna* a legrégebb és a legnagyobb. Még a 17. sz. végén építették, 1739-ben megnagyobbították. Fekvése a szőlőskertekkel koszorúzott mecseki hegyoldalon lélegzetelállítóan szép. A vándornak mind a négy égtáj felé földi paradicsom látványát és legváltozatosabb szépségeket nyújtja. Festése és a többi belső díszje sajnos ízlés híján van. A Legboldogságosabb Szűzet különös áhítattal tisztelik itt. Főként a legkülönbözőbb terheket hordozó emberek keresnek itt felüdülést és segítséget tövises útjukhoz.

A *Xavéri Szent Ferenc-kápolna* a szigeti külvárosban épült 1754-ben. A helyén korábban a legszentebb Szentháromságnak szentelt kápolna állt. Klímo püspök 1755-ben rendelte el, hogy az ún. pestis-körmenet ne decemberben, mint az a fenti évig történt, hanem mindig a húsvét utáni 2. vasárnap vezessen ide.

A *Kálvária-hegyi kápolna* a jelen évszázad elején, főképp Ábel József tákácmester fáradozásai révén, szép formában, kegyes adományokból épült. 14 nagyméretű kő stációképpel látták el, és fallal körülvették. A szent böjti időben minden nap a hívők jelentős tömege gyűlik ide keresztúti ájtatosságra. Őseink jámbor buzgalmukban már 1701-ben három keresztet és 14 stációt emeltek ezen a szép, városhoz közeli magaslaton.

A *Szent Bertalan-kápolna* 1751-ben épült. Fekvése igazán romantikus a szénbányák közelében, szemközt a régi Kantavár romjaival, a hegységben a szőlőskertek között. Több évvel ezelőtt még egy kedves remetelak is volt ott. E kápolnában a nevezett apostolon kívül a horvát szőlősgazdák még Illés profétát tisztelik különösen.

A *Szent Donát-kápolna* még 1736 előttről való, szintén a szőlőhegyen áll. A védőszent ünnepén és a Szent Kereszt felmagasztalása ünnepén e kápolnában szentmisét mondanak, hogy Isten a termést megáldja, és a szőlőhegytől a jeget és a viharokat a legkegyesebb módon elhárítsa.²⁸

A *Szent Rókus-kápolna* eredetileg török dzsámi volt, később kórháztemplom, jelenleg lóporraktárnak használják.²⁹

A szép *Temetőkápolna* különös figyelmet érdemel. 1847/48-ban önkéntes adományokból és az ún. „örök sírok” bevételeiből Krisztus feltámadásának tiszteletére épült gótikus stílusban a jelenlegi hercegprímás, Scitovszky kezdeményezésére

²⁷ Gedenkbuch 112–114 p.

²⁸ Szent Donát ünnepe: augusztus 7., a Szent Kereszt felmagasztalásának ünnepe: szeptember 14.

²⁹ Haas téved, az épület nem dzsámi volt hanem Idrisz baba türbéje, azaz síremléke. = Gerő Győző: Az oszmán-török építészet Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980., 79. p.

A Havi-hegyi kápolna két mellékoltárának szobrai: Szent Flórián és Szent Sebestyén.

és jelentős mértékű kegyes támogatásával. 1849 pünkösdjé után ünnepélyesen ugyanő szentelte fel. A kápolna temetőnknek és környékének egyik legszebb éke. Mióta fennáll, különösen a vásár- és ünnepnapok délutánjain zarándokolnak százak szeretteik sírjaihoz, akik előttük távoztak a másvilágra. Mindaz, amit ők jelentettek nekik a Földön, megelevenedik itt a szívükben; mindaz a szeretet, amellyel rajtuk csüggték, mindaz a törődés, amellyel róluk gondoskodtak, mindaz a hűség, amellyel feljűk viseltettek, minden jószág, amit feljűk mutattak frissen és újra megjelenik lelkükben. Ekkor szívűk megtelik fájdalommal és gyással, ekkor érzik meg, mennyi mindent is vesztett el velűk, és szeretteik után forró könnyeket hullatnak.

De a keserű bánatra megérkezik a fájdalmat enyhítű remény, ha belépnek a szép kápolnába és ránéznek az értelem-gazdag oltárra. Ott az oltárasztal felett

ugyanis egy koporsó áll, és egy angyal az egyik kezével fel akarja emelni a fedelét. De mivel ezt nem tudja megtenni, a másik kezével az oltárképre mutat*)³⁰, ahol az trónol győztesként a halál és a koporsó felett, aki az összes elhunytat majdan az élet levegőjével megleheli, és számunkra a boldog viszontlátást hirdeti egy jobb világban. E kápolnában vigasztaló továbbá mindenkinek, aki elzarándokol szeretett halottainak nyughelyéhez, Wonsiedler egy pompás festménye, mely a nemes Sztáray asszony ajándéka. Ez egy éjszakai jelenetet ábrázol. A Megváltó egy holdvilágos temető előtt áll, melynek sírjait a bűn és a halál feletti győzelem jelei díszítik, virágok és örökzöldek borítják. Ő a csillagokkal borított égre mutat és a következő lélekemelő szavakat mondja nekünk: Atyám házában sok lakás van.

E szép és nagy kápolnát a közismert Fochtunk kedves és telt hangzású orgonája díszíti még. Ez a gyászistentiszteletekhez méltó, valódi egyházi műremek, akárcsak maga a kápolna is, mely derék építőmesterünknek, Franz Windischnek, minden tekintetben dicséretére és becsületére válik.³¹ Számos más dicséretes adomány mellett, amely hozzájárult eme Isten Háza felépítéséhez, különösen azok érdemelnek köszönetteljes említést, melyet Scheckenbach, Tischler, I. Gianone és Vogel kőfaragók, Mede aranyozó és özvegy Weinbert asszony adtak. A Jóisten áldja meg őket bőségesen és a többi nemes jótévőt, akik Jézus Krisztus iránti szeretetből és az elhunytak üdve érdekében segítették felépíteni Istennek ezt a házát, és adja meg nekik majdan, hogy ők is békében nyugodjanak e kápolna körül.

A kápolna előtt a feltámadás és megváltás szent jele 15 láb magasra messze kiemelkedik. A kereszt és gótikus díszítésű lábazata pécsi kőből való, formáját akárcsak kivitelezését tisztának és sikerültnek nevezhetjük. Dicséri mestertét, díszíti a temetőt, építi a hívőket és már sok könny hullott megváltásunk, hitünk és reményünk e szent jele előtt. A magyar és a német felirata:

Jézus!	Zur Lehre für Lebende,
Ha szívem szakadtával	Zur Stärke für Sterbende,
A sírba roskadok,	Zum Troste für Verstorbene
Mondom végdobogtával:	Errichtet
Néked élek, halok.	MDCCCLII. ³²

Das Blut, das aus unserm Herrn aus seinen Wunden fließt,
Ist seiner Liebe Thau, womit er uns begießt;
Willst du befeuchtet sein, willst unverwelklich blüh'n,
So darfst du ja niemals von seinem Kreuze flieh'n.³³

³⁰ Haas jegyzete: *) Ezt a sikerült képet törekvő művészünk, Boros, készítette, aki jó néhány pompás festményt alkotott már környékünk templomai számára – a legkedvezőbb áron.

³¹ A budai külváros Franz Windisch (1809–1869) által tervezett és épített romantikus stílusú temetőkápolnáját 1981-ben bontották le. Sonkoly... i.m. 2002. 402. p.

³² Az élőknek tanulságul / a haldoklóknak erősítésül / az elhunytaknak vigaszul / készült 1852-ben

³³ A vér, mely Urunk sebeiből folyik / Szeretetének harmata, mellyel bennünket öntöz. / Ha akarod, hogy ez nedvesítsen téged, és hervadás nélkül virágozzál, / Úgy keresztjét soha nem hagyhatod el.

Szálljon Isten áldása és örömteli köszönetünk a kiváló kőfaragó mesterre, Gianone úrra, akinek szorgalmát és keresztény művészi érzékét bizonyítja e csodálatos mű, és aki ezt a temetőnknek adományozta!

Ne maradjon említés nélkül, hogy e kápolna felépítése óta, akárcsak Münchenben, Pesten stb., a Halottak Napját temetőnkben nagyon meghatóan ünneplik. A sírokat nem csak gondozzák, hanem virágokkal és koszorúkkal díszítik, valamint jámbor, térdelve imádkozók veszik körül. Ez idő óta a temetőt nagy becsben tartják.

Két *Szent Péter-kápolna* található még a megyeháza és a városháza börtönében. Mindkettő alapítója és finanszírozója a legtisztéletreméltóbb főpásztor, báró Scitovszky János volt, amikor püspöki gondoskodását a foglyokra is kiterjesztette, hogy őket a vallás segítségével vigasztalja és jobbítsa.

A püspöki palotában lévő *Szent Mór-kápolnát* szintén az említett legméltóságosabb püspök újíttatta fel és a legszebb módon díszítette. Megtekintésre érdemesek benne a jámbor Mária Terézia császárnőtől a boldog emlékű Klimó püspöknek ajánlékozott drága faliszőnyegek. Figurális díszei a színek intenzitása, a rajzvonalak pontosságát és az árnyalatok hatásossága révén rögtön megragadják a szemlélőt, és minden más tekintetben magán viselik a kiváló mestermunka teljes varázsát. Különösen szép és csodálatraméltó Mózes, a Hóreb hegyén égő csipkebokor előtt.

A közvélekedés szerint az *Ürögön kívüli kápolnát* is pécsiek építették. Minden év augusztus 15-én a dómból egy processzió indult oda, akár csak Annanapon Keszűbe, melyeket azonban Klimó püspök 1773-ban megszüntetett. Szent Márton ünnepén a pécsi magyarok egykor sokan *Patacsra* mentek, hogy – miként az a régi egyházi könyvben áll – „az istentisztelet után a Márton napi libát és az új borokat examinálják.”³⁴

Soha ne hűljön ki az Úr házának dicsősége iránti érzés, mely a nagytiszteletű Szepesy és Scitovszky főpásztorok dicséretes tevékenységének köszönhetően az egész Pécsi Egyházmegyében mindenütt újra feléledt!³⁵

A protestáns imaház³⁶

Ezt Nendtwich és Schwarz urak fáradozásai eredményeként csak néhány évvel ezelőtt (1845.) alapították. A magyarbolyi prédikátor úr révén egy évben néhányszor használják.

A zsidók, miután egy új törvény következtében nálunk is letelepedhettek, 1843-ban építettek maguknak egy kis zsinagógát, amely azonban igényeiknek már nem felel meg.³⁷ Baranya vármegye főbábjára Dárdáról át is települt Pécsre.

³⁴ Examinál: kipróbál, vizsgáztat, megkóstol, tesztel

³⁵ Szepesy Ignác báró Scitovszky elődjeként 1828–1838 között volt a pécsi egyházmegye püspöke. Borsy Károly: Pécs püspökei a török idők után = Pécsi Szemle, 2001. tavasz, 31. p.

³⁶ Gedenkbuch, 116. p.

³⁷ Az 1840. évi XXIX. Törvény lehetővé tette a zsidóknak, hogy Magyarországon a bányavárosok kivételével szabadon lakjanak. Radnóti Ilona: A pécsi zsidók története. A betelepülés. = Pécsi Szemle, 1999. nyár, 16. p. Az első zsinagóga a Citrom utcában állt. Uo. 19. p.

NAGY IMRE GÁBOR

KARDOS KÁLMÁN FŐISPÁN ÉLETÚTJA

Származás és neveltetése

Kardos Kálmán 1839. június 5-én született Hidason vaszkai és kardosfalvi Kardos Antal (1810. március 4. Hidas–1879. december 21. Hidas) mohácsi főszolgabíró és báró Landgraf Sarolta harmadik gyermekeként.¹

A 18. század első felében Trencsén vármegyéből Baranyába költöző Kardos János és leszármazottai a megye egyik legelőkelőbb középirtokos nemesi családjának számítottak, akik rokonságban álltak nemcsak a megyei tekintélyesebb középirtokos családokkal, hanem a Perczelekkel is. Kardos Pál fiai, János és Ádám Trencsén vármegyétől kaptak nemesi bizonyáglevelet 1763. november 29-én. Ádám fiskális volt a pozsonyi táblánál. János, a baranyai ág őse, Baranya vármegye főjegyzője, majd másodalispánja lett, és nemesi bizonyáglevelét 1764. szeptember 18-án hirdették ki Pécsen. Gyermekei: András, aki táblabíró, majd mohácsi főszolgabíró Baranya vármegyében; József, aki fiskális prokurátor Somogy vármegyében; János, szenttamási plébános és Antónia, aki Perczel I. Antalhoz ment férjhez. András és Gál Anna házasságából született Antal, Kálmán apja.²

Kardos János az anyósa, özvegy Kajdacsy Zsigmondné Rizáts Júlia 1786-ban bekövetkezett halála után lesz hidasi birtokos. Rizáts Júlia ugyanis 1761. április 20-án kelt végrendeletében minden vagyonát, Magyar, Német, Rác Hidas falut és a tolnai Börzsöny és Szent Mária pusztát osztatlanul három gyermekére: Ferencre, Teréziára, aki Kardos János felesége lett és Antalra hagyta.³

Kálmán gyermekkorát tragédiák árnyékolták be. Alig múlt két éves, amikor édesanyját elvesztette. Landgraf Sarolta 24 évesen, Gyula fia születése után három nappal, 1841. december 1-jén halt meg. Felesége halála után az öt kiskorú gyermekkel özvegyen maradt édesapa sohasem nősült meg többé, ami ebben a korban nem volt általánosnak mondható. Kálmánon kívüli gyermekei: Kornélia, Hermina, Emília és Gyula.⁴

Az édesapa, Kardos Antal ígéretes pályafutását egy szerencsétlen kártyahistória törte derékba. A Pécsi Nemzeti Casinóban egy kártyaparti során csaláson érték.

Leleplezése nagy visszhangot keltett megszerezte, és kora erkölcsi elvárásainak eleget téve kénytelen volt lemondani másodalispáni állásáról 1844 elején.⁵

¹ Bonyhádi római katolikus születési anyakönyv 62/1839. MOL Filmtár 4897. Nevét 1913-ig Kardosként használta, de élete vége felé, 1913-ban belügyminiszteri engedéllyel a szóvégi „s” betűt megduplázta, és ettől kezdve Kardosnak hívták. Mivel élete nagy részét Kardosként élte le, és neve a köztudatban is így élt, ezt a névalakot fogadtuk el.

² Andretzky József: Baranyavármegye nemesei. Pécs, 1909. 41–42. p. Bonyhádi római katolikus anyakönyvek MOL filmtár 4896, 4897. Dobos Gyula: A Perczelek. Szekszárd, 2001. 200. p.

³ Ódor Imre: Hidas földesurai a hódoltság után. = A Völgység két évszázada. Szita László, Szóts Zoltán (szerk.). Bonyhád, 1991. 179., 183–184. p.

⁴ Bonyhádi római katolikus anyakönyvek. MOL Filmtár 4896, 4897

⁵ Ódor Imre: A Pécsi Nemzeti Casino a reformkorban. = Pécsi Szemle, 1998. ősz-tél. 48. p. és Ódor Imre szíves szóbeli közlése.

Kados Kálmán. Fotó: Zelesny Károly, 1911.

A botrány hatására örökre kizárta magát a megye közéletéből, és birtokán gazdálkodott 1879-ben bekövetkezett haláláig.⁶ Az apa szegénye fia pályafutására szerencsére nem hatott ki.

A Kardos család ekkor már nem volt gazdag, de szegény se. A 18. századi több ezer holdas birtokukból már csak csekély részirtok maradt a tulajdonukban Hidason.⁷ A tényleges vagyonnál azonban sokkal többet jelentettek a rokonsági, atyafisági kapcsolatok és a jól hangzó nemesi családnév. Kardos Kálmán olyan kettős családi kötődéssel bírt, amely az életben való boldogulásban nagyon sokat segített neki. A német birodalmi bárói családból származó Landgraf Karolina a német és a bécsi rokoni kapcsolatokat hozta magával. Talán innen eredeztethető Kardos Kálmán anyanyelvi szintű német és magas szintű francia nyelvtudása. Mentalitására jellemző, hogy idős korában maga is német nyelvű érzelmes költeményeket írt.

Kardos Kálmán középiskolai tanulmányait a ciszterci rend pécsi főgimnáziumában kezdte meg és Pesten a kegyesrendi piaristáknál fejezte be. A jogi tanulmányait bécsi egyetemen kezdte el, majd Pesten folytatta. A Bécsben töltött ifjúkori éveire később is nagyon szívesen emlékezett vissza.⁸

A pályakezdő évek (1861–1865)

Kardos Kálmán a második reformnemzedék jellegzetes képviselője volt, akinek legfeljebb gyermekkori élményei lehettek az 1848–1849-es forradalomról és szabadságharcról. Magyarországon az első reformnemzedék megfogyatkozásával és háttérbe szorulásával az 1860-as évektől általában előtérbe kerültek a fiatalok, ezért ebben a korban nem volt ritka a gyors karrier.

Kardos Kálmán politikai pályafutása is 1861-es alkotmányos évben indult el. Nagyon fiatal volt, mindössze 22 éves, amikor Scitovszky Márton Baranya vármegye főispánja a megye másodaljegyzőjévé nevezte ki 1861. január 7-én. Azt nem tudjuk, hogy miért éppen rá esett a főispán választása. Mintegy háromnegyedév után, szeptember 18-án a főispán első aljegyzővé léptette elő. Minthogy Angyal Pál főjegyző betegeskedett, ezért a gyakorlatban ő volt az első- és másodalispán után a vármegye harmadik vezető embere. A Schmerling-provizórium bevezetésekor az egész megyei tisztikarral együtt lemondott 1861 novemberében.⁹

A provizórium alatt nem vállalt semmiféle tisztséget, mert hú maradt politikai elveihez. A tanulás és felkészülés évei voltak ezek számára. 1863. május 8-án ügyvédi oklevelet szerzett a királyi ítélőtáblán, arról azonban nem tudunk, hogy ténylegesen is ügyvédi gyakorlatot folytatott volna.¹⁰ Tapasztalatgyűjtés céljából Ausztriában és Németországban is utazgatott.¹¹

⁶ BML Baranya vármegye alispánjának iratai 2713/1918.

⁷ Pálffy Ilona, H.: Baranyamegye 100 holdnál nagyobb birtokai és birtokosai a XVIII. századtól napjainkig. = Magyar Statisztikai Szemle, (XI.), 1933. 12. sz. 985–986. p.

⁸ Somogyi Zsigmond: Magyarország főispánjainak története 100-1903. Bp., 1902. 22. p. Kardos Kálmán. = Pécsi Napló, 1916. június 3. 1–3. p.; Lenkei Lajos: Negyven év Pécs életéből. Egy pécsi újságíró visszaemlékezései. Pécs, 1922. 38. p.

⁹ BML Baranya vármegye közgyűlésének jegyzőkönyve 1, 1822/1861.

¹⁰ BML Baranya vármegye alispánjának közigazgatási iratai 2373/1863.

¹¹ Kardos Kálmán: = Pécsi Napló, 1916. június 3. 1–3. p.

Országgyűlési képviselősége (1865–1869, 1872–1875, 1881–1887, 1896–1901)

1865-ben, amikor a kiegyezés előkészítésére I. Ferenc József újból összehívta az országgyűlést, megnyílt a tér a fiatal politikus előtt. 1865 és 1901 között hat alkalommal (1865, 1872, 1881, 1884, 1887 és 1896) választották meg országgyűlési képviselőinek, amivel nem sok politikus dicsekedhetett ebben a korban. A parlamentben mindvégig a szűkebb hazáját, a pécsváradi, illetve a mohácsi kerületet képviselte. Mindvégig a kiegyezés rendíthetetlen hívének bizonyult, és sohasem váltott nézetet és pártot. Elvhúsége és a biztos családi háttér, amely nem párosult kötöttségekkel, lehetővé tette számára a nyugodt, békés politikai munkát.

1865–1869-ig a pécsváradi kerület országgyűlési képviselőjeként dolgozott a kiegyezés elfogadásáért. 1867. május 13-án, mint volt 1861. évi első aljegyző a megye nevében ő köszöntette beiktatásán báró Liptay Bélát, Baranya vármegye új főispánját.¹² A kiegyezési viták alatt felfigyelt rá gróf Andrássy Gyula, és javaslatára avatta az uralkodó aransarkantyús vitézzé az 1867. június 8-i koronázás alkalmából a budai helyőrségi templomban. Huszonkét aransarkantyús vitéz közé bekerülni nem egyszerűen csak kitüntetést jelentett számára, hanem a politikai karrier reményével kecsegtette.¹³

A következő, 1869. évi országgyűlési képviselői választáson a Baranya megyei kormánypárti jelöltek többsége megbukott, köztük ő is. Kárpótlásul 1869. december 22-én a mohácsi járás főszolgabírájává választotta meg Baranya vármegye közgyűlése, amely tisztséget újabb országgyűlési képviselővé választásáig, 1872-ig töltötte be.¹⁴ Mohácson a Fő utcában Haas Károly szolgabírónál lakott.¹⁵ 1872-ben a mohácsi és pécsváradi kerület egyaránt országgyűlési képviselővé választotta. Az elsőt fogadta el, így 1872. június 23-a és 1875 között a mohácsi kerület Deák-párti, középpárti, majd jobboldali ellenzéki országgyűlési képviselőjeként dolgozott. 1875-ben egy időre visszavonult a politikai élettől, majd 1881-ben ismét képviselői mandátumot nyert a pécsváradi kerületben a Szabadelvű Párt színeiben. 1881 és 1884 között a tanügyi bizottságban tevékenykedett, és sokat tett a középiskolai törvényjavaslat elfogadása érdekében. Az 1884–1887-es országgyűlési ciklusban kapta meg a Mohács-Margitta szigeti védtöltések kormánybiztosi megbízását, amelyet évtizedeken át betöltött.¹⁶

1887-ben újból a pécsváradi választókerület országgyűlési képviselőjévé választották. Mandátumáról az összeférhetetlenségi törvény miatt azonban le kellett mondania, mert Baranya vármegye és Pécs szabad királyi város főispánjává nevezte ki az uralkodó, és ezt a két tisztséget egyszerre nem tölthette be. A főispánságtól ugyancsak a fenti törvény miatt kellett megválnia, mert 1896-ban újból elnyerte a

¹²BML Baranya vármegye közgyűlésének jegyzőkönyve 5/1867. Az utóbbi napok. = Pécsi Lapok, 1867. május 16. 53–55. p.

¹³Kardos Kálmán = Pécsi Napló, 1916. június 3. 1–3. p.; Tarr László: A délibábok országa. Budapest, 1976. 10. p.

¹⁴Baranya vármegye közgyűlésének jegyzőkönyve 1972/1869.

¹⁵BML Mohács város 1869. évi népszámlálás iratai 169. sz.

¹⁶Koroknai Ákos: A dualizmus kori parlamenti választások a Délkelet-Dunántúlon II. rész. = Baranyai Helytörténetírás 1985–1986. Pécs, 1986. 263–264. p.; Kardos Kálmán. = Pécsi Napló, 1916. június 3. 1–3. p.

pécsváradi választókerület mandátumát. Az 1896–1901-es országgyűlési ciklus idején érte el pályája legmagasabb közjogi méltóságát. Amikor 1898-ban Berzeviczy Albert lemondása miatt megüresedett a képviselőházi alelnöki szék, ezt ő kapta meg. A képviselőházi alelnöki tisztségnek azonban a kiélezett politikai viszonyokban már nem tudott maradéktalanul megfelelni. Egy obstrukciós vita során idegei felmondták a szolgálatot, ezért le is mondott. A meghatott vagy kritikus pillanatokban történő érzékenyülését talán betegsége válthatta ki. A következő ciklusban már nem is jelöltette magát képviselőnek, és végérvényesen visszavonult a politikai élettől.¹⁷

Baranya vármegye és Pécs szabad királyi város főispánja (1887–1896)

Eddigi politikai tevékenysége méltó jutalmául – báró Orczy Béla belügyminiszter előterjesztésére – 1887. április 10-én Baranya vármegye és Pécs szabad királyi város főispánjává nevezte ki az uralkodó.¹⁸ A vármegyében, ahol régóta ismerték és szerették, igen nagy lelkesedéssel fogadták kinevezését, hiszen eddig a megyében a kormánybiztosi tevékenységén kívül több funkciót is sikerrel ellátott. Volt mohácsi járási főszolgabíró, tagja volt több megyei bizottságnak (törvényhatósági bizottság, állandó választmány, állandó bíráló választmány, közigazgatási bizottság, megyei nyugdíjigazgató választmány stb.), kiküldött tagja volt az árvaszéknek.¹⁹

Pécsett szinte nem is ismerték, ezért kezdetben idegenkedtek tőle. Sőt, jellemző a dualizmus kori politikai élet kétarcúságára, hogy a pécsiek kifejezetten a volt főispánnal, Perczel Miklóssal éreztek együtt. Perczel Miklós ugyanis egyáltalán nem rejtette véka alá azt a véleményét, hogy ő nem önként kérte a felmentését, mint ahogy ez az uralkodó leiratában szokásos formulával szerepelt, hanem akarat ellenére váltották le. Így, az az ember, aki évtizedeken át képviselte a kormány politikáját hivatali tisztségében, nyíltan hangoztatott elégedetlensége miatt egy csapásra olyan népszerű emberré vált, hogy ritkán tapasztalható ünneplésben részesítették. Ellenzéki jellegű, pártonkívüli mérsékelt programmal országgyűlési képviselővé is választották a város választópolgárai.²⁰

Kardos Kálmánt kétnapos, fényes ünnepségek (díszbandériumok, ebédek, fogadások, tisztelgő küldöttségek, fáklyás menet stb.) keretében iktatták be magas méltóságába. Ő volt az első főispán Baranyában, akit kétnapos ünnepségen iktattak be hivatalába. 1887. május 9-én Baranya megye főispáni székét foglalta el, másnap Pécs város főispánjának iktatták be.²¹ A megyei beiktatásán Bartosságh Imre főjegyző hangsúlyozta, hogy Hunyady Mátyás uralkodása óta ő az első megyebeli születésű főispán. Üdvözlő beszédében azt kívánta neki: „Vezérelje Méltóságodat, akik csak képekben és emlékekben vannak jelen, Deák Ferenc bölcsessége, gróf Batthyány Kázmér önfeláldozó hazaszeretete, Siskovics Józsefnek

¹⁷ Kardos Kálmán emlékezete = Pécsi Újlap, 1916. június 4. 1–2. p.

¹⁸ BML Baranya vármegye főispánjának általános iratai 170/1887.

¹⁹ BML Baranya vármegye közgyűlésének jegyzőkönyve 847/1887, 203/1889.

²⁰ Lenkei... i. m. 1922. 36. p.; Kardos Kálmán. = Pécsi Napló, 1916. június 3. 1–3. p.; Dobos Gyula: „Emelt fővel...” Élet és pályakép Perczel Miklósról = Baranyai Történetírás 1992/1995. Pécs, 1995. 113–114. p.

²¹ BML Pécs város közgyűlésének jegyzőkönyve 44, 98/1887.

mélységes ismerete, kormányzó tehetsége, és saját őséneke, az 1764-ik évi ordinarius notarius substitutus vice comes, Kardos Jánosnak lelkülete.²² A helyi származás önmagában nem érdem ugyan, ám a megyét érthető módon örömmel töltötte el, hogy egy általa ismert és becsült személyiség nyerte el a legfontosabb megyei állami vezetői tisztséget és nem egy idegen. Kardos Kálmán közéleti tevékenységének csúcspontját kétségtelenül a tíz évi főispáni működése jelentette.

A főispán a kormány képviselője volt a törvényhatósági közigazgatásban, akit a belügyminiszter előterjesztésére és ellenjegyzésével az uralkodó nevezett ki, illetve mentett fel. (A törvényhatóságokhoz a megyék és a velük egyenrangú ún. törvényhatósági jogú városok tartoztak.) Állása bizalmi, politikai természetű volt, ezért bármikor el lehetett bocsátani, és közvetlenül a minisztérium alárendeltségébe tartozott. Az önkormányzati jogok tiszteletben tartása követelte meg, hogy a kinevezett főispánt a közgyűlésen beiktassák (installáció), ahol ünnepélyes keretek között tett esküt. A főispán hatásköre egyrészt kiterjedt (a jogszolgáltatási és katonai szervek kivételével) az állami hatóságokra, másrészt a törvényhatósági közigazgatásra.²³

Nem volt könnyű feladat (a ma már nem létező) főispáni tisztség betöltése. A törvények és jogszabályok által szabályozott konkrét közigazgatási tevékenységen és a közigazgatás ellenőrzésén túl egyszerre kellett képviselnie a mindenkori kormány politikáját lefelé, és felfelé a törvényhatóságok érdekeit. A politikát és a kijárást, lobbizást pedig nagyon nehéz volt összeegyeztetni az érdekek sérelme nélkül. Ezért is jelentett nagyon lényeges tényezőt az adott főispán egyénisége és személyisége.

A főispánok konkrét közigazgatási feladatait az 1886. évi 21, 22. és 23. törvénycikk szabályozta: A főispán elnökölt a megyék és törvényhatósági jogú városok közgyűlésén, a közigazgatási bizottságban, az állandó választmányban, a bíráló választmányban, az igazoló választmányban és a kijelölő választmányban. Kinevezhetett bizonyos személyeket: törvényhatósági főorvost, rendőrkapitányt, számvevőket, levéltárnokokat, árvaszéki nyilvántartókat és könyvvezetőket, járási és kerületi orvosokat, közigazgatási gyakornokokat, állatorvosokat, járási írnokokat, a vármegyei segéd- és kezelőszemélyzet tagjait, tiszteletbeli tisztviselőket, rendezett tanácsú városok rendőrkapitányait. A törvényben meghatározott körben rögzített tisztviselők ellen fegyelmet indíthatott, felfüggeszthette, helyettesíthette, illetve áthelyezhette őket.²⁴

Kardos Kálmán elsősorban a megyei közigazgatás rendbetételéért tett sokat. Intézkedett a hátralékos ügyek feldolgozásáról. Fegyelmi eljárást indított a hanyag tisztviselők, például a baranyavári és hegyháti járási fősolgabíró ellen. Javasolta a tisztviselők létszámának növelését. Egy 1887. évi belügyminiszteri rendelet szerint rendszeresen ellenőrizte a fősolgabírói hivatalokat. A legkisebb panasz felmerülése esetén is részletes vizsgálatot rendelt el. Következetes tevékenysége hatására sokat

²²BML Baranya vármegye közgyűlésének jegyzőkönyve 834/1887. Ordinarius notarius substitutus vice comes, azaz főjegyző, helyettes alispán. Kardos János Baranya vármegye főjegyzője, majd másodalispánja volt. Ódor Imre: A „hivatali elit” Baranya vármegyében = Levéltári Szemle, 1995/2. 32. p.

²³„Főispán” = Révai Nagy Lexikona. 7. köt. Budapest, 1913. 742. p.

²⁴BML Baranya vármegye főispánjának általános iratai. 7/1897.

javult a megye közigazgatása.²⁵ Az is előfordult, hogy közvetlenül a főszolgabírókhoz intézte rendeleteit, pedig ez mint azt a belügyminisztérium megállapította, ellenkezett a főispáni jogkörrel. A főispánok ugyanis csak a megyei, városi közigazgatás vezetőin (alispán, polgármester) keresztül érintkezhettek a kormányzatokra bízott törvényhatóságokkal.²⁶ A halálakor kiadott nekrológ szerint főispánsága alatt épültek ki a modern közigazgatás alapjai Pécs és Baranya vármegyében egyaránt.²⁷

Közismert volt róla, hogy bárki fordulhatott hozzá panasszal, mert mindenkit meghallgatott és kivizsgáltatta az ügyét.

Baranya vármegye és Pécs város élére volt hogy a kormány közös, és volt úgy, hogy külön-külön főispánt nevezett ki. A közös főispáni hivatal esetén volt egy szerv, illetve személy, aki összehangolhatta a megye és a város egymástól eléggé eltérő érdekeit.²⁸ Kardos Kálmán is sokat tett azért, hogy a megyét Pécs város fejlesztése érdekében mozgósítsa.

Főispáni tevékenységének legerősebb oldala a lobbizás volt. Mai kifejezéssel élve kiváló reklámszakember volt, aki a Baranya megyei, főként Pécs városában tartott rendezvényeket a helyi kereteken túl, országosan, sőt a monarchiában is népszerűvé, ismertté tudta tenni. A főispánsága alatt tartották az 1888. évi pécsi országos iparképzést, főispánsága idejére esett az 1891. és 1892. évi királylátogatás, II. Vilmos német császár két vadászata, az 1896. évi millenniumi emlékünnepek stb.

I. Ferenc József 1891. június 21–22-e között a pécsi székesegyház felszentelésére érkezett Pécsre. Programjára Kardos főispán tett javaslatot. Az uralkodó ünnepélyes fogadása költségeinek fedezésére gyűjtést rendezett a megyében.²⁹ A következő évben a Pécs környéki hadgyakorlatokat tekintette meg az uralkodó 1892. szeptember 15-e és 20-a közt.³⁰ Ekkor avatta fel a tettyei vízművet is. A főispáni teendők kiváló ellátásáért, többek között a királylátogatások sikeres lebonyolításáért 1892. október 19-én az uralkodó a Szent István-rend kiskeresztjével tüntette ki.³¹

1893. szeptember 16-a és 24-e között az uralkodó Kiskőszegen (Batina) járt hadgyakorlaton, majd a bellyei uradalomban vadászaton. A vadászathoz II. Vilmos német császár is csatlakozott, aki a szervezés lebonyolításáért a Porosz Korona-rend II. osztályú rendkeresztjével (II. osztályú porosz királyi koronarenddel) tüntette ki a főispánt. A kitüntetés elfogadását és viselését 1894. április 30-i legfelsőbb elhatározásával engedélyezte I. Ferenc József.³²

1895-ben Zágrábban köszöntötte az uralkodót, mint Pécs, Baja, Zombor, Szabadka és Újvidék törvényhatósági jogú városok küldöttségének a vezetője.³³

²⁵ BML Baranya vármegye főispánjának általános iratai 1887–1896.

²⁶ BML Baranya vármegye főispánjának általános iratai 511/1892, 26/1893.

²⁷ Kardos Kálmán. = Dunántúl, 1916. június 3. 1–3. p.

²⁸ Nagy Imre Gábor: Baranya megye és Pécs város főispánjainak története a polgári korban (1848–1950). = Népek együttélése Dél-Pannóniában. Tanulmányok Szita László 70. születésnapjára. Lengvári István, Vonyó József (szerk.). Pécs, 2003. 261–262. p.

²⁹ BML Baranya vármegye főispánjának általános iratai 210, 389/1891.

³⁰ BML Baranya vármegye főispánjának bizalmas iratai 29, 32, 35/1892.

³¹ BML Baranya vármegye főispánjának bizalmas iratai 39/1892.

³² BML Baranya vármegye főispánjának bizalmas iratai 21, 22, 27/1893, 20, 41/1894.

³³ BML Baranya vármegye főispánjának bizalmas iratai 42/1895.

Az 1896. évi millenniumi ünnepségek megszervezésében ugyancsak vezető szerepet vállalt.³⁴

Kardos Kálmán kormányzati kapcsolatait kihasználva sokat tett Pécs fejlesztéséért. A mindenkori miniszterelnökök kedvelt emberüknek tartották, ifjúkori jó barátja volt báró Fejérváry Géza honvédelmi miniszter. A főispánsága alatt építettek például Pécssett iskolákat, laktanyákat, ekkor adták át a királyi tábla épületét, a Nemzeti Színházat, ekkor emeltek szobrot Szepesy püspöknek.³⁵

Főispáni állásából ő sem teljesen önként távozott, lemondása a Bánffy kormány 1896. évi választási taktikájának képezte a részét. Bánffy Dezső ugyanis úgy igyekezett kormánypárti választási győzelmet aratni, hogy helyi közismert személyiségeket (polgármestereket, alispánokat, főispánokat stb.) indított a mandátumokért. Így Kardos Kálmán is kénytelen volt lemondani miután a pécsváradi választókerület országgyűlési képviselőjévé választották.³⁶ Főispáni állásából 1896. december 17-én mentette fel az uralkodó.³⁷

Népszerűségét jelezte, hogy Baranya megye és Pécs városa egyaránt a szokásos mértéket messze felülmúló módon búcsúztatta. 1896. december 19-én Pécs városa impozáns fáklyás felvonulást rendezett a tiszteletére.³⁸ 1896. december 23-án Pécs város törvényhatósági bizottságának közgyűlése a volt főispánt tevékenysége elismeréséül díszpolgárává választotta, az Iskola utcát, ahol sokáig lakott, Kardos Kálmán utcának (ma Janus Pannonius utca) nevezte el, és arcképét a közgyűlési terem részére megfestette.³⁹ Az utcaelnevezés értékét nagyban növeli az a tény, hogy Pécssett csak kivételes esetben emlékeztek meg ilyen módon élő személyről.

A város után a megye 1897. január 11-i közgyűlése is búcsút vett tőle. Német Lipót indítványára elhatározták, hogy eddigi áldásos működéséért köszönetet mondanak neki, életnagyságú arcképét megfestik a közgyűlési terem részére, és rézmetszetű arcképét 50 példányban megrendelik a megye hivatalai számára, valamint az alispán vezetésével testületileg búcsút vesznek tőle.⁴⁰ A közgyűlési terembe kerülő olajfestmény Horváth J. Károly helyi akadémiai festőművész munkája volt, melyért 400 forintot kapott. A rézmetszetű arcképekért 75 forintot fizettek ki Várady Ferencnek, az arckép kiadójának.⁴¹ Az arcképet eredetileg Zelesny Károly készítette az 1896-os ezredévi kiállításra.⁴²

³⁴ Nagy Imre Gábor–Márfi Attila–Ódor Imre: Baranya megye évszázadai (1000–1918). Tanulmányok és források Baranya megye történetéből 3. Pécs, 1996. 94–109. p.

³⁵ Kardos Kálmán emlékezete = Pécsi Újlap, 1916. június 4. 1. p.

³⁶ Koroknai Ákos: Az 1896. évi választások Délkelet-Dunántúlon. = Baranyai Helytörténetírás 1983–1984. Pécs, 1985. 116–126. p.

³⁷ BML Baranya vármegye főispánjának általános iratai 755/1896. Baranya vármegye alispánjának iratai 26 126/1896.

³⁸ BML Pécs város főjegyzői ügyosztályának iratai E-156-1940.

³⁹ BML Pécs város közgyűlésének jegyzőkönyve 163/1896, 178/1897.

⁴⁰ BML Baranya vármegye közgyűlésének jegyzőkönyve 4/1897.

⁴¹ BML Baranya vármegye alispánjának iratai 15 218/1901.

⁴² B. Horváth Csilla: Zelesny Károly. Egy pécsi fényképész karrier a múlt században = Pécsi Szemle, 1998. tavasz–nyár. 68. p.

Az 1897. január 11-i megyei közgyűlésről azt írta a *Pécsi Figyelő*: „Három pontot foglalt magában a közgyűlés tárgysorozata, melyek hozzátartoztak a búcsúzási aktushoz, melyekkel bizonyították, hogy a megye nagyon meg volt elégedve az immár orsz.[ágyűlési] képviselővé lett főispánnal, Kardos Kálmánnal.”

A Pécsi Közlöny az alábbi szavakkal vett búcsút a távozó főispántól: „A főispán tudjuk, a kormány embere, megbízottja. Mennyiben felelt meg ezen hivatásának, az közte és a kormány közt megítélendő kérdés. Így hozza ezt magával az állás bizalmi természete. Helyét azonban tagadhatatlanul úgy töltötte be, hogy az egész ember nem a kormányé, hanem jórész belőle, már pedig a legjobb, mert éppen a szíve, az mienk volt, a közönségé.”⁴³

Meg kell azonban azt is mondanunk, hogy az ellenzék az általános ünneplést fanyalogva fogadta, hiszen az országgyűlési képviselőválasztásokon a mindenkori főispán feladata volt a kormánypárt győzelmének biztosítása. Az 1896. évi pécsi országgyűlési választások alkalmából a Szabadelvű párti jelölt, Aidinger János polgármester és az ellenzéki Erreth János között meglehetősen éles küzdelem zajlott le. Az Aidinger győzelmével záruló küzdelem után a vesztesek egy része tört-zúzott a városban, amit a rendőrségnek és katonaságnak kellett megfékeznie.⁴⁴ Nem csoda ezek után, hogy az elszenvedett kudarcokért sokan a volt főispánt, Kardos Kálmánt hibáztatták. Az 1896. december 19-i fátylászmenetről például azt írta az ellenzéki szellemű *Pécsi Figyelő*: „Krasznay Miklós dr. ügyvéd intézett Kardos Kálmánhoz búcsú beszédet, melyet a közelállók zajos éljenei szakítottak meg. Kardos Kálmán választását szintén megéljenezték, de a nagy közönség néma szemlélő maradt.”⁴⁵

Mintegy 15 év után Iványos Soma így emlékezett vissza 1910-ben Szily Tamás főispán bankettjén Kardos Kálmán főispánságára a *Pécsi Napló*ban: „Iványos Soma sok jeles embert látott Baranyavármegye főispáni székében és ezek között különösen Kardos Kálmán volt az, aki szeretettel árasztotta el a vármegye egész közönségét és osztatlan szeretettel is találkozott. Aki gazdag tapasztalásával békére és összetartásra serkentette mindig is és most is a vármegye közönségét. Kívánja, hogy a vármegye javára az isten még sokáig éltesse, amihez kitűnő lelkes éljenzéssel járult hozzá az egybegyűlt közönség.”⁴⁶

Magán- és társadalmi élet

Kálmán és három leánytestvére: Kornélia, Hermina, Emília szép öregkort megélve, hosszú évtizedeket töltöttek el együtt a hidasi családi kúriában. A testvérek közül egyikük sem választott magának párt. A lányok szerető női gondoskodással vették körül egyetlen fiútestvérüket. Kálmán pedig viszonzásul – a kortárs újságíró, Lenkei Lajos szerint: „Poéta lelkületű ember, a legjobb testvér volt és nővéreinek meghozta azt az áldozatot, hogy nőtlen maradt, nehogy azok a kisebb

⁴³ A főispán búcsúzása = Pécsi Közlöny, 1896. december 17. 1. p.

⁴⁴ Szirtes Gábor: Pécsi panteon. (Pannónia könyvek.) Pécs, 1998. 25–28. p.; Vértesi Lázár: Erreth János, az ellenzék vezére. = Pécsi Szemle, 2001. tél. 22. p.; Bálint Orsolya: Az 1896-os országgyűlési választások Pécssett. = Pécsi Szemle, 2001. tél. 11–17. p.

⁴⁵ – (Főispán-búcsúztatás) = Pécsi Napló, 1896. december 22. 4. p.

⁴⁶ Pécsi Napló, 1910. március 6. 7–8. p.

fajtájú hidasdi kurialis kastélyban meg legyenek fosztva kényelmüktől, mivel azok viszont hajadonok maradtak.”⁴⁷

Az bizonyos, hogy a nem házasodás nem volt jellemző a korra, ám azt ma már nem tudhatjuk, hogy miért maradtak hajadonok a Kardos lányok és miért nem nősült meg Kálmán. Lehetséges, hogy a meglévő családi vagyon kellett az úri életforma fenntartásához, és már nem volt tovább osztható, nem volt elég új család alapításához.

Kardos Kálmán főispánként sem szakadt el hidasi otthonától. Például 1892-ben megbízta Aidinger János polgármestert, hogy helyettesítse városi főispáni tisztségében, mert a húsvéti ünnepeket megelőző napokat régi szokás szerint falusi hónapban kívánja tölteni.⁴⁸

A házasodások hiányában a Kardos család baranyai ágát a teljes kihalás veszélye fenyegette, hogy ez ne következzen be, ezért 1903-ban Kardos Kálmán örökbe fogadta az 1879-ben született hidasi dr. Szentei Sándort. Azt nem tudjuk, hogy az örökbe fogadott személyt mi köthette Kardos Kálmánhoz, de talán ma már nem is érdekes. A nemesség átruházásához azonban királyi engedélyre volt szükség. Az uralkodó 1905. január 13-i legfelsőbb elhatározásával Kardos Kálmán családnevét, kardosvaszkai előnevét, magyar nemességet és családi címerét örökbefogadott fiára ruházta át, és megengedte, hogy dr. Szentei Sándor ezentúl kizárólag a Kardos családnevet használja.⁴⁹

Az 1897. évi gazdacímtár szerint Kardos Kálmán és nővérei 236 kat. holdat mondhattak a magukénak. A birtok két község (Hidas és Börzsöny) területén fektült és a szántó 182, a kert 1, a rét 23, a szőlő 21, a legelő 3 és földadó alá nem eső terület 6 kat. holdat tett ki. A gazdaságban 11 cselédet foglalkoztattak és 33 szarvasmarhát, 2 lovat és 17 sertést tartottak. A fontosabb gazdasági eszközök közül 1–1 vetőgépet, rostát, trieurrt, 6 ekét, 4 boronát, 2 hengert és 3 igás szekeret írtak össze.⁵⁰ A művelési ág megoszlása egyfajta önellátó gazdálkodásra utal, hiszen a szántón kívül rét, legelő, kert és tekintélyes nagyságú szőlő is tartozott a birtokhoz. A gazdaságot gépesítés hiányában az élőkunak (11 cseléd) művelhette.

Kardos Kálmán, bár már nem volt a falu földesura, ha tehetett, segítette Hidas. Például 1893-ban, amikor földművelésügyi miniszter a filoxéra pusztításai miatt egy simmentali tenyészbikát adott ingyen a megyének, a főispán azt a község rendelkezésére bocsátotta.⁵¹ 1894-ben ingyen szerzett a földművelésügyi minisztériumtól 2000 szőlővesszőt a hidasi néptanítónak a filoxéra által elpusztított szőlőterülete újjátelepítésére.⁵²

Saját szőlője újjátelepítéséhez 1000 amerikai szőlővesszőt rendelt.⁵³

⁴⁷ Lenkei... i. m. 1922. 37. p.

⁴⁸ BML Baranya vármegye főispánjának általános iratai 160/1892.

⁴⁹ BML Baranya vármegye alispánjának iratai 5126/1905. Érdekességként megemlíthetjük, hogy az eddig használt kardosfalvai nemesi előnevet a belügyminisztérium nem ismerte el és nem engedélyezte.

⁵⁰ A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája. 2. kötet. Gazdacímtár. Budapest, 1897. 70–71. p.

⁵¹ BML Baranya vármegye főispánjának általános iratai 376, 377, 438, 549/1893.

⁵² BML Baranya vármegye főispánjának általános iratai 511, 540/1894.

⁵³ BML Baranya vármegye főispánjának általános iratai 558/1894.

Maga is jó gazda hírében állt, aki kedvelte a jó konyhát és a finom borokat. Híres volt jó boráról, különösen vörös borát dicsérték. A spárga tenyésztésének is az egyik kezdeményezője volt, ő tette közismert árucikké a pécsi piacokon.⁵⁴

Az országgyűlési választói névjegyzékek szerint Pécssett 1889 és 1892 között (feltehetően már 1888-ban is) az Iskola utca 3., 1893–1894-ben a Mária utca 17., és 1895–1898-ban a Mária utca 21. szám alatt lakott.⁵⁵ Lakásait bizonyosan bérelte, mert más volt a tulajdonosuk. Az Iskola utca 3. sz. ház 1887-ben Heffner Károly, 1901-ben pedig Heffner József és neje tulajdonában volt.⁵⁶ A Mária utca 17. számú házat Bezerédy Boldizsárné született Hertelendy Mária, a 21. (ma 23.) számú emeletes lakóházat pedig a kesztyűgyáros Hamerli János és neje, Szalay Flóra, illetve halála után örökösei birtokolták.⁵⁷

1887-től mintegy két évtizeden át ő volt Pécs város társadalmi életének a központja. A várost nagyon megszerette, és második lakóhelyének tartotta. Amit lehetett politikai kapcsolata révén ki is járt kedves városának. Olyan művelt, szellemes és segítőkész úriember volt, akinek a személyisége vonzott másokat és képes volt őket lelkesíteni. A kor emberéhez hasonlóan rajongott a költészetért, irodalomért, színházért és a természetért.⁵⁸

Nagyon szerette a színházat. Lenkei Lajos visszaemlékezései szerint, amikor a budapesti népszínház Pécssett Szilasy Laura főszereplésével eljátszotta a Nebántsvirágot, Kardos Kálmán tizenötösör nézte végig az előadást.⁵⁹ (Arról már nem szólt az újságíró, hogy az előadás tetszett neki ennyire vagy a szubrett.) A Színügyi Bizottság elnökeként a Pécsi Nemzeti Színház építése érdekében társadalmi gyűjtést indított a megyében, igaz csekély anyagi eredménnyel. Az 1895. évi átadási ünnepség előtt személyesen utazott Budapestre, hogy minél magasabb rangú vendégeket hívjon meg, emelve a színház megnyitásának rangját. Még Frigyes főherceg is jelezte érkezését.⁶⁰

Sokat tett a Várady Ferenc által szerkesztett Baranya vármegye monográfiájának megjelentetésért is.⁶¹ Többek között 500 forintot adott erre a célra az 1891. évi királylátogatásra felajánlott összeg maradványából.⁶²

Tagja volt számtalan egyesületnek, és több egyesület választotta meg elnökének. E tisztségei közül a legfontosabbnak a Mecsek Egyesület és a Nemzeti Casinó elnöki tiszte tekinthető. A Mecsek Egyesület 1891. április 30-án a pécsi

⁵⁴ Kardos Kálmán = Pécsi Napló, 1916. június 3. 1–3. p.

⁵⁵ BML Pécs Város Központi Választmányának iratai, országgyűlési választói névjegyzékek 1888–1898.

⁵⁶ Németh Béla: Szabad kir. Pécs város ház számainak sorozata. Pécssett, 1887. 35. p.; Puskás Andor: Jegyzéke a Pécs szab. kir. város és határában lévő épületeknek. Pécssett, 1901. 38. p.

⁵⁷ Madas József: Pécs-belváros telkei és házai. Pécs, 1978. 112., 118–119. p.

⁵⁸ Lenkei Lajos; Kardos Kálmán = A Mecsek-Egyesület Évkönyve a XX-ik egyesületi évről. (1910.) Pécs, 1911. 1–4. p.; Kardos Kálmán = Pécsi Napló, 1916. június 3. 1–3. p.

⁵⁹ Lenkei... i. m. 1922. 154. p.

⁶⁰ Márfi Attila: A Pécsi Nemzeti Színház felépítése = Száz pécsi évad. Bezerédy Győző, Simon István, Szirtes Gábor (szerk.). Pannónia könyvek. Pécs, 1995. 14., 21–22. p.; Frigyes főherceg, a bellyei uradalom új tulajdonosa, első alkalommal érkezett a megyébe. BML Baranya vármegye főispánjának általános iratai 468/1895.

⁶¹ Lenkei... i. m. 1922. 37–38. p.

⁶² BML Baranya vármegye főispánjának általános iratai 464/1891.

Nemzeti Casinóban tartott alakuló közgyűlésén választotta meg elnökének. Ezt a tisztséget 1905. évi lemondásáig töltötte be, amikor az egyesület örökös elnöke lett.⁶³ A Mecsek Egyesület első szerpentin sétaútját, amit 1892. május 15-én avattak fel, Kardos Kálmán útnak nevezte el az egyesület. Az 1026 méter hosszú és 160 cm széles kőlappal burkolt szerpentin út a Mecsek-kaputól balra kanyargott fel a hegyre. Az út mentén padokat helyeztek el. Később az út mellé facsemetéket ültettek és az út végén épült pavilont (menedékházat) is róla nevezték el.⁶⁴

Elnöke volt többek között a Pécsi Zenekedvelők Egyesületének, az Országos Közegészségügyi Egyesület Pécsvidéki Osztályának. Elnökké választotta 1889 januárjában Pécs város Színügyi Bizottsága is. Tiszteletbeli tagja volt a Baranyamegyei Hadastyánok Segélyző Egyletének és a Pécsi Veterán- és Segélyező Egyletnek. Szily László alispánnal együtt védnökei és díszelnökei voltak 1896-ban a mohácsi II. Lajos emlékmű bizottságnak.

Kardos Kálmán társaságkedvelésére, jó lelkületére, gavallérságára jellemző a Lenkei Lajos által elmesélt történet: „Semminek sem volt megrontója és szerette a vidám társaságot, sőt azt is, ha a város közönsége élni tudott és így a maga részéről is minden nagyobb sokadalmat előmozdított. A pécsi jótékony nőegylet legnagyobb nyári mulatságát, amelyenhez hasonló azóta se volt Pécsen, a felső és alsó sétatéren tartotta és nagy dolog volt az akkoriban, hogy városunk akkor legszebb leánya a jótékony cél érdekében áldozatot hozva, Kardosnak 100 forintért egy csókot adott a rózsa ünnepélyen. Budapesten ezen költséges csókok és jótékony célra való áldozások csak később jöttek divatba és különösen a hadi jótékonyági ünnepeken jól bevált még az 5000 koronás csók rendszere is.”⁶⁵

A hidasi magányban (1906–1916)

1901 után, bár politikai tisztséget nem vállalt többé, továbbra is részese volt a megye és város közéletének. Legtöbb adót fizetőként (virilis) tagja maradt a megye közgyűlésének is.⁶⁶ A politikai élettől való lassú visszavonulásának is köszönhető, hogy elkerülte a nyugalmazott politikusok gyakori sorsát, a teljes feledést.

1905-ben az ellenzék politikai győzelme kellemetlenül érintette, amelynek hatására hátrébb szorult a megye és a város életében. Kedves egyesületének, a Mecsek Egyesületnek az elnökségéről is ekkor mondott le. Elvbarátai közül is többen eltűntek vagy visszaszorultak a közéletből. 1905-ben köszönt le az utódja, báró Fejérváry Imre főispán,⁶⁷ a következő évben Majorossy Imre, a város polgármeste-

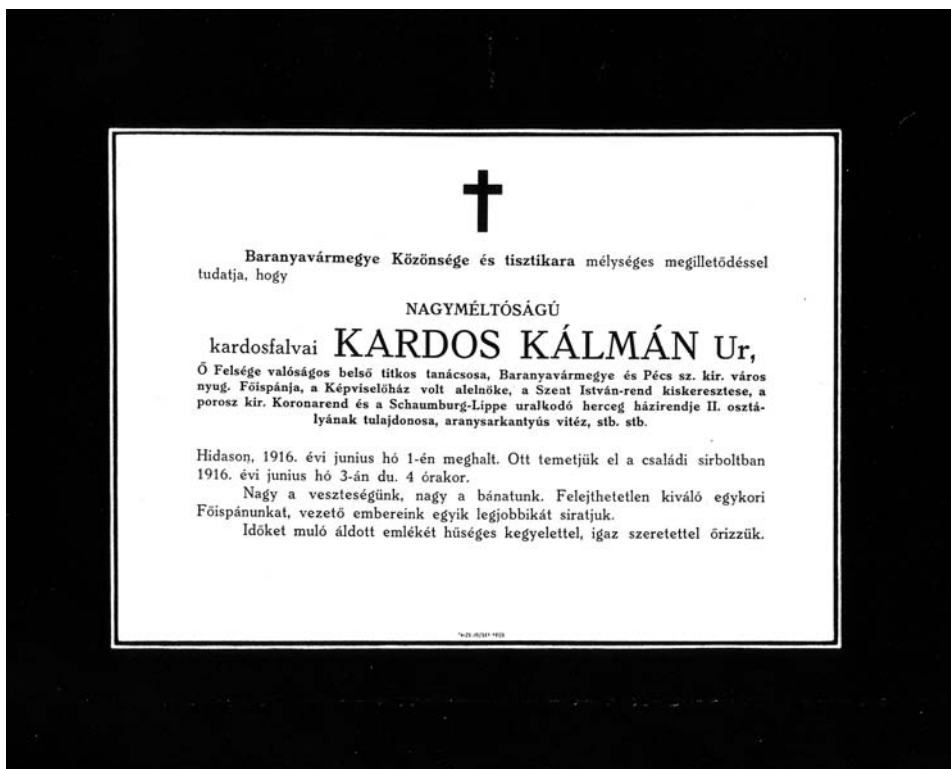
⁶³B. Horváth Csilla: A Mecsek Egyesület története I. (1891–1916) = A JPM Évkönyve 36. (1991). Pécs, 1992. 134., 140.p.; B. Horváth Csilla: A Mecsek Egyesület története II. 1917–1948. = A JPM Évkönyve 37. (1992) Pécs, 1993. 155. p.

⁶⁴B. Horváth... i. m. 1992. 134.,136–137., 140. p. Lenkei... i. m. 1922. 37–40. p. Lenkei... i. m. 1910. 1–4. p.

⁶⁵Lenkei... i. m. 1922. 37. p.

⁶⁶BML Baranya vármegye alispánjának iratai 3058, 8341/1902, 753, 888/1909, 520/1910, 14 066/1912, 1901/1913, 48/1914.

⁶⁷Nagy Imre Gábor: Báró Fejérváry Imre Baranya vármegye és Pécs szabad királyi város főispánja (1897–1905). = Tanulmányok Pécs történetéből 18. Pilkhoffer Mónika, Vonyó József (szerk.). Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2006. 187. p.

re, és 1906-ban halt meg Aidinger János, az előző polgármester. A megye két világháború közötti alispánja, Fischer Béla úgy emlékezett vissza emlékiratában Kárdos Kálmánra, hogy csak néha jött el a megyei közgyűlésekre falusi magányából.⁶⁸

Az ellenzéki koalíció bukása után 1910-ben újból aktívabbá vált. Részt vállalt a Nemzeti Munkapárt baranyai szervezetének létrehozásában. A Nemzeti Munkapárt baranyai elnöke tisztet is elvállalta. Jutalmul 1910. november 24-én megkapta a valóságos belső titkos tanácsosi kitüntető címet az uralkodótól, vagyis kegyelmes úr lett belőle.⁶⁹

1916. június 1-én hunyt el Hidason.⁷⁰ Nem hagyott maga után jelentős vagyont. Hagyatéka 66 644, 37 korona értékű állt, melyet 2000 korona kifizetés terhelt. A vagyonleltár szerint 11 515 korona értékű ingósággal, 17 345,81 korona részvényvel és betétkönyvvel, valamint a 37 783, 56 koronára becsült hidasi kúriával és a hidasi, börzsönyi ingatlanokkal rendelkezett. A vagyonleltár összetétele jó-

⁶⁸ Nagy Imre Gábor: Majorossy Imre, a múzeumalapító polgármester (1847–1927). = Pécsi Szemle, 2004. nyár. 60. p.; Szirtes... i. m. 1998. 29–30. p.; Fischer Béla visszaemlékezései. Közreadja Visy Zoltán. Források Pécs történetéből 1. Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2006. 145. p.

⁶⁹ BML Baranya vármegye alispánjának iratai 19 657/1910.

⁷⁰ BML Pécs város közgyűlésének jegyzőkönyve 59/1916. Baranya vármegye alispánjának iratai 2713/1918.

zan és takarékos gazdálkodásra utal, hiszen az ingók és ingatlanok értékéhez képest jelentős a megtakarítások összege és adósság sincs rajta.

A 64 644,37 korona értékű tiszta vagyon örökbefogadott fiára, Kardos Sándorra szállt. Kardos Kálmán arról is intézkedett végrendeletében, hogy ki örököljön utána, ha fogadott fia utód és végrendelet nélkül halna meg. A feltételezett utóörökösök sorrendje rávilágít a rokonsági kapcsolatokra is: 1) Báró Mór-Merkl Ferenc cs. kir. vezérkari ezredes, bécsi lakos, az unokaöccse. 2) Klempay Kálmán cs. kir. alezredes, győri lakos, az unokaöccse. 3) Pécs szabad királyi város szegényei. 4) Baranya vármegye szegényei.⁷¹

Temetése is jelezte, hogy húsz évvel főispánságának megszűnte után sem feledték el. 1906. június 3-án délután 4 órakor helyezték örök nyugalomba a hidasi családi sírboltban. A gyászszertartást gróf Zichy Gyula pécsi püspök tartotta, és Hidas lakosságán kívül ott volt a megye és város előkelősége is. A részvénytulajdonosok nagy száma miatt Pécsről különvonat vitte a gyászolókat Hidasra. Tolna megye vezetői is részt vettek a végső búcsúztatáson.⁷²

A Kardos Kálmán utcát a város 1948. február 23-án tartott (19/1948. számú) közgyűlése nevezte át Janus Pannonius utcává.⁷³ Így Kardos Kálmán nevét a mecseki sétaúton és a kulcsosházon (menedékházon) kívül ma már semmi sem őrzi.⁷⁴

⁷¹ BML Baranya vármegye alispánjának iratai 2713/1918.

⁷² Kardos Kálmán temetése = Pécsi Napló, 1916. június 4. 4. p. A vármegye halottja. Kardos Kálmán temetése. = Dunántúl, 1916. június 4. 2. p.

⁷³ BML Pécs Város Műszaki ügyosztályának iratai V-v-30 022-1949

⁷⁴ Baronek Jenő: A mecseki parkerdő megnevezett turistaúttjai és épített turistapihenői. = Pécsi Szemle, 2002. ősz. 73–74. p.

STELCZ ISTVÁN

KÖZSÉGI ÉS ÁLLAMI ELEMI NÉPISKOLAI ÉPÍTKEZÉSEK PÉCSETT 1868 és 1931 között

A nevelés, a tanítás-tanulás folyamatai időben és térben játszódnak le. A pedagógia alapkérdései, „a mit és hogyan tanítsunk” mellett nagyon fontos a „hol tanítsunk” kérdése is. Az emberi személyiség- és magatartásformálás eszközei között a fizikai környezet is meghatározó szerepet tölt be.

Ma már természetes igény új iskolák építésénél, hogy az épület és a hozzá kapcsolódó környezet lehetőleg minél jobban szolgálja a pedagógiai célokat. Valójában így volt-e a régebbi időkben is? A neveléstörténetnek még kevésbé feltárt területe az a rész, amely az iskolaépítés kérdését vizsgálja. Az iskolai tér vizsgálata még a nemzetközi neveléstörténeti kutatások esetében is csak az utóbbi években kezd felkelteni a szakemberek figyelmét. Ehhez új forrásokat kell feltárni, vagy a régieket új szempontból elemezni. Felkutatni terveket, fotókat, építési, közigazgatási jogszabályokat, egészségügyi előírásokat, tanfelügyelői jelentéseket stb.

Írásomban az 1868–1931 közötti időszak magyarországi elemi népiskoláinak építését vizsgáltam, külön kiemelve Pécs városát. Népoktatásunk szempontjából fontosnak tartom e korszakot, hiszen az 1868-as népoktatási törvény az iskolák építésével is foglalkozott, és az 1890-es, valamint az 1920-as évek során jelentős iskolaépítések voltak.

A korszak legfontosabb oktatási törvényei a népiskolák építésének tekintetében

Mielőtt a népiskolák helyzetét, állapotát elemezném, bemutatnám azokat a törvényeket, rendeleteket, amelyek a korszak iskolaépítéseit szabályozták, és megteremtették a fejlődés feltételeit.

1868-ban lépett életbe a hosszú ideig meghatározó jelentőségű Eötvös-féle népoktatási törvény (1868. évi XXXVIII. tc.), amely előírta a tankötelezettséget, s kimondta, hogy minden gyermeknek kötelező 6 éves korától 12 éves koráig iskolába járnia. A törvény végrehajtásához hatalmas erőfeszítésekre volt szükség, mivel a rendelkezésre álló tantermek száma nem tette lehetővé, hogy minden tanköteles gyermeket el tudjanak helyezni. „Közel 14 000 új tanteremre lett volna szükség ahhoz, hogy a tankötelezettség ténylegesen és maradéktalanul megvalósulhasson.”¹

A következő törvény, amely iskolák építését szorgalmazza, az 1896. évi VIII. tc. volt. A törvény a honalapítás ezredik évfordulójának megörökítésére alkotandó művekről rendelkezett. Az 1.§ e) bekezdése kimondta: „a törvényhozás [...] az ország különböző vidékein 400 új népiskolát állít fel.”²

¹ Oktatásügy a századforduló körüli évektől a trianoni békeszerződésig.
<http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/1354.html> (2005. 01. 14.)

² <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6625> (2005. 01. 14.)

Az 1921. évi XXX. tv. 6.§-a a külterületi iskolák építésének szorgalmazásával született. Kimondja, hogy a miniszternek joga van a tanyákon az uradalmat, községet külön iskola állítására kötelezni.³

Az 1926. évi VII. tv.-nek nagy jelentősége volt a népiskola építési akció előmozdításában. A törvény elsősorban a mezőgazdasági népesség, az alföldi tanyavilág számára létesítendő iskolák megvalósításával foglalkozott, de nem zárta ki a városi lakosságot sem. Ez a törvény hozta létre az Országos Népiskolai Építési Alapot (ONÉA), mely az iskolák építésére adhatott államsegélyt vagy kölcsönt. Szabályozta az iskolaépítések eljárásait, az „államépítészeti hivatal” közreműködését az építési folyamatban.⁴

Iskolaépület

A népoktatási törvény megszületésének időszakában még kevés rendelet szabályozta az iskolaépületek építésének műszaki követelményeit. Ha kronológiai sorrendben nyomon követjük a rendelkezéseket, megállapíthatjuk, hogy ezek egyre részletesebbek és szakszerűbbek lettek. A korszerűsödő pedagógiai, egészségügyi és műszaki, építészeti ismeretek természetes következményeként fogható fel a folyamat.

A népoktatási törvény nagyon általános rendelkezéseit először a 20.311/1876. sz. utasítás egészítette ki. A 21.§ d) bekezdés „elrendeli, hogy az iskolaszékkel egyetértve szakértő építőmester által a tanítólak és iskolaépület tervét a törvény 27.§-a értelmében, s a közoktatásügyi ministerium által kiadott népiskolai épülettervek szemelölt tartásával készíttesse el. Azonban a tanterem nagyságát nem 60, hanem a 34.§-ban írt 80 gyermekre állapíttatja meg.”⁵

A következő utasítás 72370/1897-es számmal született. Ennek fontosabb elemei a következők voltak: célszerűnek tartották a földszintes épület építését, többosztályos iskolánál a maximum kétszintes megoldást. Az iskola ne legyen az utca vonalában, hanem legalább hat méterrel beljebb, különösen, ha az utca szűk és poros.

Az 52261/1914. sz. rendelet szerint az egytantermes iskolaépületnek is előteret kell magában foglalnia, és építhető tanítói lakás is, külön bejáratral. Nagyobb iskola esetében is csak egy tanítói lakás építhető. Többtantermes iskolában egy szertár helyiséget is lehetett építeni. A tantermek számát tulajdonképpen az iskolába járó tanulók létszáma határozta meg. A tantermek nagyságát úgy állapították meg, hogy maximum 60 tanuló elhelyezésére legyen benne lehetőség.

Ezek a rendelkezések kitértek a szerkezetek anyagaira is. Az 1930-as években további rendeletek módosították a műszaki előírásokat a szigetelés, a falak vastagságának, a megvilágításnak, a nyílászáróknak, a burkolatoknak és a tanítói lakás kialakításának tekintetében.

Az iskolaépítések jogi szabályainak tartalmából kitűnik, hogy a vizsgált korszakban a szabályok teljesen lefedték a megvalósítás teljes folyamatát, a telek megszerzésétől kezdve, a finanszírozáson, a műszaki előírásokon át az átadásig. Peda-

³ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7486> (2005. 01. 14.)

⁴ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7667> (2005. 01. 14.)

⁵ BML gy.sz.:2798. Utasítás a népnevelési tanfelügyelők számára a népiskolai közoktatást rendező 1868-ki XXXVIII. és 1876-ki XXVIII. Törvénycikkek végrehajtása tárgyában. Budapest, 1876. 13. p.

gógiai szempontból inkább a műszaki tartalom kérdése a fontosabb. Az iskolai tér kialakítására vonatkozó előírások ebben a korszakban inkább abban az irányban fogalmazódtak meg, hogy a tanulók egészsége ne szenvedjen károsodást. A régi elavult, korszerűtlen, egészségtelen iskolaépületeket váltsák fel azok az épületek, amelyek kellő szilárdságú anyagból épülnek, szárazak, világosak, jól fűthetőek, a kor higiénés előírásainak megfelelnek, és az egyre növekvő gyereklétszám elhelyezhető benne. Elegendőnek látták azt, hogy ha a tanulás objektív feltételeit biztosítják, akkor ezzel a társadalom műveltségi színvonala gyarapodik. Ez abban az időben nagyon nagy anyagi ráfordítást rótt az állami és egyházi iskolafenntartókra.

Az iskolaépítések országos alakulása

Az 1868-as népoktatási törvény lehetőséget biztosított az iskolaügy korszerűsítésére, tartalmi, szervezeti modernizálására. A tankötelezettség előírásával folyamatosan nőtt a rendszeresen iskolába járó tanulók száma. A tanulók elhelyezéséhez több tanteremre volt szükség. Az 1868-as években 17 310 tanterem szolgált az elemi népoktatás ügyét. A tantermek számának növelését viszont hamarosan gátolta az 1870-es évektől jelentkező államháztartási deficit. A népoktatási törvény megszületésének idejében, iskoláink műszaki állapotuk tekintetében igen elmaradott szinten álltak. Az iskolák jelentős része nem is oktatási célra készült épületekben volt elhelyezve. 1869-ben a népiskolák mindössze 76%-a volt saját tulajdonú épületben.⁶

Az ország elmaradottabb vidékein parasztházakat, kocsmákat, más célra nem használt épületeket alakítottak át oktatási célokra. Műszaki állapotuk nagyon rossz volt. Az egyházi fenntartású újonnan épített tantermek és iskolák esetében sem volt jobb a helyzet, mivel rájuk nem voltak kötelező érvényűek a mintatervek, a tanfelügyelői jóváhagyások. A helyben rendelkezésre álló legolcsóbb építőanyagokból fából, kőből, agyagból építkeztek, sok esetben képzetlen mesteremberek. Az eredmény vizes, rosszul megvilágított, alacsony tantermek, iskolák formájában jelentkezett, amelyeket később be is kellett záratni.⁷

Eötvös József miniszter a korabeli európai iskolaépítéseket is tanulmányoztatta. Így rendelkezésre álltak olyan összehasonlító adatok és ismeretek, amelyek segíthették a hazai iskolaépítési munkák megindulását. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) megbízásából Gönczy Pál osztálytanácsos 1872-ben falusi népiskolai terveket készíttetett. A mintatervek egy- és kéttantermes épületeket ábrázoltak, tanítói lakással. A terv azonban nem állt összhangban a népoktatási törvénnyel, mely szerint előírás, hogy egy tanteremben 60 tanulónál több ne legyen elhelyezve. A mintaterveken 80 tanuló elhelyezésére alkalmas tantermeket terveztek. A tervek hibái között említették azt is, hogy a termek megvilágítása rossz volt a kevés ablak miatt. Termenként 3–4 ablak volt csupán. A termek alaprajzilag is rosszak, majdnem négyzet alakúak voltak. Az épületek külső homlokzata teljesen jellegtelen, díszítésektől mentes volt.

⁶ Jáki László: Korszerűsítési törekvések a századforduló iskolaépítésében = A magyar neveléstörténet forrásai II. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 1989. 3. p.

⁷ Benisch Artúr. Az iskola építési akció. = Magyar Népoktatás. Budapest, 1928. 100. p.

A népiskolai törvény 142.§-a szerint a tanítónak lakás is jár. A lakásnak legalább két szobát, egy konyhát és egy kamrát kell tartalmaznia. A Gönczy-féle mintatervek szerint a tanteremnek és a lakásnak egy közös előtere van. A valóságban a két szobát a tanítói lakás számára gyakran úgy oldották meg a meglévő épületek esetében, hogy egyetlen tágasabb szobából egy fallal két kisebb szobát alakítottak ki.⁸ A tanítói lakás elhelyezését az iskolával közös épületben az indokolta, hogy két külön épület kivitelezése és fenntartása a közösségek erejét már meghaladta volna.

1897-ben az elavult Gönczy-féle mintaterveket újabbak váltották fel. A tervek korszerűbbek voltak, de sablonosak. Az egy- és kéttantermes változaton is látható, hogy a helyiségek méretei teljesen megegyeznek. A tantermek 10x6,3m, a tanítói lakás szobái 5,5x5,0m nagyságúak. Minden előírásban megfeleltek az utasításokban foglaltaknak. A tantermek előtérrel rendelkeztek, 60 gyerek elhelyezésére voltak alkalmasak. A tanári asztal felé eső oldalon volt az ajtó és a kályha. Négy nagyméretű ablak egy oldalról szolgálta a megvilágítást. A kéttantermes típusban szertár is helyet kapott. A tanítói lakás külön bejárattal rendelkezett. A kétszobás lakások nagy alapterületűek voltak (89,8 m² az egytantermesnél, illetve 104,5 m² a kéttantermesnél).

A népoktatásügy vezetőjeként 1914-ben kezdte meg munkáját a minisztériumban gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi államtitkár. Munkássága összefonódott az iskolaépítésekkel. Később, minisztersége idején még következetesebben tudta véghezvinni iskolaépítési programját. 1916-tól a világháború befejezéséig a kidolgozott programból nem sokat tudtak megvalósítani.

A háború utáni csonka Magyarországon az oktatásügy még inkább politikai tényezővé vált. A megtépázott nemzetnek vissza kellett szereznie önbecsülését, hitét. Az oktatáspolitikát ezt az ügyet úgy szolgálta, hogy célul tűzte ki, minden tanköteles gyerek oktatásának legyenek meg a feltételei. Épüljenek iskolák, tanítói lakások. Mindenki számára elérhető legyen a méltó körülmények között való tanulás lehetősége. Az iskolaépítési program is hozzájárult ahhoz, hogy a nemzet kimozduljon apátiájából, és az új célok új lendületet adjanak.

Az igazán nagy építkezések megindulását segítette elő az 1926. évi VII. törvény. Ennek révén elsősorban a mezőgazdaságból élő alföldi, tanyai lakosság oktatás szükségleteit kívánták kielégíteni, de nem zárták ki belőle más vidékek és városok lakosságát sem. Nem vonatkozott a törvény Budapest iskolaépítéseire. A végleges program 8562 objektum felépítésével számolt. Ebből 5784 a tanterem és 2778 a tanítói lakás.⁹ E nagyszámú iskolaépítés megvalósításához anyagi fedezet is szükséges. Ezért létrehozták az Országos Népiskolai Építési Alapot, amibe a költségvetésből előirányzott és rendkívüli befizetésekből befolyt összegeket helyeztek el.

Kiemelném az ország nagyvárosainak tanteremmel való ellátottságának helyzetét, az 1918-as tanteremszám és az 1928-ban még szükséges tanterem számok arányában:

⁸ Benisch...i.m. 1928. 99–100. p.

⁹ Benisch... i.m. 1928. 109.p.

Város	Tantermek száma 1918-ban	Tanterem-szükséglet 1918 óta	Szükséglet %-ban
Baja	43	8	18,6
Debrecen	147	66	44,2
Győr	90	21	23,3
Kecskemét	102	92	90
Miskolc	86	43	50
Pécs	79	31	38,8
Sopron	64	15	23,3
Szeged	168	104	62
Székesfehérvár	55	22	40

Megállapítható, hogy nyugatról, kelet felé haladva, Baját leszámítva, növekszik a szükséges tantermek száma. Pécs városa a közepesnél jobban ellátott városok közé sorolható. A fenti táblázatból is kiténik, hogy a Klebelsberg-féle programra valójában a Dunától keletre eső területeken volt égető szükség. Az építkezések következtetésen meg is valósultak.

Községi és állami elemi népiskolai építkezések

A népoktatási törvényben foglaltak megvalósítása természetesen Pécssett is éreztette hatását. Valójában az 1860-as évektől követhetjük nyomon Pécs népoktatásának alakulását. Az ezt megelőző korokból csak nagyon kevés adat áll rendelkezésre a város oktatásügyével, illetve iskolaépítéseiével kapcsolatban. A törvény életbelépése után a város a felekezeti iskolákat községi jellegűvé alakíttatta át.¹⁰ 1901-ig Pécssett a község (azaz Pécs városa) épített iskolákat. Csak miután ezeket 1911-ben államosították, azok állami iskolák lettek. Így lehetőség nyílt a meglévő iskolák további fejlődéséhez is, mivel a törvény és későbbi utasításai a felekezeti iskolákra nézve nem mindenben voltak kötelezőek, illetve kizárták őket bizonyos támogatási lehetőségekből.

Pécs ebben az időszakban az oktatásügy tekintetében is nagy fejlődést mondhatott magáénak. Az előrelépést szolgálták az új iskolák építései. Az építkezésekre elsősorban a rohamosan növekedő tanulólétszám miatt volt szükség. Ennek alátámasztására szolgál a következő adat: 1860-ban Pécssett 27 osztály volt 1400–1600 tanulóval, 1894-ben 79 osztály 1989 fiú és 1964 lány, összesen 3953 fővel.¹¹ A növekedés 34 év alatt kb. két és félszeres.

Új iskolák építésére több ok miatt is szükség lehet. Az első, hogy a beiskolázási körzet nagysága, lélekszáma növekszik. Másodsor, hogy egy régi elavult iskola helyén újat építünk, mert a régi bővítése, felújítása már nem gazdaságos, vagy az új követelményeknek már nem felel meg. Az igények és követelmények

¹⁰ Baranya multja és jelenje. I. Várady Ferencz (szerk.): Pécs, 1896. 323. p.

¹¹ Pécs sz. kir. város multjából és jelenéből. Ágh Timót (szerk.). Pécs, 1894. 184–185. p.

változását az első fejezetben is nyomon lehet követni az iskolaépítések törvénykezési előírásainak fejlődésén keresztül.

Mint említettem, a tanulólétszám nagymértékben növekedett a városban. Az iskolaépítések szükségességét alátámasztó népesedési adatok: 1850-ben Pécs lélekszáma 15 000 fő volt, 1920-ban 47 000 fő. Ez háromszoros emelkedést mutat hetven év alatt. Okát elsősorban a bevándorlásból jelentkező növekedésben kell keresni. A statisztikák szerint a természetes szaporodásból eredő népességnövekedés Pécs városában ebben az időszakban nem volt jelentős.¹² A nagyfokú urbanizálódás miatt megnövekedett számú munkalehetőségek ide vonzották az embereket. A város közigazgatási területe is nagyobb lett a peremkerületek terjeszkedésével és a szomszédos községek Pécshez csatolásával.

A külterületeken történt iskolaépítések jogosságát alátámasztják a következő adatok:

Pécs lakosságának megoszlása kerületenként

Kerület	1880-ban ¹³	1920-ban ¹⁴	Növekedés aránya
Belváros	8434	9851	1,16
Szigeti külváros	5892	10246	1,73
Siklósi külváros	1393	4600	3,30
Budai külváros	9020	15 067	1,67
Bányatelep	4050	3827	0,90
Egyéb külterület		3965	
Összesen	28 789 fő	47 556 fő	1,65

Amíg a belváros népesség-növekedése egytized százalékos volt, addig a külvárosok erőteljes népesség-növekedése olvasható ki az adatokból. Ez is indokolja, hogy a külvárosok iskolaépítésére az 1920-as években nagy szükség volt.

A polgári népesség megoszlása a 0–15 éves korcsoport szerint, az összlakosság számához viszonyítva

korcsoport	1880-ban	1920-ban ¹⁵	1930-ban ¹⁶
0–15 év	31,5% 8925 fő	23,4% 13 772 fő	21,0% 12 951 fő

Ezek az adatok nem a tankötelesek számát mutatják, de jól érzékeltetik azt, hogy milyen magas arányt képviseltek a lakosságból a gyerekek.

¹² Katus László: Pécs népessége 1848 és 1920 között. = Vonyó József (szerk.): Pécs népessége 1543–1990. Tanulmányok Pécs történetéből I. Pécs, 1995. 40. p.

¹³ Katus... i.m. 1995. 84. p.

¹⁴ Hoóz István: Pécs népességének alakulása a két világháború közötti időszakban. = Vonyó József (szerk.): Pécs népessége 1543–1990. Tanulmányok Pécs történetéből I. Pécs, 1995. 105. p.

¹⁵ Katus... i.m. 1995. 76.o.

¹⁶ 1930. évi népszámlálás I. rész. Demográfiai adatok községek és külterületi lakott helyek szerint. Magyar Statisztikai Közlemények 83. Budapest, 1932. 8. 82. p.

1930-ban már 61 663 fő volt a népszámlálási adatok szerint a város lakossága. A város és polgárai elkötelezettek voltak az építések tekintetében és mindenkor támogatták azokat. Az elkészült új épületek a kor színvonalának megfelelően készültek, egy-vagy kétemeletesek voltak. Díszei voltak egy már akkor is nagyvárosnak, sok közülük még ma is az oktatást szolgálja. Ez is azt bizonyítja, hogy akkori elődeink teremteték meg a város elemi oktatásának alapvető feltételeit.

A továbbiakban az építések kronológiai sorrendjében bemutatom az épületek megvalósítási körülményeit, jellegzetességeit és azt, hogy hogyan feleltek meg az oktatás feltételeinek. Az épületek megjelölésénél a korabeli elnevezést használom, zárójelben feltüntetve a mai utcanevet és házszámot.

FELSŐVÁMHÁZ UTCAI NÉPISKOLA (Felsővámház utca 22.)

Ennek az iskolának a létrehozását ugyanúgy, mint a későbbiekét is, a város gyorsan növekvő lélekszámából adódó tanteremhiány indokolta. A városrészben, a Sörház utcában már működött elemi iskola, de az nagyon szűkösnek bizonyult. A községi iskolaszék előterjesztésére először a Felsővámház utcában, 1870-ben, egy földszintes épületet vásárolt meg a város, amelyben két osztályt helyeztek el. A következő tanévben újabb két osztállyal bővült a Sörház utcai iskola létszáma, ezeket egy másik bérházban helyezték el. Így az iskola már nagyon szétszórtnan, három helyen működött, tehát halaszthatatlanná vált egy új iskola építése. A munkálatok fedezetéhez szükséges pénzüsszeget a város államsegély igénybevételével kívánta biztosítani. Még 1870. július 18-án államsegély iránti kérelmet terjesztettek be a VKM felé. A miniszter 1870 decemberében 14 000 forint kölcsönt utalt ki a város részére, 20 évi egyenlő részletekben történő visszafizetéssel.¹⁷ Később újabb 10 000 forint kölcsönt kapott a város. Az iskola felépítése egyébként 38 000 forintba került.¹⁸ Az építkezés pontos kezdéséről nem sikerült fellelnem adatokat, de Pécs város 1871. évi augusztus 11-i üléséről készült jegyzőkönyvi kivonata alapján a polgármester „a budai külvárosban építendő új iskolaház mielőbbi felépítése iránti intézkedések megtételét kérte.”¹⁹ Az építés költségvetéséből, amit Körösztös Imre építőmester készített, megállapíthatók a fontosabb épületszerkezetek anyagai.²⁰

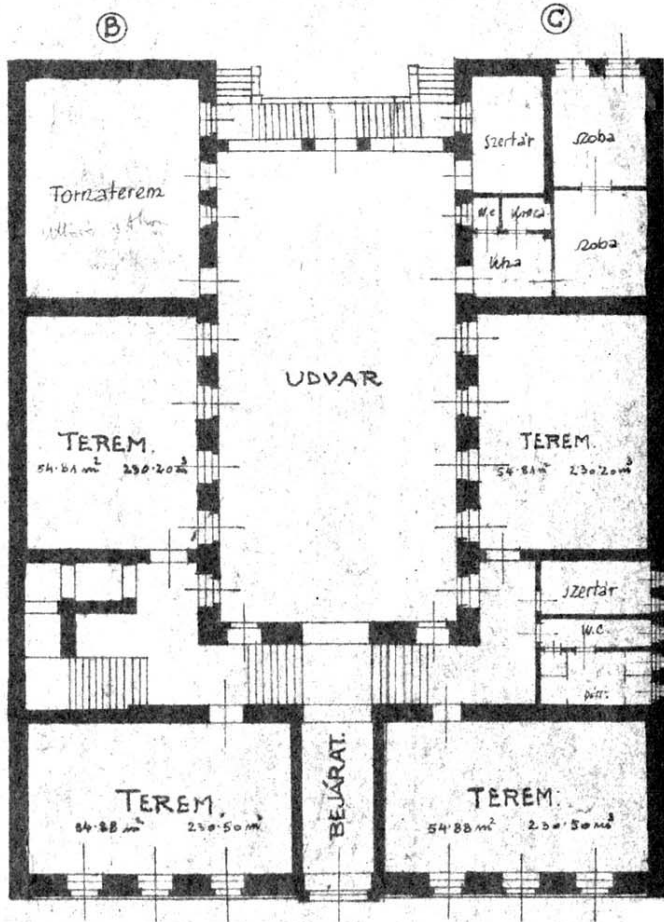
Az alapok kőből készültek; a földszinti és az emeleti falazatok kőből és téglából, a tetőszerkezet ácsolata erős fenyőfából. A költségvetés kimutatta még a cserepes-, asztalos-, és mázoló munkák költségeit is. Az épületről csupán egy tervrajzot sikerült a levéltárban felkutatni, de ez is 1935-ben készült. A rajz és az 1902-es tanévi értesítőben az iskoláról leírtak összevetése alapján feltételezhető, hogy a rajz az 1873-as állapotokat tünteti fel, és minden bizonnyal azt követően nem változott az iskola, ugyanis az értesítőben felsorolt helyiségek és a rajzon ábrázoltak megegyeznek. Ezek szerint az épületben 8 tanterem, egy iroda, két kisebb lakás, egy kisebb udvar, egy tornatér és egy kert van. A rajz tornaszobát is

¹⁷ BML Pécs Város Műszaki Ügyosztályának iratai F-4980/1940.

¹⁸ Pécs Sz. K. V. Értesítője az 1901–1902-es iskolai évről. 25. p.

¹⁹ BML Pécs Város Műszaki Ügyosztályának iratai F-4980/1940.

²⁰ BML tervtár 279.

feltüntet, ez valószínűleg később lett kialakítva az egyik lakás helyén, mert a rajzon csak egy lakás látható. Az utcafrontra néző tantermek északi megvilágításúak. Az U alakú alaprajzi elrendezés miatt az udvar eléggé zárt és szűk volt, a földszinti termek ablakai az udvarra néztek, így meglehetősen sötétek voltak. Az iskolát 1873. október 27-én adták át rendeltetésének. A Sörház utcai iskola része volt, önálló iskolává csak 1881-ben vált. Az iskola az akkori igényeket kielégítette, de az említett tanévi értesítő alapján már 1895-ben kifogásolták állapotát. „A jelen követelményeinek már semmiképpen sem felel meg és különösen egészségi szempontból esik kifogás alá.”²¹ Az épület mai formája már nem egyezik meg az eredeti állapottal. Az iskolát bővítették és egész homlokzati jellege megváltozott. 1960–61-ben készült az új épületszárny 10 tanteremmel, tanári szobával. 1962 januárjában megkezdtek a régi épület tatarozását és stílusában az új épülethez való alakítását. A főfalak maradtak, a tetőzet lapos lett. Minden terem új burkolatot kapott, cserépkályhát építettek. 1963. április 30-án adták át a radikálisan átalakított épületet.²²

BELVÁROSI ISKOLA (PTE Központi Könyvtár, Szepesy utca 1–3.)

Az iskola építési iratai nem adnak támpontokat a megvalósítás körülményeiről. Az épületről készült alaprajzok 1943. május 17-i dátumozásúak. Egy kisebb átalakítás tervezetével ábrázolták az akkori állapotokat. Az 1883–84. évi értesítő és a rajzok összehasonlításából megállapítható, hogy a rajzok az 1880-as évek állapotát tükrözik.

1883. április 28-án a *Pécsi Figyelő* című helyi újság arról tudósított, hogy az elemi népiskolai építkezésen a falak állnak, „lobog a pántlikás fa, be van fejezve a falépítés.”²³ A lap azt is megemlíti, hogy a vállalkozók kérvényt nyújtottak be a tanácshoz, mivel előre nem látható „nehézmények” merültek fel. Kérik a tanácsot újabb kiadásaik megtérítésére. Az építkezést 1883 májusában Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter is megtekintette.²⁴ Az építés anyagi finanszírozása nehézségekbe ütközhetett, mivel a város kérelmet intézett a VKM-hez, hogy a költségek fedezésére 35 000 forint állami kölcsönt vehessen fel. A miniszter a kérelmet elutasította.²⁵ Az iskola az év nyarára elkészült, mely egyszerre kapott negatív és pozitív kritikát: „A pécsbelvárosi új népiskola büszkén emelkedik, s pajkosan kukucskál törpe, óriás, szimpla, dupla, tripla ablakokkal a Széchenyi-térre. [...] mindenki látja, aki nem vak, hogy biz ez fránya-fura külsővel bír, de elvégre, ha a szépészeti bizottságnak gusztusa szerint való, hát Isten neki.”²⁶

²¹ Pécs Sz. K. V. Értesítője az 1901–1902-es iskolai évről. 25. p.

²² Siposné Horváth Éva: Az iskola történetének 100 éve. = 125 éves Pécsi Felső-vámház Utcai Általános Iskola. Jubileumi évkönyve 1870–1995. Pécs, 1995. 11. p.

²³ Pécsi Figyelő, 1883. április 28. 11. évf. 17. sz. 2. p.

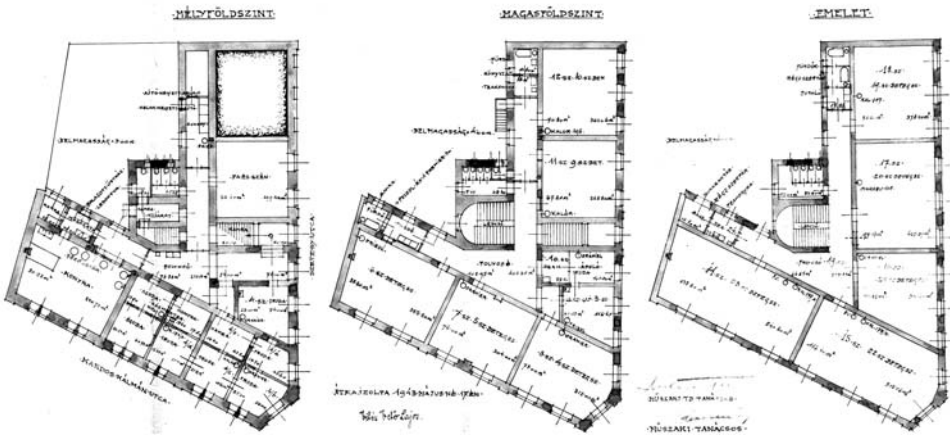
²⁴ Pécsi Figyelő, 1883. május 19. 11. évf. 20. sz. 3. p.

²⁵ Pécsi Figyelő, 1883. július 28. 11. évf. 30. sz. 3. p.

²⁶ Pécsi Figyelő, 1883. augusztus 18. 11. évf. 33. sz. 3. p.

BELVÁROSI ELEMIISKOLA ALAPRAJZAI 1:800-é. m.

A belső kialakítással kapcsolatosan megemlítik, hogy kevés ilyen iskola van a hazában. Az iskola valóban alkalmas volt a korabeli igények maradéktalan kielégítésére. Egy nagyváros főterének sarkán emelt épület csak monumentalitást, gazdagságot, a kultúrára való odafigyelést tükrözhet. Ez megmutatkozott abban is, hogy a város az iskola részére „a tanítást allegorikus módon jelképező szobrot vásárolt, amely 1 méter magas volt és varasdi kőből faragták.”²⁷

Az 1883–84-es tanév tanintézeti értesítője említi azt, hogy az iskolában 6 tanterem, 1 rajzterem, 1 díszterem, 1 zeneterem, tanszertár, könyvtár, tanácskozó terem, munkaterem a háziipar tanítására, 2 szolgai lakás, és a tanfelügyelőség 2 szobából álló irodája van.

Az épület két utca találkozásánál helyezkedik el, így saroképület. A tanterem ablakai az utca felé néznek, keleti és déli tájolásúak. A folyosók az udvar felőli oldalon találhatóak. A magasföldszinti termek 67–88 m² alapterületűek, az emeleti termek 70–135 m² között vannak. Megfelelnek a törvényi előírásokból következő méreteknek. A 100 m²-nél nagyobb termek voltak valószínűleg a könyvtár, a rajzterem és a tanácskozó terem. „1883-ban emeltetett a régi boltíves, egészségtelen és rozoga épület helyén a mai palotaszzerű, 2 emeletes épület 11 teremmel és egyéb más helyiségekkel.”²⁸ Az épület romantikus építészeti stílusban készült és ma is eredeti formájában látható a Széchenyi tér északnyugati sarkán. Műemlékké nyilvánították.

ÁGOSTON TÉRI ISKOLA (Ágoston tér 6.)

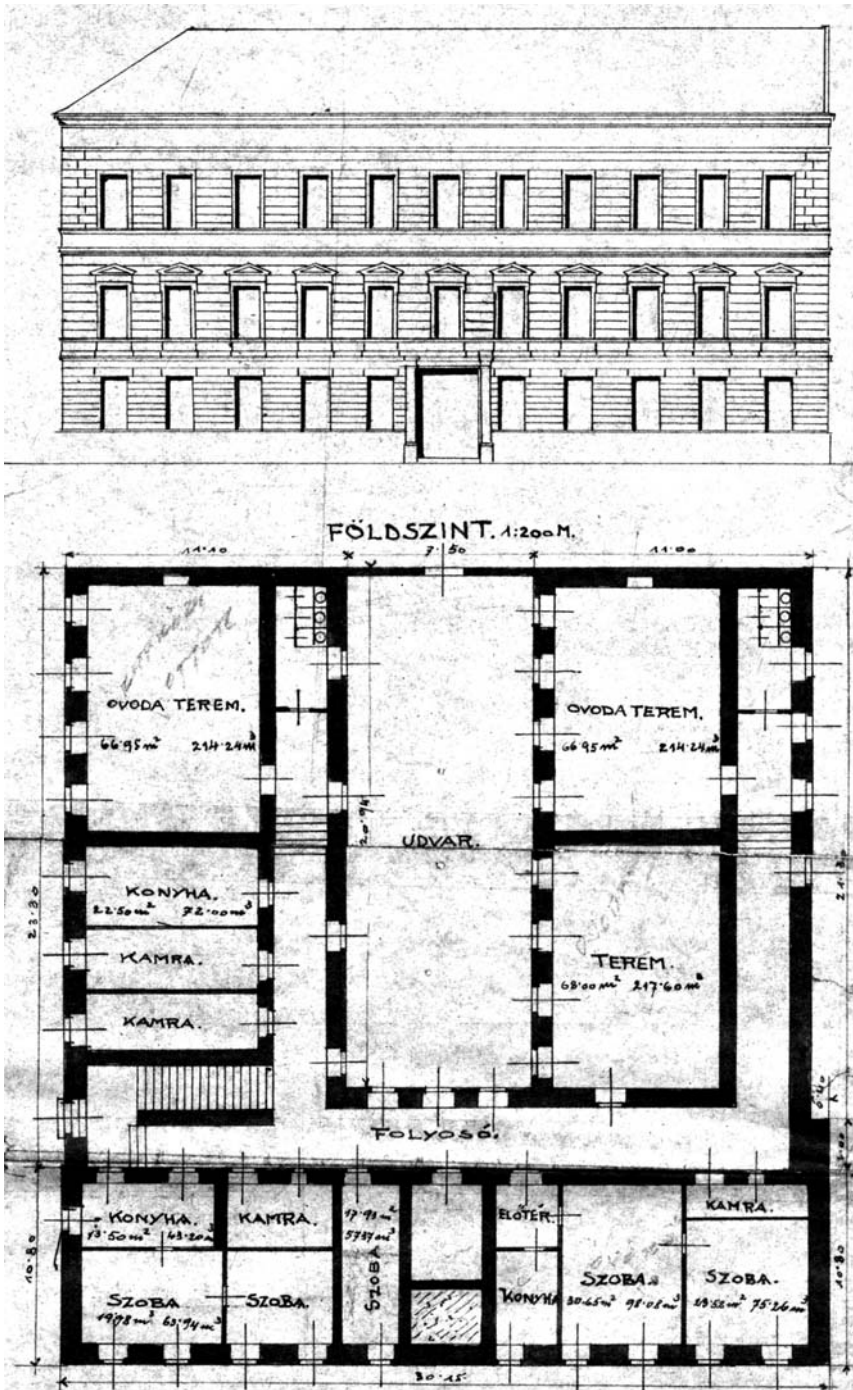
Ennek az iskolának is voltak előzményei. 1868 után rohamosan emelkedett az iskolába járók száma. A Sörház utcai iskolában csak öt tanterem volt. A bővítést a Felsővámház utcai iskola megépítésével oldották meg. Azonban ez is csak egy ideig oldotta meg a Budai külváros iskolai körzetének szűkös teremgondjait. 1885-ben a város hatósága új iskola építését határozta el. A Herbert-féle malom helyén, az Ágoston téren 62 540 forint költséggel épült fel az új iskola. Benne 16 tanterem, igazgató lakással, továbbá egy kisdud óvoda lakással, és még két kisebb lakással. Az épület egy belső és külső udvarral rendelkezett. A földszinten az óvoda és menhely, az első emeleten a lány osztályok, a második emeleten a fiú osztályok helyezkedtek el.²⁹

A levéltárban fellelhető tervrajzok 1950-ben készültek az akkori állapotokat tükrözve. Az épület alaprajzi elrendezése „U” alakú. Mindhárom épületszárnyban található tanterem. Tájolásuk északi és keleti. A megvilágítást termenként általában négy nagyméretű ablak biztosította. Az alaprajzi elrendezésből adódott az elképzelés, hogy a két párhuzamos épületszárny közötti udvarrészt részben lefedjék. Erre 1926-ban került sor, a levéltárban megtalált eredeti terv alapján. Még ma is a városrész legnagyobb épületei közé tartozik, és most is általános iskola működik benne.

²⁷ Pécsi Figyelő. 1883. okt. 20. 11. évf. 42. sz. 2. p.; Jiratkozó Albin: Tanítás c. fülkeszobor. Mendöl Zsuzsanna szíves közlése.

²⁸ Várady... i.m. 1896. 341. p.

²⁹ Pécs Sz. K. V. Értesítője az 1901–1902-es iskolai évről, 24. p.

SZIGETI KÜLVÁROSI ISKOLA (Alkotmány utca 38.)

1897. október 25-én a város törvényhatósági bizottsága ülést tartott. Ezen megállapították, hogy sem biztonsági, sem higiéniai, sem tanügyi követelményeknek már nem felel meg a meglévő iskola, ezért a helyén újat kell építeni. A még szükséges két szomszédos telek kisajátítása történjen meg.³⁰

1899. május 15-én az iskolafelügyelő betérjesztette véleményét az iskolaszéknek az iskola terveivel kapcsolatban. Ebből megállapítható, hogy az iskola 13 tanteremmel, 2 óvodateremmel, tornateremmel lett tervezve. A felügyelő véleményében kevesellte a termék számát, mert már akkor volt 10 osztály és előre nézve ez a későbbi években elhelyezési nehézségeket fog okozni. A tervezett tornaterem az udvart kettéosztja, és a rajztermet is túl nagyra találta.³¹ A város közigazgatási bizottsága megállapította, hogy az 1897. évi 72370 sz. VKM rendelet alapján az államépítészeti hivatal, tanfelügyelőség és a tisztifőorvos a terveket felülbírálták és a rendeleteknek megfeleltek. Ugyan a termék a megengedett maximális méretet 50 cm-rel meghaladják, de az új rendszerű padok, a megvilágítás és a kényelmes folyosók miatt az eltérés elfogadható. A termék csak meszelve legyenek, és a küszöbök az akadálytalan közlekedés miatt legyenek elhagyva. Ezen módosításokkal a bizottság a terveket elfogadta.³² 1899. szeptember 28-án az építési szakbizottság is elfogadta a terveket megállapítva, hogy az építési költség 106 735 frt. és 82 kr. lesz.³³

Októberi ülésén a törvényhatósági bizottság az előzetes véleményezések alapján elrendelte az iskola felépítését. Ezek szerint az iskola kétemeletes lesz: 16 tanteremmel, 1 rajzteremmel, 5 szobával, 1 db négyszoba-konyhás, mellékhelyiségekből álló igazgatói lakással, 2 db. kétszoba-konyhás, mellékhelyiségekből álló szolgáló lakásokkal, fa és szénkamrával.³⁴ Mivel az iskola nem típustervek alapján készült, ezért a minisztériummal is jóvá kellett hagyatni. A benyújtott terveket a belügyminiszter nem hagyta jóvá. Kifogásolta, hogy az épület szerkezetileg, statikailag kivitelezhetetlen bizonyos földszinti falak hiánya miatt, a főlépcső elhelyezése helytelen, a tornacsarnok alacsony, bizonyos falak vastagabbra építendőek. Ezért utasította a városi hatóságot, hogy készíttessen új terveket és költségvetést, majd azokat újra nyújtsák be elbírálás miatt.³⁵ A törvényhatósági bizottság az új terveket elkészíttette, és 1900. áprilisában újra felterjesztette a belügyminisztériumba.³⁶ 1900. augusztus 6-án a miniszter a módosítást elfogadta, ekkor az építési költséget 218 871 korona 70 fillérben állapították meg.³⁷

A szabályoknak megfelelően a kivitelezésre pályázatot írtak ki, amely megjelent a Vállalkozók Lapjában. A versenytárgyalást 1900. szeptember 15-én tartották a városi tanácssteremben.³⁸ Az áttanulmányozott levéltári iratok alapján az építésre fővállalkozó

³⁰ BML 150/17160/1897

³¹ BML 222/1899

³² BML 326/667/1899

³³ BML 108/23915/1899

³⁴ BML 219/24865/1899

³⁵ BML 10828/III./1900

³⁶ BML 81/10850/1900

³⁷ BML 78111/III./1900

³⁸ Vállalkozók Lapja 21. évf. 1900. szeptember 5.

nem jelentkezett, minden szakipari munkára külön vállalkozóval kötöttek szerződést. 1900. szeptember 27-én a városi törvényhatósági bizottság a kivitelezőket elfogadta, és „egyhangúlag a bontás és építkezés azonnali megkezdését mondja ki.”³⁹

Az építés költségvetéséből megállapíthatók az épület anyagai, szerkezetei. Az alap terméskőből készült, mészhabarcba rakva, a falak a legjobb minőségű téglából 78, 63, 48, 18 cm-es vastagsággal, a mennyezet nádazott volt erre vakolva. Az ács-, tetőfedő-, kőfaragó-, bádogos-, asztalos-, festő- stb. munkák anyagai is a kor magasabb minőségi színvonalát képezték.⁴⁰ Az építést majdnem teljes egészében kölcsönből fedezték. A Pécsi Takarékpénztártól 200 000 korona kölcsönt vettek fel 6%-os kamatra.⁴¹

A levéltári anyagokban építési terveket, építési, lakhatási, használatbavételi engedélyt nem találtam. A pénzügyi végelszámoló iratok dátumai és az 1901/1902-es tanévi értesítő iratok alapján az építkezés valószínűleg 1901. nyár végén fejeződhetett be.

Az 1901–1902-es iskolaév már az új épületben kezdődhetett el. Összesen 1368 gyermek kezdhetette meg a tanévet az iskolában. Ebben a létszámban 201 óvadás is benne foglaltatik. Már az Ágoston téri iskolát is úgy alakították ki, hogy abban óvodások is elhelyezést nyerjenek. Később a Gyárvárosi iskolában is volt óvoda. Az

³⁹ BML 216/28955/1900

⁴⁰ BML 392/1900

⁴¹ BML 283/38428/1900

óvodásoknak iskolaépületben való elhelyezésének koncepciója feltételezésem szerint költségtakarékosságra vezethető vissza, de ennek alátámasztására adatot nem találtam, sőt más indokot sem. A város tanügyi értesítője „igen impozáns” épületről számol be. „Az Attila-utca felé 2 emeletes, a Makár-utca felé pedig, miután a terület lejt, 3 emeletes s így az egész külvárosban a legkimagaslóbb épület. Az épületben van 14 tanterem a népiskola részére, melyekből máris 13 el van foglalva, 2 tanterem és egy pihenő szoba az óvoda számára, egy rajzterem és egy tornaterem. A tantermek 10 méter hosszúak, 7 méter szélesek, és 4 méter magasak; a rajzterem 12 méter hosszú és 7 méter széles; a tornaterem 20 méter hosszú és 10 méter széles. A tornaterem a jövő fejlődésére való tekintettel, úgy van építve, hogy arra két emelet ráépíthető, mi által a tantermek száma ismét négygyel szaporodik. Az összes folyosók 3 m szélesek és cementtéglákkal vannak kikövezve; továbbá fűthetők, miután a gyermekek felső ruhái itt helyezhetők el. A lépcsőház igen tágas és a lépcsők minden emeleten két feljáróra ágaznak el; a lépcsők a legjobb kőből készültek. Az ablakok igen nagyok s így a termek teljesen világosak, de világosak a folyosók és a mellékhelyiségek is. Az igazgató részére 1 és a tanítótestület részére 3 iroda helyiség (minden fokon egy) áll rendelkezésre; van aztán még egy szertár és egy tanácskozási szoba. Az igazgató számára van a második emeleten egy 3 szobából, konyhából, éléskamrából és cselédszobából álló lakás, amelyben azonban jelenleg a kir. tanfelügyelőségi hivatal van elhelyezve. A földszinten van az óvónó részére egy két szobából, konyhából és éléskamrából álló lakás, és ugyan ilyen lakás a házmester részére, továbbá a souterainhelyiségek a fa és szén részére. A tantermek teljesen új és czélszerű padokkal, táblákkal, számológépekkel és egyéb bútorzattal vannak felszerelve. Az új iskolával tehát nem csak városunk kulturintézetei szaporodtak eggyel, hanem olyan czélszerű kifogástalan az, hogy bátran mintául ajánlhatjuk mindazoknak, kik új iskolát építeni, vagy új felszerelést beszerezni akarnak.”⁴²

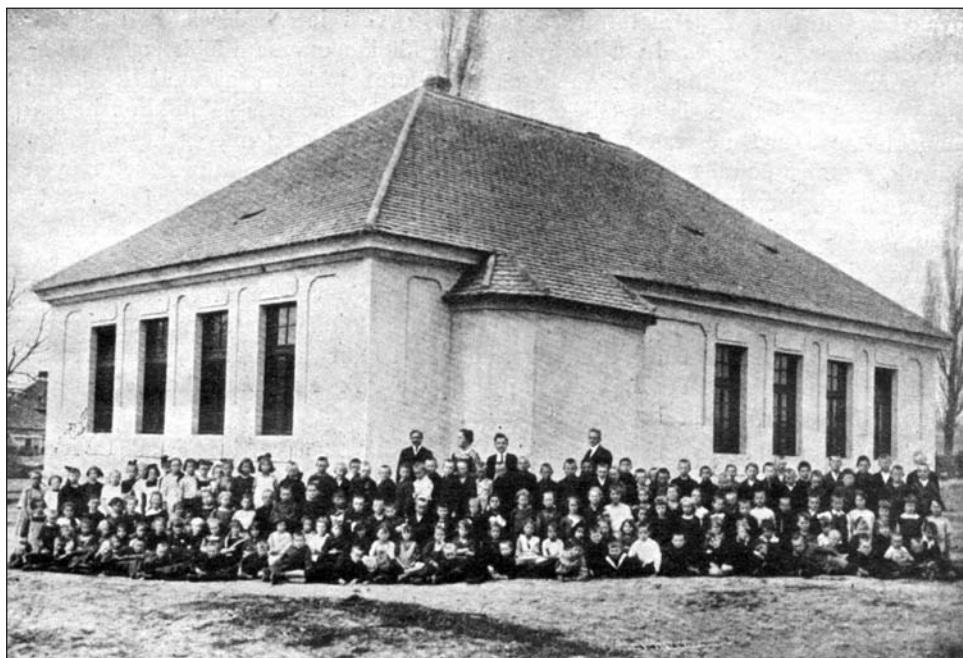
Az iskola részletes leírásából sok következtetést levonhatunk. A méretekből tekintve ez volt a város legnagyobb szabású elemi iskolai építkezése. Abban az időszakban, amikor az országban sok helyen még a minimális követelményeket sem tudták biztosítani az elemi képzéshez, az új falusi népiskolák is a legszűkebb költségvetésből, mintatervek alapján készültek puritán kivitelben, akkor Pécs városa képes volt az akkori legmagasabb színvonalon, gazdagon felszerelt népiskolát építeni. Az egy- vagy kéttantermes falusi népiskolákba járó gyerekek el sem tudták képzelni, hogy a tanítás ilyen palotaszerű épületben is folyhat. A külön rajzterem a szaktanterem kialakulásának kezdetét jelentette. Előremutatást jelentett már a tervezésnél, hogy gondoltak az épület esetleges későbbi bővíthetőségének lehetőségére is. Az igazgatói és a szintenkénti irodahelyiségek, a tanácskozási szoba tervbevétele és elkészítése a korszerű pedagógiai elvek figyelembevételét is jelentette. A pedagógiai munkának olyan feltételeit teremtették meg amelyre eddig nem nagyon volt példa. A tantermek méretei, kialakításuk megfelelt a törvényi előírásoknak. A folyosók fűthetőségével szintén minőségi ugrást valósítottak meg. Az épületben három lakás elhelyezésével (1 igazgatói, 1 óvónői, 1 házmesteri) tartották magukat ahhoz az elfoga-

⁴²Pécs sz. k. v. értesítője az 1901–1902. iskolai évről. 22. p.

dott gyakorlathoz, amely szerint az iskola épületében szükséges a tanító részére lakást kialakítani. Mivel a városi iskolákban több tanár is dolgozott, a kialakított lakás az igazgatót illette meg. Az épületet több mint száz év után, ma is eredeti rendeltetésének megfelelően használják, általános iskolai oktatás céljára.

GYÁRVÁROSI ISKOLA (Puskin tér 1.)

A fellelt dokumentumok alapján az iskola többszöri bővítéssel nyerte el mai állapotát. A legkorábbi dokumentum 1922-ből származik, mely szerint november 13-án Pilch Andor műépítész kérvényt adott be a tanácsnak az iskola terveinek felülbírálásáról, az építési engedély kiadásáról. Ő volt az épület tervezője. Kivitelezőként a Dunántúli Építő Vállalat volt megjelölve.⁴³ 1923 januárjában megtörtént az építési terület helyszíni bejárása, melynek alapján javasolják az építési engedély megadását.⁴⁴ A 15680/1923 ügyiratszámú véghatározatban az építési engedélyt a mérnöki hivatal megadja. Az iskola építési terveit, amely alapján ez a kivitelezés megtörtént, nem leltem fel. 1924. augusztus 16-án Pécs sz. kir. város mérnöki hivatala kérvényt nyújtott be a használatbavételi engedély megadása ügyében. Ennek alapján: „az iskola elkészült, de a telek még nincs bekerítve, az udvar nem töltetett fel.”⁴⁵ Ez földszintes, kéttantermes épület volt, amely 1926-ig szolgálta az elemi iskolai oktatást.

Gyárvárosi ideiglenes iskola

⁴³ BML F-4980/1940. i.sz.: 21996/1922

⁴⁴ BML F-4980/1940. i.sz.: 01812/1923

⁴⁵ BML F-4980/1940. i.sz.:3254/1924

A bővítés 1926-ban kezdődhetett, ugyanis augusztus 4-én szerződés kötött a pécsi államépítészeti hivatal és Hebenstreit Károly és fia építési vállalkozó között az építési munkák elvégzésére. Egy későbbi, 1935-ös bővítéskor készült helyszínrajz alapján megállapítható volt, hogy 1926-ban készült el az iskola keleti és a Pécsváradi út felőli része, két szinten 6 tanteremmel és 2 db kétszoba-konyhás, kamrás lakással.

A következő dátum, mely az iskola további bővítésére utal, 1929-ből származik. Az első tervrajzok, melyek az iskolát ábrázolják, ebből az évből származnak. A terveken lévő adatok alapján ezt a bővítést is Pilch Andor tervezte, és január 25-én a Magyar Királyi Vallás- és Közoktatási Minisztérium Műszaki Osztálya azt elfogadta. A terveken feltüntették az előző állapotot is, amely 1926–27-ben alakult ki. A bővítés a Pécsváradi út felé eső épületrészt kétszeresére növelte. 5 tanteremmel bővült az iskola, a földszinten két teremmel (egyenként 6,3x8,5 m), az emeleten három teremmel (egyenként 10,65x6,45 m) alapterülettel. A földszinten két óvodatermet is kialakítottak (egyenként 6,3x7,3 m). A földszinti termek megvilágításáról termenként 3 ablak (1,1x2,1 m), az emeleten termenként 4 ablak (1,3x2,5 m) gondoskodott. A tantermek keleti és déli tájolásúak, megvilágításuk jónak mondható. Az északi homlokzat mögött helyezkednek el a folyosók. Az épület homlokzati stílusán a bővítés nem változtatott, még az ablakok méretei is igazodtak a meglévő állapothoz.

Az 1929. július 11-én kelt jegyzőkönyvi kivonat szerint, amely Pécs város törvényhozási bizottságának közgyűléséről készült, határozatot hoztak a gyárvárosi

Szieberth Róbert állami elemi népiskola kibővítéséről. Elfogadták a 89 500 pengő építési költséget is. A bővítés indokolása: „a gyermekek létszámának erős szaporodása miatt, másrészt az építőiparban fellépett munkanélküliség mielőbbi enyhítése céljából is.”⁴⁶ 1929. november 9-én megadták az építési engedélyt.⁴⁷ A bővítés 1930–1931-ben készülhetett el, mivel egy 1931-es szerződés szerint Konrád Gyula asztalosmester kapott megbízást az iskola bővített részének berendezési munkálatainak kivitelezésére.

Az iskola végleges mai arculatát 1935-ben nyerte el, amikor újabb 5 teremmel és óvodával bővítették. Itt említeném meg azt is, hogy az iskolával szerves egységet képezve és azzal azonos építési stílusban 1928-ban készült el az iskola melletti templom, és 1932-ben a plébánia épülete.

ISTENKÚTI ISKOLA (Fábián Béla út 7.)

Az 1920-as években Szőlőhegynek nevezett külterületi részen élő gyerekek iskolába járása nagy probléma volt. A tanulók a Makár utcai iskolába jártak, amely lakhelyüktől több kilométer távolságban volt. Főleg télen jelentett nagy nehézséget az iskolába járás. Szieberth Róbert iskolaigazgató, később tanfelügyelő és városi tanácsstag, aki Pécs városának oktatásügyét nagy odaadással kezelte, szorgalmazta, hogy a külterületeken is létesüljenek iskolák. A belvárosi iskolák már hely-

Az első iskola

⁴⁶ BML F-4980/1940. i.sz.:205/16321/1929

⁴⁷ BML F-4980/1940. i.sz.:15345/1929

szűke miatt sem tudták fogadni a tanulókat, másrészt a város növekedése folytán a külterületek nagyon is messze estek a központtól. Kezdeményezésére indult meg az elemi iskola szervezése a Szőlőhegyen.

Először ideiglenes jelleggel létesült itt egy iskola. Szieberth Róbert két épületet vett bérebe iskola, illetve tanítói lakás céljaira. A kisebb átalakítások után 1926. májusában az iskolát két tanteremmel avatták fel.⁴⁸

Még a nyár folyamán, 1926. június 7-én, a városi tanácsülés a következő határozatot hozta: a VKM 33046/1926. VIII. sz. leirata szerint a Gyár városban új elemi népiskola építését határozta el ahhoz a feltételhez kötötten, hogy a város közönsége saját költségén, a nagydeindoli dűlőben általa megvásárolandó telken elemi népiskolát épít két tanteremmel és két tanítói lakással. Az építési munkákat nyílt versenytárgyalással kell biztosítani.⁴⁹ Ezzel a határozattal tulajdonképpen a VKM a várost kötelezte arra, hogy a gyár városi iskola felépítése csak akkor valósulhat meg, ha a kisebb iskolát a város létrehozza a nagydeindoli dűlőben.

A helyszíni bejárások, és a telektulajdonosokkal folytatott tárgyalások eredményeként az ideiglenes iskola bővítésével valósították meg az építést. A város 1926. szeptember 20-án kelt határozata alapján felhatalmazta a gazdasági ügyosztályt a Pfeffer-féle ingatlan megvásárlására.⁵⁰ A város törvényhatósági bizottsága is ezt a telket tartotta a legalkalmasabbnak, mert „ez fekszik leginkább a tankötelesek által lakott szőlőterületek központjában.”⁵¹ A rajta lévő épületek egy emeletes villa, istálló, pince iskola céljára átalakítással felhasználhatók voltak, így az építkezés is kisebb költséggel járt. A terület rendelkezett forrásvízzel is. A kivitelezési tervek az ősz folyamán elkészültek. 1926. november 10-én az építési szakszabványbizottság ülése alkalmával Katona József műszaki főtanácsos ismertette az iskola terveit és költségvetését, s javasolta a bizottságnak a tervek egyhangú elfogadását. A levéltárban az iskolaépítési dokumentációi között találtam rá egy Sváb Gyula-féle iskolai mintatervre.⁵² A terv egy két-tantermes elemi iskola mintaterve, és nagyon hasonlít a nagydeindoli kéttantermes iskola építési terveire. Az alaprajzi elrendezés hasonlósága alapján elképzelhetőnek tartom, hogy a mintaterv alapján készültek az iskola tervei.

A kivitelezésre meghirdetett versenytárgyalás eredményeként Himmel Ferenc és Szlipcsevits József építési vállalkozók nyerték el a munkát. Ajánlatukban többek között vállalták, hogy „az összes iparos munkákat pécsi iparosokkal végeztetjük. Az összes anyagokat pécsi gyárosoknál és kereskedőknél fogjuk beszerezni.”⁵³ Ez a kinyilatkozás érdekes abból a szempontból, hogy fontos volt a város számára a helyi ipar és vállalkozók érdekeinek a védelme.

Az iskola építési naplója szerint a munkálatok 1927 januárjában kezdődtek a szükséges építőanyagok fuvarozásával. A tényleges kivitelezés február 28-án in-

⁴⁸ Dunántúl, 1926. május 26. 16. évf. 116. sz. 2. o.

⁴⁹ BML F-4980/1940. i.sz.:10253/1926

⁵⁰ BML F-4980/1940. i.sz.:19775/1926

⁵¹ BML F-4980/1940. i.sz.:222/2186/1926

⁵² Sváb Gyula (1879–1938) építész, egyetemi tanár, 1908-tól a vkm.-ben műszaki tanácsos, az iskola-építések irányítója

⁵³ BML F-4980/1940. i.sz.:23225/1926.

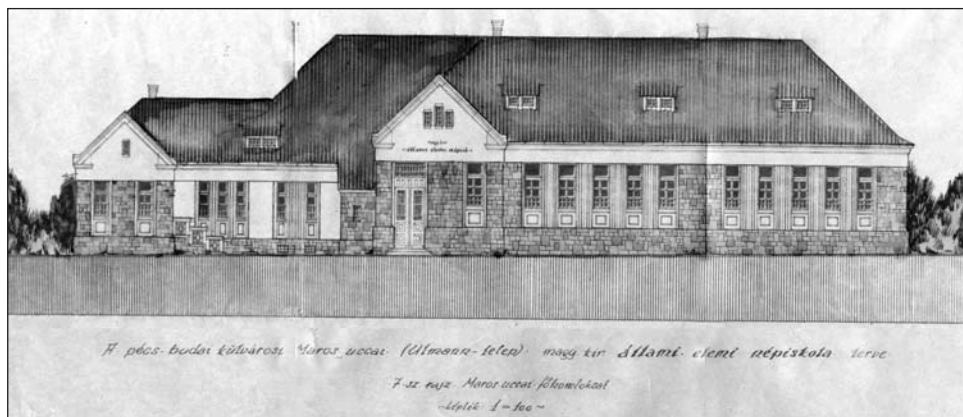
dult be, miután az építési hatóság a kivitelezőt ellátta a szükséges utasításokkal. Az utolsó bejegyzés június 3-án az ajtók, ablakok mázolását említi. Az építkezés befejezéséről nincs pontos dátum.⁵⁴ Az 1927. október 11-én tartott tanácsülés döntése alapján kiadták a végleges lakhatási és használati engedélyt a kéttantermes iskoláról és a tanítólakásról. Pécssett egy olyan iskola volt ez, mely nagyon hasonlított a tanyasi iskolák elrendezéséhez, kialakításához, és nem követte a város többi iskolájának arculatát. Adódott persze abból is, hogy falusias jellegű külterületen épült, beiskolázási területe és a befogadott létszám egy falusias iskola jellegének felelt meg. Az építési költségekről egy 1937-es véghatározat tanúskodik, mely megállapítja, hogy az építési munkálatok csak részben voltak fedezhetők a város által felvett hitelből, ezért az ONÉA-tól is igénybe vettek kölcsönt. Az iskola építésével egy időben zajlott a gyárvárosi két-tantermes iskola óvodává történő átalakítása is. A két építkezés összesen 12 253 465 pengő kiadással járt.⁵⁵

Az épület még ma is áll, nyaktaggal az eléje épített kétszintes épülettel összekötötték, és az egyetem szobráshallgatóinak használatába került.

A kétszintes épület bejáratánál két emléktábla emlékezik az alapításra a következő feliratokkal: „Szieberth Róbert (1871–1939) népiskolai felügyelő igazgató a szőlőhegyi gyermekek taníttatására alapította 1925-ben az Istenkúti iskolát.”⁵⁶ „Az iskola alapításának 50. évfordulója emlékére 1926–1976”

ULMANN-TELEPI ISKOLA (Bártfa utca 5.)

1928. június 11-én helyszíni bejárást tartottak a leendő iskola építési területén. Az 1000 négyszögöl nagyságú területet az Első Dunagőzhajózási Társaság ajánlotta fel. A bejáráson többek között ott volt Szieberth Róbert tanfelügyelő és Pilch Andor építész is. A bejáráskor alkalmasnak találták a területet iskola létesítésére. A Pilch Andor által készített terveket a miniszteri főtanácsos a következő kis módosítá-

⁵⁴ BML gy.sz.: F-4980/1940. i.sz.:4980/1927 Az iskola építési naplójából.

⁵⁵ BML F-4980/1940. i.sz.:22427/1937.

⁵⁶ Állította az Istenkúti Közösségért Egyesület 1998-ban, az emléktáblát Hormay Mihályné Sziebert Edina, itt tanuló gyermekei emlékére adományozta az iskolának.

sokkal fogadta el: a tanítói lakás egyik szobáját 1m-rel, a konyhát és a kamrát 0,5 m-rel kell bővíteni. A kivitelezésre nyilvános versenytárgyalást kell kiírni.⁵⁷

Az épület földszintes volt, 4 tanteremmel és egy tanítói lakással. A termek 63m² alapterületűek, termenként 5 db nagyméretű 90/240 cm-es ablakkal. Két utca találkozásánál van a telek, így az épület két irányban követi az utcák vonalát. A tantermek déli és nyugati tájolásúak a déli és a nyugati oldalon is két-két teremmel. A folyosók az udvar felőli részen vannak, és 2,5 m szélesek. A főépülethez csatlakozik a két szoba, konyha, kamra, előszoba, WC helyiségekből álló tanítói lakás. Az épület stílusában illeszkedett környezetéhez, földszintes, mint a környező házak, népies motívumokkal a homlokzati részen. Az utca vonalában 3 m-es előkerttel rendelkezett. A terveket úgy készítették, hogy később könnyen lehessen bővíteni.

Az épületnek nem volt fő kivitelezője, minden munkát más vállalkozó nyert el, a kőművesmunkákat Kalmár Dezső és Társai építési vállalkozók végezték.⁵⁸ A kivitelezés ellenőrzését Katona János műszaki főtanácsos és Wurm Károly építőmester teljesítették.⁵⁹ 1929 augusztus végére az építési munkák elkészültek, és a tanév már ebben az épületben kezdődhetett. Az építési iratok között egy szerződés arról tanúskodik, hogy a város építési kölcsönt vett fel az Országos Népiskola Építési Alapból 10 000 pengő összegben.

Az iskola ma is oktatási funkciót tölt be, eredeti állapotától annyiban különbözik, hogy később emelet ráépítéssel bővítették.

FIUME UTCAI ISKOLA (Petőfi utca 72.)

Még szintén Klebelsberg Kunó minisztersége alatt készült el időrendben utolsónak a Fiume utcai népiskola. A terveket Mueller Felix budapesti építész készítette

⁵⁷ BML F-5180/1934. i.sz.:51771/1928.

⁵⁸ BML F-5180/1934. i.sz.:5683/1929.

⁵⁹ BML F-5180/1934. i.sz.:21-7/1930.

el, amit a VKM műszaki osztálya 1928 decemberében fogadott el.⁶⁰ A 12 tantermes, igazgatói lakással ellátott épület kivitelezésére a törvények értelmében írták ki a versenytárgyalást. Ez alapján a közgyűlés Kalmár Dezső és Társai építési vállalkozót bízta meg a kőművesmunkákkal. A kivitelezésben további 18 vállalkozó működött közre.⁶¹ A tervek áttanulmányozása alapján azt lehet megállapítani, hogy a mai állapot és az 1931-ben készült helyszínrajz szerint, amely a megvalósult tényleges állapotot rögzíti, az épület 1928-as eredeti tervének a tükörképe került megvalósításra. A magasszínterületen 6 terem, igazgatói iroda, tanszertár, WC, az első emeleten szintén 6 terem, tanácskozó, WC volt. A termeket 3–3 nagyméretű, keleti és déli tájolású ablak világította be. A termék mindegyike közel 60 m² alapterületű volt. A folyosók az udvar felé néztek, szélességük 2,5 m volt. A szinteket széles kétkarú lépcsőház kötötte össze. Az igazgatói lakás nem az épületben került elhelyezésre, mint általában a többi iskola esetében, hanem az udvar másik részében, külön bejáratral az utca felől. Az épület végleges átvételére 1931. november 12-én került sor. Az építési költségek fedezésére a város 228 097 pengő államsegélyt vett fel.⁶² Az építés végelszámolása alapján a végleges költség 301 039.21 pengő volt.⁶³ Az épület méreteiben, kialakításában, esztétikai megjelenésében a 20-as évek végének legszebb és legkorszerűbb iskolájának volt nevezhető. Hosszú évtizedekig szolgálta a város elemi oktatásának ügyét. Ma egy középiskola részeként funkcionál.

BÚZA TÉRI ISKOLA (Egyetem utca 2.)

A Búza téri iskola épülete 1923-ban készült el, de csak 1932-től működött elemi népiskolaként, annak ellenére, hogy eredetileg ezzel a céllal épült. Már az építkezés közben kollégiummá alakították át. Az épület leírásához másodlagos forrást használtam. Laki János: Iskola a Búza téren c. munkájában részletesen leírja a megvalósítás történetét.⁶⁴ A következőkben ebből idéznék.

Már 1913-ban elhatározták, hogy a városnak ezen a területén népiskolát fognak építeni. A környéken létesült gyárak (Zsolnay-gyár, Dohánygyár) dolgozói a közelben szerették volna gyermekeiket iskolába járatni. A Felsővámház utcai és az Ágoston téri iskola egyre zsúfoltabbá vált. 1913 novemberében a város tanácsa megtette a szükséges lépéseket a telek megszerzésére. A város kiírta a pályázatot az iskola tervezésére, amelyre Pilch Andor és Lauber Dezső építészek adtak be pályamunkát. A tervek jóváhagyása, a szerződések megkötése nem jött létre, különböző bizottságok kifogásai, módosítási kérelmei, végül a világháború okán bekövetkezett nehézségek miatt az építkezés nem kezdődött el.

1922-ben aztán megindult a munka. A tervezésre Pilch Andor kapott megbízást. Az építési engedély ügyében 1922. november 1-jén betérjesztette kérelmét a városhoz. Az építkezés valószínűleg már korábban elkezdődhetett, mert 1923 augusztusában már a befejező munkáknál tartottak. Ekkor változott meg hirtelen az

⁶⁰ BML gy.sz.: F-5180/1934. építési tervek

⁶¹ BML gy.sz.: F-5180/1934. i.sz.: 729/1929.

⁶² BML gy.sz.: F-5180/1934. i.sz.: 5709/1932.

⁶³ BML gy.sz.: F-5180/1934. i.sz.: 13050/1933.

⁶⁴ Laki János: Iskola a Búza téren. Pécs, 1984.

épület rendeltetése. Pécsre helyezték a pozsonyi egyetemet, és a hallgatók elhelyezését sürgősen meg kellett oldani. Az épületet sebtében kollégiummá alakították át. Így is működött 1932-ig. Az egyetem új kollégiumának elkészülte után kaptak vissza eredeti, népiskolai funkcióját. Mélyföldszint, magasföldszint, emelet kialakítású, 12 tantermes iskolaként épült. Közvetlenül az utcafronton helyezkedik el, utcára néző tanteremablakkal. Mögötte nagy udvart alakítottak ki. Erre az adott lehetőséget, hogy akkor ez a terület még nem volt sűrűn beépített. 1932-ben bővítették: egy 1936-os leírás alapján a mélyföldszinten 3 tanterem, 1 napközi otthon, 1 db szoba-konyhás-kamrás lakás és tároló helyiségek voltak. A magasföldszinten 6 tanterem, igazgatói iroda, orvosi rendelő, az emeleten 7 tanterem, tanári szoba volt. A beépített alapterület 840 m², az előcsarnokban, folyosókon mozaiklap, a tantermekben hajópadló burkolattal. Az épület villany, víz, csatornavezetékekkel van ellátva. Az épület ma is eredeti állapotában áll, de már nem iskola.

Összegzés

A nagyobb városokban inkább a lakosság lélekszámából adódó növekedés okozta tanteremhiány hozta magával a problémákat: újabb és újabb épületeket kellett felépíteni. Az ország azonosulni tudott a feladattal. Ehhez kellett elkötelezett személyek is. Gróf Klebelsberg Kunó és minisztériumi munkatársai adták azt a hatalmas lendületet, ami a program végrehajtásához szükségeltetett. Pécs városában ez az elkötelezett személy Szieberth Róbert volt. Sok iskola megvalósításához adta hozzá odaadó munkáját.

A Pécs városában történt elemi népiskolák építésével összefüggésben megállapítható, hogy az elemi népiskolák építése két korszakra különíthető el.

Az első az 1873–1901 közötti időszak. Ekkor készült el a Felsővámház utcai, a Belvárosi, az Ágoston téri és a Szigeti külvárosi iskola. A termek száma így 49-cel, a tanítói lakások száma kilencel szaporodott.

A második korszak az 1922–1931 közötti időszak, amely egybeesik Klebelsberg kultuszminiszter iskolaépítési akciójával. A városban ekkor már 25 éve nem épült elemi népiskola. A Búza téri felépült ugyan, de nem iskolaként funkcionált. A kor nehéz gazdasági viszonyai között nagy feladat volt az iskolaépítések beindítása, de szükség volt rá. A *Dunántúl* c. pécsi újság az 1927-es tanévkezdés kapcsán így fogalmazott: „Pécs az iskolai felszerelések hiánya mellett még az iskolaépületek hiányát is szenvedti. Hányszor és hányszor sírt fel a panasz e lap hasábjairól a hiányzó iskolák után, de évek rohantak el és az iskolák késnek.”⁶⁵ Ekkor épült fel az Istenkúti, a Gyárvárosi, az Ulmann-telepi és a Fiume utcai iskola. Ezek összesen 29 termet és 5 tanítói lakást jelentettek. A város kihasználta a minisztérium iskolaépítési akciójában rejlő lehetőségeket.

A kilenc iskola építési telkeinek megszerzése változatos képet mutat. A Belvárosi iskola esetében a telek adott volt, mivel a régi helyén épült az új. A többi esetben vásárlással került a terület a város birtokába.

A belvároshoz közel lévő telkeken az épületek közvetlenül a járdafronton helyezkedtek el, igazodva a városi beépítés sajátosságához. A külterületek esetében az épületek előkerttel is rendelkeztek. Mindegyik iskolához kisebb-nagyobb udvar tartozott, amelyek az épület mögött helyezkedtek el. Ez is a városi beépítés egyik sajátossága. A terveket a minisztériummal minden esetben jóvá kellett hagyatni, mivel ezek egyedi- és nem mintatervek alapján készültek. Az 1920-as években épült elemi népiskolák közül négyet Pilch Andor pécsi építész tervezett. Az iskolák helyiségeinek méretére, elhelyezkedésükre, a megvilágításra, fűtésre, vízellátásra, egészségügyre vonatkozó előírásokat kivétel nélkül betartották. A szabályokat a kivitelezés során is szigorúan betartották. A kivitelezőket versenytárgyalások során választották ki, ügyelve arra, hogy azok zömében pécsi vállalkozók legyenek. A kivitelezés minden esetben kölcsönfelvétellel valósulhatott meg. A húszas években az Országos Népiskola Építési Alaptól is vett fel kölcsönt a város, így a népiskola-építési országos programnak ezt a lehetőségét is kihasználta.

Az elkészült épületek minden esetben jól illeszkedtek a városrész építési sajátosságaihoz. A belvárosban az egy-kétszintes palotaszerű nagy épületek, a külvárosokban a földszintes, egyszintes előkertes, nagyobb udvarral rendelkező épületek készültek, amelyek tükrözték a korszak pedagógiai elveit és gyakorlatát is. Épületszerkezeti szempontból – a Felsővámház utcai épületet kivéve – jól vizsgáztak, hiszen még ma is állnak, és szolgálják tovább a város oktatásügyét.

Ezek az épületek nem csak a város iskoláit jelentik, hanem egy kor lenyomataiként, szerves részei Pécs építészetének is.

⁶⁵ *Dunántúl*. 1927. szeptember 16. 17. évf. 209. sz. 1. o.

BLASSZAUER RÓBERT

A PÉCSI „SAHTI PER”

1928-ban a szovjet állambiztonsági szervek őrizetbe vették a Donyeck-mendencében fekvő Sahti (1920-ig Alekszandorvszk–Grusebszkij) közelében lévő szénbányák polgári szakembereinek, bányamérnökeinek egy csoportját. Azzal vádolták őket, hogy kapcsolatban álltak a régi tulajdonosokkal, a külföldi felderítő szervezetekkel, és nekik engedelmességre a gazdasági élet szétzilálásával elégedetlenséget, polgárháborús hangulatot akartak teremteni. Ennek érdekében robbanásokat, tüzeket idéztek elő, rossz munkakörülményeket biztosítottak, megszegték a munkavédelmi szabályokat stb. A Szovjetunió Legfelső Bírósága – bizonyítottan látva a vádakot – koncepciók perben a vádlottak közül 11-et golyó általi halálra, többeket súlyos börtönbüntetésre ítélte.

Valami hasonló készült a „fordulat évét” követően Magyarországon is.

1950. február 28-án a MESZHART tulajdonában levő pécsbányatelepi Széchenyi-aknán szerencsétlenség történt: ennek következtében meghalt Fridrich Antal 2. vājár és Szőke László 2. csillás.¹ A hivatalos vizsgálat megállapítása szerint a két bányász halálát szerencsétlen véletlen okozta, ám az Államvédelmi Hatóság más véleményen volt: „A nyomozásunk során olyan adatokat nyertünk, amelyek azt bizonyítják, hogy a Bányahatóság szándékosan a valóságnak nem megfelelően állapítja meg a szerencsétlenségek okát. Ezért több előző években történt szerencsétlenség körülményeit is vizsgáltuk és megállapítottuk, hogy az 1948. évi április hó 7-én történt tömegszerencsétlenség okozója – a bányahatóság szerint az egyik vājár – az üzemvezetőség volt. Oroszi István áv. ny. szkv., Szász Pál áv. hadgy.”² Vagyis: csaknem két év után felvetették az üzem vezetőinek felelősségét, a bányahatóságot pedig bűnrészességgel gyanúsították. Ezt követően, július 19-én őrizetbe vették Wietorisz Róbertet és Lugosi Györgyöt, július 21-én dr. Rihmer Lászlót, augusztus 1-jén pedig Mosonyi Sándort.³

Az 1895-ben Szepesremetén született **Wietorisz Róbert** bányamérnök felsőfokú tanulmányait Selmecebányán kezdte, majd végigharcolva az 1. világháborút,

¹ Magyar–Szovjet Hajózási Részvénytársaság, mely 1946-ban a potsdami konferencia határozatával az 1938-ban a Konzern der Aktiengesellschaft Reichswerke Hermann Göring kötelékébe beolvasztott DGT jogutódjaként jött létre. A magyar állam 1954-ben kivásárolta a szovjet fél részvényeit. MAHART néven kivált belőle a hajózási ágazat, míg a DGT egykori bányái Pécsi Szénbányák néven önállósultak.

² Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) 3.1.9. V-10227 sz. alatt őrzött június 15-i Jelentésben ez áll: „A Széchenyi aknán f. évi febr. 28-án Friedrich Antal vājárt halálos baleset érte, gázkitörés következtében. Ez a baleset a VII. szint 6-ik alapvágatától keletre történt. A baleset megtörténte után ezen az üzemrészen az üzemvezetőség, élükön Wietorisz Róbert és Lugosi Györggyel a munkálatokat beszüntette, és a halálos baleset óta itt a szénkitermelést nem folytatták. Ebből kifolyólag a termelésben nagyfokú kiesés van.”

³ „A tárgybani egyének lebukásával (sic!) kapcsolatban a bányamunkások körében helyeslő hangok tapasztalhatók (ennek éppen az ellenkezőjét állítja a két nappal korábbi, július 21-i jelentés – BF), habár még kevesen tudják a történeteket. A műszaki vezetők között továbbra is fennáll a félelem és letartóztatottakkal kapcsolatos szimpatizáns vélemény.” Hangulatjelentés Rihmer László, Wietorisz Róbert és Lugosi György lebukásával kapcsolatban. Pécs, 1950. július 23. = BML MSZMP Archívuma 36. fond 1. csop. 116. ó.e. sz.

továbbképzését a csehországi Příbramban folytatta és a leobeni bányászati és kohászati főiskolán fejezte be.⁴ 1922-ben Vasasra került, innen 1924-ben a DGT pécsi Bányagazgatóságához helyezték át. 1925 és 1935 között Mecsekszabolcsra, 1945-ig Pécsbányatelepen bányamérnök, majd 1945-től 1949. június 1-jéig üzemvezető. Letartóztatásáig egyúttal a bányagazgatóság helyettes műszaki igazgatója. Nevéhez fűződik az új pécsi bányamentő állomás megszervezése. Több publikációja jelent meg. Öt nyelven beszélt, sokat olvasott, élénk társadalmi életet élt: elnöke volt a Felsőtelepi Bányász Dalárdának, hangversenyeket, színdarabokat rendezett a Bányai-féle nagyvendéglő tánctermeiben.

Az 1917-ben Békéscsabán született **Lugosi (Laurincsek) György** bányamérnök az András-aknai robbanás idején üzemvezető-helyettes volt, majd később üzemvezető, de beosztásából 1950 májusában leváltották.

Rihmer László (családja 1828-ban granasztói előnévvel nemességet kapott) tüke pécsi, 1904-ben született Pécssett. Elemi és középiskolai tanulmányait szülővárosában végezte, bányamérnöki diplomáját 1927-ben Sopronban szerezte. A Széchenyi-aknán volt üzemmérnök, ahonnan 1931-ben Mecsekszabolcsra helyezték, 1934-ben a központi bányamentők parancsnoka lett. Ebben az évben doktorált Princz Gyulánál, az Erzsébet Tudományegyetem európai hírű tanáránál. Geológiai doktori értekezését az általa feltárt pécsi mamutról írta.⁵ A következő három évben Budapesten, az Iparügyi Minisztériumban dolgozott. 1938-ban, miközben államtudományból is ledoktorált, áthelyezték a miskolci bányakapitányságra. 1943 novembere és 1944 nyara között Pécssett, az Ember Kálmán vezette Bányakapitányság (József Attila utca 5.) helyettes vezetője. Felügyelték Baranya, Tolna és Somogy bányáit, köztük az 1938-ban a Hermann Göring Művekbe beolvasztott DGT üzemeit. 1944. január 1-től bányahatósági főtanácsos, és a Pécsi Törvényszék (Munkácsy Mihály utca 2.) igazságügyi szakértője.

Ezt követően rövid ideig az Iparügyi Minisztérium Bányahatósági Osztályán dolgozott, ősszel azonban végleg Pécsre költözött. 1946-ban B-listázták, majd rövidesen visszavették a bányakapitányságra. Itt dolgozott, amikor a szóban forgó bal eset történt, illetve amikor két év múlva Balogh Endre áv. főhadnagy őrizetbe vette.

Mosonyi (Meicher) Sándor 1909-ben született Vasas Bányatelepen. A hat elemi elvégzése után a pécsi reálgimnáziumban járt négy évet, majd kitanulta a kőfaragó mesterséget. 1932-től dolgozott a DGT-nél. 1936-ra elvégezte a Pécsbányatelepi Magyar Királyi Bányászati és Mélyfúrás Szakiskolát (Gesztenyés, Sétatér 5.). Ezt követően András-aknán aknász, majd főaknász, 1945-ben bányamester lett.

Az őrizetbe vett személyek kihallgatása azonnal megkezdődött, és az „eredményről” szinte naponta küldenek feljegyzést a budapesti központnak.⁶ Mindeköz-

⁴ Wietorisz nevét a jelentésekben és az újságcikkekben következetesen Vietórisznak írták. Az idézetekben meghagytuk a helytelenül használt alakváltozatot.

⁵ Rihmer László: A pécsi mamut. Haladás Nyomda, Pécs, 1934.; Bíró József: Rihmer László bányamérnök, geológus, jogász, a pécsi mamut feltárója = Pécsi Szemle 2002 ősz, 112–118. p.

⁶ Ennek elmaradását azonnal szóvá teszik: „Távmondat. Szám 102-1172/1950. a MESZHÁRT Széchenyi akna ügyében őrizetbe vett Mosonyiról feljegyzését ezidáig nem kaptam meg. A mai futárral terjessze fel feljegyzéseit. Budapest, 1950. augusztus 3. Károlyi Márton ÁV ales. Adta: Tapasztó Katalin. Vette: Nagy Imre.” = ÁBTL 3.1.9. V-36096

ben, illetve már ezt megelőzően is igyekeznek minden általuk fontosnak tartott információt begyűjteni az őrizetesekről, akikkel egy ideig az őrizetbe vételük okát sem közölték. A már idézett Jelentés végén ez áll: „Tudomásunk szerint a fenti személyekkel kapcsolatban (Mosonyi neve ekkor még nem merült fel – BR) a központban elfekszenek adatok. Kérjük az ügy tovább folytatását illetően, hogy megbeszélést folytathassunk az illetékes alosztállyal.” Erre később került sor, mint ahogyan megkapták – igaz, némi késéssel – a dr. Rihmer László testvérére vonatkozó Kérdőjegyet is.⁷

Megtudták, hogy dr. Rihmer a pécsbányatelepi Turul Szövetség elnöke volt, s „szoros kapcsolatot tart fenn özv. Brenner Jenőnével, akinek a férje a múltban vezérkari százados volt”, hogy Mosonyi „a szabadidejét apósának 600 négyszögölnyi szőlőterületén szokta tölteni”, és Sudár Ferenc „Kossuth-díjas, élmunkás vájárral is szoros barátságot tartott fenn”.⁸ Hogy Lugosi 1944-ben „Nyugatra menekült”, Wietorisz 45 előtt antibolsevista iskolát szervezett, „a felszabadulás után internálva volt”, később szoros kapcsolatot tartott fenn Ognjenovics Milánnal⁹, valamint az ekkor már szintén börtönbüntetését töltő Aczél (Appel) György volt megyei MDP-titkárral.

Eolvashatták azt az 1942. évi rendőrségi jelentést, amely a bányamunkás-ság politikai mozgalmairól tájékoztatta Keresztes-Fischer Ferenc akkori belügyminisztert stb.¹⁰

⁷ „Dr. Rihmer Béla. (Pécs, 1905, ügyvéd) Pécsi ÁVÓ eljárást indított ellene. A Magyar Megújulás Párt vezető tagja volt. Imrédi levelezést folytatott (sic!).” = ÁBTL P-125

⁸ Ehhez hozzátesszik, hogy „Sudár a Kossuth díjjal egyidejűleg 10 000 forintot kapott és az üzemvezetőségnek az a feltevése, hogy Mosonyi segítette elő Sudár élmunkássá történő minősítését. Sudár a párt jelenlegi vezetősége szerint nem volt érdemes a Kossuth-díjra, valamint az élmunkás kítüntetésre. Balogh Endre áv. fhdgy. aloszt. vezető Rózsahegyí Károly áv. ny. hdgy.” 1950. júl. 24-i Jelentés = ÁBTL 3.1.9. V- 36096

⁹ Ognjenovics Milánt, a magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségének főtítkárhelyettesét a Rajk-perben 9 évi fegyházra ítélték.

¹⁰ „A m. kir. rendőrség pécsbányatelepi kirendeltsége. Tárgy: Október havi helyzetjelentés. Szigorúan bizalmas! Nagyméltóságú Belügyminiszter Úr!

I. Jobboldali pártpolitikai mozgalmak. A Nyilaskeresztes Párt székháza: Pécs, Rákóczi út 14. Iránta a bányamunkásság érdeklődést és rokonszenvet egyáltalán nem mutat. Bencze János somogyi bányász és Lőrinc János drávaszentesi születésű bányász (mindketten Borbála-telepen laktak) csak 50 egyént tudott beszervezni. Magyar Megújulás Pártja: székháza Pécs, Benyovszky Móric utca 34. alatt. Élén dr. Rihmer Béla ügyvéd áll. A bányamunkások között ez ideig talajuk nincs. Legitimista Párt: működése szünetel.

II. Szociáldemokrata Párt: Pécs, Zrínyi utca 13. a bányamunkásságot a már ismertetett okoknál fogva (Hűsz parancsnokság, hadiüzem személyzeti parancsnoksága, amelynek élén ekkor Mazóly Béla százados állt. BR) szigorú felügyelete és a bányagazgatóság szanálási retorziója nyíltan a Szociáldemokrata Pártba beszervezni nem képes. A szervezkedés élén Jelínek Ferenc áll, ő Szabolcson és Vasason járt és ott Heim József bányamunkással, aki a Magyarországi Bánya- és Kohómunkások Országos Szövetségének pécsvidéki szakcsoportjának elnöke, irányítja a szervezkedést. A bányamunkásság 70–80%-a lélekben a Szociáldemokrata Pártal szimpatizál. Szabadkőműves mozgalom: Esperanto: Agrármozgalom nem észlelhető. Kommunista Pártmozgalom nem volt észlelhető.

III. Sektárius mozgalom, ill. tevékenység nem észlelhető.

IV. Az állam és társadalmi rend elleni mozgalom nem fordult elő.

V. Nemzetiségi mozgalom, nemzetiségi mozgalom, kivéve a Volksbund szervezkedést, nincsen. A Volksbund mozgalommal kapcsolatban is általános ellanyulás észlelhető. Az ellanyulás észlelhető a német tagozatú iskolában is, ahol a tanulók száma nem hogy emelkedne, hanem fogy.

VI. Zsidók mozgalmi tevékenysége (3 zsidócsalád él) egyáltalán nem észlelhető.

Pécsbányatelep, 1942. évi november hó 5.-én. A kirendeltség vezetője: Bánó Kálmán m. kir. rendőrtanácsos” = ÁBTL P-125

Mindezek miért voltak fontosak, illetve esetlegesen perdöntőek egy bányaszerencsétlenség kapcsán? A felelet egyértelmű: az államvédelmi hatóság az eseményben szabotázsakciót szimatolt, melyet feltevésük szerint ők négyen követtek el.¹¹

1950. február 28-án András-akna V. szintjének II. déli keresztvágatában sújtólégrobbanás történt. Az élmunkás Piegl Vilmos csapatához tartozó bányászok közül öten, Finta György vájár, Wagner György 3. vájár, Mátis Imre vájár, Végh Gyula csillés és Keller Lajos segédvájár meghaltak, hárman munkaképtelenné váltak: Szirovatka Lajos vájár, Wilhelm Fülöp 18 éves csillés, Ács Lajos vájár.¹²

*Súlyos bányaszerencsétlenség a pécsbányatelepi András akna V. szintjénél.*¹³ Egy bányász meghalt, hét sebesültet kórházban ápolnak! főcímmel Csordos Jenő számolt be az eseményről. „Szerdán délelőtt a pécsbányatelepi András akna V. szintjének 26 alapvágatában délelőtt 10 órakor sújtólégrobbanás történt. A robbanás következtében Vágner Gyula vájár életét veszítette, míg a közelében dolgozó hét bányász: Keller Lajos, Matis Imre, Végh Gyula, Finta György, Ács Lajos, Szirovatka Lajos és Vilhelm Fülöp elvtársak súlyos égési sebeket szenvedtek. A szerencsétlenség idején 250 bányász tartózkodott az aknában.¹⁴

Váratlan vész rohanja meg, mint bérctetőt a fergeteg... Évszázados himnusz, évszázados bányász-sors. Egyszerű, de mégis kifejezője annak a küzdelemnek, amely lenn folyik a föld mélyén, miközben a munkahelyeken ezer halál leselkedik a bányászokra. És mégis dolgoznak, termelnek, dacolva a veszéllyel. A munka katonái, élharcosai ők. Hősöknek számítanak azok, kiknek kezéből kiesik a csákány. Erre gondolunk, miközben végigmegyünk Pécsbánya utcáin, le az akna felé. Az út most forgalmasabb, mint bármikor. Sápadt arcú bányászok, síró asszonyok és gyerekek ereszkednek velünk együtt le a völgybe.

– *Megkezdik a mentést*

Lenn az akna kerítése mögül is sokan várják a kiszűrődő híreket. A kapun keresztül csak azt engedik át, akinek dolga van odabent. A mentőállomáson még semmi hír. A robbanás után azonnal bevetették a mentőket. Az első csoport még lent tartózkodik. Izgalommal telített várakozás ez az idő. A szerencsétlenség hírére már ide érkezett a MKP bányászkerületének vezetősége, Lakatos elvtárs és a bányai igazgatóság több vezető tagja. Végre megjelenik a szállító kas. Mentők szállnak ki belőle, magukkal hozva az első sebesülteket. – Rövid időközben újra feltűnnek a nap-szinten, hordágyon emelve ki a robbanás sérültjeit. A mentőautó ott áll

¹¹ Kezdetben nagyobb szabású összeesküvés szálait akarták ki (illetve össze)-bogozni. Látókörükbe került Romhányi Miklós pécsbányatelepi kocsmáros, Vitári Jenő, az MKP erzsébettelepi titkára, később elnöke, a Társpszintár vezetője, UB-titkár, aki állítólag „a múltban együtt járt vadászni Nendtvich Andor polgármesterrel”, Kirchner András: az ő „szülei volksbundisták voltak, jelenleg munkáskáderként a Délsajtó NV. vállalatvezetője” stb., de őket végül nem hurcolták meg. = ÁBTL 3.1.9. V-10227

¹² Ugyanezen a szinten, a III. déli 11-es alapvágatban 1947. október 11-én már volt egy halálos végű baleset. Csankó István 21 éves csillés és Hegyi Ferenc 37 éves vájár, valamint a mentést irányító Sztanek Gyula 43 éves főaknász-bányamentő, Csapó János 35 éves és Trapp Károly 34 éves vájár-bányamentő halt meg szénmonoxid-mérgezésben. A *Bányamunkás* akkor metánrobbanásról írt.

¹³ Új Dunántúl, 1948. április 9.

¹⁴ Az újságírók a keresztneveket és a kezdőbetűket gyakran felcserélték.

az akna előtt, gyors ütemben szállítja kórházba a bányászokat. Vágner Gyula (sic!) elvtársban már nem volt élet, mikor kihozták. A robbanás megölte.

– *Bányagáz okozta a robbanást*

A bányakórház előtt is sok ember tartózkodik, alig lehet keresztül menni. A sebesültek közül három bányászt már elsősegélyben részesítették. A többiekre is hamarosan sor kerül. Oravec (sic!) főorvos mindent megtesz, hogy enyhítse a fájdalmaikat, de főleg hogy az égési sebeket fertőtlenítsen. Mire visszamegyünk az aknához, a második mentőcsapat is kiszáll. Kezükben összezúzott bányászlámpa és egyéb szerszámok. A szerencsétlenség körülményeit igyekeztek tisztázni. A bányafőfelügyelő véleménye szerint az ötödik szint lejárataiban felszivárgó bányagáz valószínűleg szikrát kapva okozta a sújtólégrobbanást. Ez a bányaveszély nem gyakori a pécsvidéki bányákban. A robbanás következményekkel járhatott volna, ha a közelben több bányász tartózkodik. Eddig még megállapíthatatlan módon sikerült Vágner elvtárs csillésének megmenekülnie a biztos haláltól, aki szintén égési sebekkel fekszik a kórházban.

– *Segítség a hozzátartozóknak*

A szerencsétlenség hírére Pécsre érkezett Maszlov, a MESZHART vezérigazgatója, hogy irányítsa a mentési munkákat, elősegítse a vizsgálatot és segítséget nyújtson az áldozatok hozzátartozóinak. Az iparügyi minisztérium megbízásából Szele Mihály miniszteri osztályfőnök ma Pécsre érkezik, hogy a szerencsétlenség körülményeit felderítse, az üzem munkájának folyamatosságát biztosítsa, a szerencsétlenül járt bányászok hozzátartozóinak azonnali pénzsegélyt nyújtson, és egyúttal meglátogassa a kórházban fekvő, égési sebeket szenvedett bányászokat.

– *Tovább folyik a munka*

A pécsbányai szerencsétlenség egy pillanatra sem szakította félbe bányászaink hősiességét. – Lent a mélyben lankadatlanul dolgoztak tovább a bányászok a termelés növeléséért, a hároméves tervért folyó hősi harc első vonalában. – Erre gondolunk, miközben a szállítókas újból megindul a mélybe, hogy néhány perc múlva szénnel teli csilléket hozzon a felszínre. A munka folyik tovább, mert bányászaink tudják, érzik, hogy a demokrácia sohasem tapasztalt megbecsülésben részesíti őket, tudják, hogy a saját országukat építik.”

A dokumentumok alapján ezt azzal egészíthetjük ki, hogy Finta György Keller Lajossal és Végh Gyulával ún. gurító bővítést végzett. Hozzájuk közel Mátis Imre és Wagner György a vájvégben dolgozott. Szirovatka Lajos csillése, Wilhelm Fülöp a robbanás pillanatában Ács Lajos munkahelyén töltötte a fóratot (laza, kitermelt szén v. meddő készlet) a csillébe, míg ez utóbbi a gyámlyukvassal éppen elindult az ort (vájvég, munkahely) felé, amikor „jött egy nagy légnomás lánggal együtt”. A helyszínre elsőként érkező Tóth Béla aknász elmondta, hogy Finta György pánváglin (= pályakocsi) ült, s bal kezét lóbálva, melyen a hústól leszakadt bőr csattogott, azt mondta: „Látod-e pajtás, mivé lettem?” Szirovatka Lajos lent a földön jajgatott: arca megsérült, bal lábfeje és jobb lábszára eltörött. Végh Gyula csillés támolyogva, égő lámpával jött elő: „ne nyúljanak hozzám, nagyon fáj!” Wagner György a vízcsorgásba (tkp. vízcsorga = vízvezető árok) volt fordulva, Ács

Lajos segítségért kiáltozott, Mátis Imre kifelé araszolt. Wilhelm Fülöp nyitott szemmel feküdt, de nem válaszolt a kérdésekre. (Csak este 7-kor, a kórházban tért magához.) A 24-es gurítótól kb. 2 méterre a sínek között egy Volf-lámpa (tkp. Wolf-lámpa) hevert, ettől néhány méterrel arrébb egy biztonsági (benzin) lámpa volt fölakasztva a fekvő oldalon a talptól kb. 1 méter magasságban. Az ötvenes évek elején szintén mártírhalált halt Kult Ádám körletaknász szerint a vājvégén is lógott egy lámpa a tetőzetbe akasztva. A mentést végző aknászok az ácsolatokat ledobva, a lég-csatornákat leszakítva, a csilléket összelapítva, a síneket feltépve találták: nyomban kinyitották a légajtót, s a vāgotat kiszellőztették. A sebesülteket a föld alatt a Széchenyi-aknához szállították, onnan a bányász-kórházba. Mire fölértek velük, Wagner György már meghalt. A többieket azonnal megfelelő orvosi ellátásban részesítették: morfium injekcióval enyhítették a fājaldalmukat, csersavas borogatással, tannin oldatos gézzel kezelték a sebeiket. Teát, a kiszállást követően nagyon fājzó Fintának rumos feketekāvét adtak stb. Kihallgatásukat az ekkor István-aknán tartózkodó, és onnan autóval a helyszínre siető dr. Rihmer László végezte, a jegyzőkönyvet Mezővári Antal bányatisztviselő vezette. Ő a letartóztatását követően elmondta, hogy Finta azt hangoztatta: 'Jaj, de nagy bajt csináltam'.¹⁵ Keller pedig részletesen beszámolt neki a robbanást megelőző eseményekről. Eszerint űk kölcsönkérték Wagnerék réselőgépet (helyesen fejtőkalapács), amíg azok kimentek a vakaknához üres csilléért. Miután megkapták, leállították Fintával a ventilátort, a ventilátor gumitömlőjére rāszerelték a réselőgépet. Amikor Mátis és Wagner kb. másfél óra múlva visszajöttek, visszaadták nekik a gépet és újból megindították a ventilátort. Ám ez kifújta a Wagnerék munkahelyén időközben összegyűlt metánt és elvágta a légcsatorna vége elé felakasztott két benzinlāmpát (tkp. eloltotta a benzinlāmpa lángját). Ekkor Finta, aki a légcsatorna végével szemben állott, leakasztotta a benzinlāmpáját, és álló helyzetben maga elé tartva meg akarta gyűjtani. Ekkor vörös lángtenger vette űket körül. Ezt egészítette ki Mátis azzal, hogy a visszakért fejtőkalapácsot betéve egy csillébe, benzinlāmpáját Fintánál hagyta, a metánra gondolva. Ő a villanylāmpájával ment a vājvégre, majd vörös lángnyelv szaladt be hozzá. Rihmer szerint a röntgenszobában jajgató Végh csak annyit látott, hogy Finta a benzinlāmpáért nyúlt.

Noha a kezelőorvosok: dr. Oravec Béla főorvos, dr. Lelkes Károly orvos, dr. Osztróluczky Piroska; az ápolók: Marsics József, Obert József stb. mindent megtettek életben tartásukért, négy emberen már nem lehetett segíteni: Finta és Mátis még aznap este, Végh 9-én éjjel, Keller pedig 10-én du. 4 órakor meghalt.

Wagnerral együtt űket a pécsbányatelepi futballpályáról, hatalmas tömeg jelenlétében temették 11-én, vasárnap délelőtt.

A temetés költségeit a MESZHART állta. Az Ipari Minisztérium gyorssegélyt, Vajda József, a Bányászszakszervezet Baranya megyei titkára 500–500 Ft-ot a halottak, 100–100 Ft-ot a sebesültek hozzátartozóinak utalt ki. Pataki Mihály, a központi üzemi bizottság elnöke két-kétezer Ft-ot adott át a családtagoknak. A vál-

¹⁵ „Másnap este [...] felesége a kórteremből zokogva kijött: most halt meg a Gyurka, és utoljára azt sutogta, hogy ne bántsanak senkit, ű gyűjtotta meg a benzinlāmpát” – áll granasztói Rihmer László: Egy mecseki bányamérnök 50 évi küzdelme a bányászok boldogságáért című önéletrajzában = BML Kézirat

latat 3 havi fizetést folyósított a halottak családjainak. A MESZHART gyűjtést indított a szerencsétlenül jártak árváinak megsegítésére (Mátisnak, Wagnernek, Kellernek 3, Fintának 1 gyermeke volt). Felhívásuk nyomán több intézmény és magánszemély összesen 6090 Ft-ot adott össze. Ezt az összeget a konzum 2000 forinttal egészítette ki.

A baleset körülményeinek kivizsgálását egy bizottság végezte, amelynek tagjai voltak: dr. Szele Miklós kohómérnök, miniszteri osztályfőnök, dr. Kiss László bányafőkapitány, mindketten Budapestről, Vietórisz (sic!) Róbert, Vajda József, Balvin János üzemvezető-helyettes, Maul Nándor pécsbányatelepi szakszervezeti titkár, Vitári Jenő üb-elnök, Mosonyi Sándor, Kusnyér Zoltán bányamérnök, Pataki Sándor, a MESZHART budapesti személyzeti igazgatója, illetve a szovjet vállalatvezetőség emberei. A Bányahatósági Főosztály részéről Rihmer László (Ember Károly szabadságon volt). Az öt napig tartó vizsgálat, helyszíni szemle nyomán a bizottság megerősítette Rihmer László szakvéleményét, hogy emberi gondatlanság okozta a szerencsétlenséget.

A véleményt azonban az ÁVH két év múlva elvetette és új teóriával állt elő. Eszerint a tömegszerencsétlenséget nem a meggyújtott benzinlámpa idézte elő (vagy ha mégis, akkor sérült volt), hanem a ventilátor. Amely, miután beindították, szikrát vetett. Ahhoz azonban, hogy ez bekövetkezzék, kellően fel kellett melegednie. Hogyan? Úgy, hogy hibás volt, a légcsatorna vájvégig történő kiépíttetésének elmaradása miatt. Ebben az esetben ugyanis a munkahely mögötti rész van szelöltetve, ott pedig, ahol a vájár dolgozik, nincs friss levegő. És mivel nem szív friss levegőt, a ventilátor felmelegszik (!) és ekkor szikra képződik. Aztán: bumm!

Csak hogy a vizsgálat megállapította, hogy a lámpák szitakéményei szűrőbbek voltak ugyan, mint a többi benzinlámpáé, de nem sérültek meg, lámpaüvegük sem tört el, gyújtószerkezetük működött.¹⁶ Tehát egyértelmű, hogy a ventilátor okozhatta a tragédiát!

Mi köze volt ehhez Mosonyi Sándornak? Neki kellett volna kicseréltetnie, miután Molnár Ferenc aknász jelentette néhány nappal korábban, hogy a ventilátor szokatlan, zörgő hangot ad. És mi volt ebben Wietorisz, valamint Lugosi szerepe? Ők úgymond felettesként voltak tettetársak.¹⁷ Dr. Rihmer László pedig a tanúkihallgatást tudatosan irányította úgy, hogy bűntársait mentse, a haldokló bányá-

¹⁶ Az András-aknai villanylámpák száma 801-gyel kezdődött, a Széchenyi-aknai lámpáké 801 alattiak voltak. Mátis Imre lámpájának száma, amint azt Roszman József lámpakezelő igazolta: 1503, a másik négy bányásznak is „nagy számú” lámpája volt. Benzinlámpát egyébként a munkahely kijelölése után vehet föl a csapatvezető, s csak akkor, ha a bányamestertől kap egy cédulát, amely igazolja, hogy jár neki a benzinlámpa. A lámpa kiadását pedig bejegyzik a bárcanaplóba. Ez esetünkben is az előírások szerint történt, amint azt Jiraszek Alajos lámpamester tanúsította.

¹⁷ Az MDP Baranya megyei Bizottságának küldött jelentés szerint „a MESZHART pécsbányatelepi bányász-üzemében a felszabadulás óta, sorozatos szabatás cselekmények történtek (amelyekért Wietorisz, Lugosi és Mosonyi a felelősök – BR). A fenntartási munkálatok elszabotálása következtében a bányászító- és irány-vágatai használhatatlan, életveszélyes állapotba kerültek. A bányászati berendezése elhanyagolt, sok esetben használhatatlan állapotban volt. A feltárási és elővívási munkák hiánya a meglévő fejtések rohamos kimerülését idézte elő, a bányászati, folyamatos termelése az új feltárási hiányában veszélyeztetve volt. Amíg a múltban 15 év alatt 1–2 halálos, de kisebb jelentőségű baleset történt, addig a felszabadulás óta eltelt 4 év alatt az előbbiek mintegy nyolcszorosa. Szász Pál áv. hdgy.” Pécs, 1950. október 18. = BML MSZMP Archívuma 36. fond 1. cs. 116. ó.e. sz.

szoktól olyan jegyzőkönyvet vett fel, amely alátámasztotta a benzinlámpától eredő robbanást, a halott Finta felelősségét.¹⁸

A Búza téri „fehér házba” szállított őrizetesek azonban nem akarták elismerni bűnösségüket.¹⁹ Mosonyi azzal védekezett, hogy a ventilátort négy nappal a szerencsétlenség előtt Schanzl Gyula lakatos ellenőrizte. Akkor semmi baja nem volt. Ő egyébként előírás szerint minden műszakról ún. *Jelentő naplót* vezet. Abban ellenőrizhető, hogy semmilyen bejelentést nem tett Molnár Ferenc. Wietorisz közölte, hogy műszaki berendezés elhasználtsága „a MESZHART-bányánál nem [okozhat sújtólégrobbanást], mivel ott sűrített levegőt használnak, villamosság csak a rakodókig van bevezetve. Ha a ventilátorok elhasználtak is, akkor sem okozhatnak robbanást.”²⁰ Legföljebb, ha nagyon felmelegszene: ehhez azonban az szükséges, hogy a gépegységek hosszú ideig legyenek üzemben és vörös-iz-zásig melegedjenek föl. Itt erről nem volt szó. Tagadta felelősségét Lugosi is. Rihmer László pedig azzal védekezett, hogy nem egymaga tisztázta az eset körülményeit, hanem egy bizottság tagjaként, a sérült bányászok vallomását pedig jegyzőkönyvvezető jelenlétében vette föl.

Am a Baranya megyei ÁVH akkori osztályvezetője, Komlós János százados irányításával sorra szereznek be a megvádolt emberekre „terhelő” adatokat.²¹ Kirsching János aknász pl. azt állította: Mosonyi elmondta neki, hogy eldugja a jelentőkönyvet, mert abban szerepel a ventilátorról szóló bejelentés.²² Megszóltak a hozzátartozók is. Finta Györgyné (Újvilág utca 9.), aztán Finta György öccse: Finta József (Erzsébettelep, Kun utca 6.), aki a bátyjával szállt le és tanúsította, hogy testvére nem is vitt magával benzinlámpát. A másik testvérnek, Finta Jánosnak (Erzsébettelep, Székely utca 7.) pedig a kórházban állítólag azt mondta a báty: „Ezek a piszkos csibészek rám akarják tolni a disznóságukat, hogy én legyek a felelős.” Wagner György feleségének, sz. Mátis Gizellának, Mátis Imre testvérének a férje közölte, az asszony mindig fejfájásról panaszkodott, amelyet a rossz ventilátornak tulajdonított. Özvegy Végh Andrásnének azt mondta a fia a kórházban, hogy a ventilátor nem volt jó. Ács Károly vájár (Erzsébettelep, Török utca 6.) szerint Wietorisz Róbert azt válaszolta, amikor a bérezésről kérdezték: „Ezt Sztálinnak mondják, ne nekem.” Külgusz Henrik (Erzsébettelep, Török utca 7.) napszinti munkással a szerencsétlenség éjjelén 16 folyóméter légcsövet szereltek föl a bal eset helyszínén, eltussolandó az e téren elkövetett mulasztást. Mayer József vájár

¹⁸A nyomozók fantáziája azonban itt nem állt meg. Azt szerették volna bizonyítani, hogy Finta nem a sérüléseibe halt bele, hanem az időközben a diósgyőri kórházba távozó Oravecz főorvos tette el láb alól, közreműködve az 1949-ben Salgótarjánban elhunyt Lelkes alorvossal. Kellő bizonyítékot azonban nem tudtak gyűjteni a „fehércsibészek” peréhez.

¹⁹Az államvédelmi szervek a Kilián György utca 1. szám alatt voltak elhelyezve. A rendőri egységek a Kisállomás felőli épületben, a volt csendőrlaktanyában dolgoztak. = Ernyes Mihály: Pécs város rendőrsége 1956 őszéig h.é.n. 253. p.

²⁰ÁBTL 3.1.9. V-36097

²¹Komlós János az államvédelmi hatóság tisztje volt. Ezt követően műszaki fordító, 1957-től a Magyar Rádió irodalmi osztályának munkatársa. 1957-től a Magyar Nemzet, 1962-től pedig a Népszabadság kulturális rovatvezetője, 1967-től a Mikroszkóp Színpad igazgatója, 1968-tól az Magyar Televízió Az érem harmadik oldala és Az én csatornám révén vált ismertté.

²²Mosonyi szerint a naplót vagy az ÁVH tüntette el, vagy használt papírként a vállalat értékesítette.

(Erzsébettelep, Kun utca 2.) azt hallotta, hogy a ventilátor okozta a bajt, ezt a vélekedést azonban ő elvetette, de két év múltán már elfogadta tényként, mert 1950 júliusában szemtanúja volt annak, hogy egy ventilátor a beindításakor akkora szikracsomót vágott ki, amely az ott égő két Volf-villanylámpa (tkp. Wolf gyártmányú villamos bányalámpa) fényét is túlvilágította. Fischer Kornélia (Mecsekszabolcs, Borbála utca 46.) bányatisztviselő, Wietorisz gépíróője közölte, hogy főnöke levelezett Amerikában és Nyugat-Németországban élő rokonával, ill. ismerősével. Monoszlai Istvánné, Iszajeva Tatjana, aki tolmácsként dolgozott a bányák szovjet vezetői mellett, nem titkolta, hogy szerinte Herfurt Ernő, Umnov bányaigazgató tolmácsa is Wietorisz bandájához tartozik.²³ És így tovább! Csak az érintettek nem akarták beismerni, amivel vádolták őket.

Hogy milyen módszerrel sikerült végül jobb belátásra bírni őket, arról dr. Rihmer László a már említett önéletrajzában ezt írja: „Felettünk és a folyosókon egész éjjel jajgattak, ordítottak a megkínzott emberek [...] Egyik reggel bedobtak hozzánk egy püspökbogádi szőlősgazdát, összeverve, félig őrült állapotban, megbilincselve. Az éjjel meg akarta magát zoknijával fojtani [...] Nem engedtek mosakodni és ritkán borotváltak bennünket, nem adtak tiszta fehérneműt [...] Kezdték rendszeresen gyötörni, rám akarták erőszakolni a vádak. Amit éjjel kimerülten aláírtam, másnap délben visszavontam [...] Ordítottak, fenyegettek, káromkodtak, elneveztek mindennek. Egyik éjjel bemutattak a pécsi ÁVH parancsnokának, Komlós János őrnagynak (ekkor még százados – BR). Ugyanúgy gúnyolódott, kezeivel mutogatott, mint napjainkban (1976-ban – BR) a Televízióban. Nem bántott senkit, nem nyúlt senkihez, csak utasított. [...] Egy éjszaka kipattant a cellám vasajtaja, s ott állt Komlós 2–3 ávós törzstiszttel, kihízott pestiek lehettek [...] Én vigyázban álltam és Komlós kedvesen, mosolyogva annyit mondott: 'Rihmer úr, milyen szépen megnőtt a szakálla'. Kihallgatóim²⁴ nagyon hangoztatták, hogy akkor kapok levelet, beszélőt a feleségemmel, ha mindent őszintén bevallok. [...] Nem is volt 3 évig levél és beszélő. Általában naponként kétszer hallgattak ki bennünket: délben, vagy délután 2 órát és este 8 órától éjjel 1–2 óráig. Később egész nap folyt a kihallgatás [...] egészen eszméletlenségig”, a veséjére és a vállaira gumibottal mért ütések közepette.²⁵

A két „pesti”, Árkus István áv. főhadnagy és Habuda áv. alhadnagy július végén érkezett Pécsre, hogy megtörje az őrizeteket. „Jelentem, hogy dr. Rimmer (sic!) tegnap megkérte a fogda hálózatot, hogy amennyiben kiszabadul, menjen el dr. Emberhez, Rimmer feletéséhez (sic!), és adja át neki a következő üzenetet: „azonnal utazzon fel Pestre, beszéljen a Minisztériumban, azok pedig lépjenek összeköttetésbe a Belüggyel, hogy engem emeljenek ki, mert az a gyanúm, hogy ebből az ügyből kifolyólag a Bánya-kapitányságok rendszere és kivizsgálási mód-

²³ Umnov bányamérnök-őrnagy Grigorij Miskárián műszaki ezredes utóda volt. Ez utóbbiról azt állítják, hogy Svájcba szökött = BML MSZMP Archívuma 36. fond 1. csop. 116. ő.e. szám

²⁴ Dési János, Keszthelyi Antal, Szász Pál, Toldy Ferenc, Hangos Lajos. Ez utóbbi 1953. augusztus 26-án szigorú megrovásban részesült, mert „mint párttitkár nem példamutató magatartást tanúsított, ami hozzájárult a rossz osztályvezetés mellett ahhoz, hogy a Baranyamegyei Osztály személyi állománya politikai és erkölcsi vonalon egyre inkább lefelé süllyed (sic!)” = BML MSZMP Archívuma 36. fond 1. csop. 117. ő.e.

²⁵ BML Kézirat

jai is támadásnak lesznek kitéve, és az egész rendszer felborulhat, akkora lármát fognak körülötte csapni [...] Jelentem még, hogy a központból leküldött bajtársak, Árkus fhdgy. és Habuda alhdgy. bajtárs megtekintették a bányaszerencsétlenség színhelyét, áttanulmányozták az ügy eddigi anyagát és hozzá kezdenek a kihallgatásokhoz. Pécs, 1950. augusztus 1. Komlós János áv. szds. osztályvezető.”²⁶

Az ily módon újabb lendületet vett nyomozás most már nemcsak a „szikrázó ventilátorral” kapcsolatos szabotázsra terjedt ki, hanem a „felszabadulás” óta sorozatosan elkövetett cselekményekre is.²⁷ S nem zavarta a kihallgatókat az sem, hogy halálos végű balesetek a négy ember letartóztatása után is bekövetkeztek.²⁸ Sőt! A már zárkában ülő Lugosi és Wietorisz bűnének rótták föl a Széchenyi-akna V. szintjének IV. keresztvágatától keletre, a 12. telepi gurítóban július 22-én bekövetkező, szerencsére halálessel nem járó omlást is!

Rihmer lakásán ismételten házkutatást tartottak, és bűnjelként lefoglalták Sulyok Dezső Magyar Szabadság Pártjának *Holnap* c. „uszító szennylapját”. S „megtalálták” azt a Mannlicher rendszerű vadászpuskát, amelyet 1944 októberében nemzetőrként kapott, s amelyet a városházán a „megszállás 3. napján” leadott. Augusztus folyamán Komlós szinte naponta újabb és újabb sikerekről számolhatott be feletteseinek.²⁹ S arról is, hogy Rihmer augusztus 24-én bevallotta: szándékosan nem adta le vadászfegyverét. Rihmer úgy emlékszik, hogy Komlós később Pestről speciális értelmiségi vállalatot, egy „elegáns, szájbálgó-bajszú” századost (vajon nem a korábban említett Árkusról van szó?) hozatott. Nevezett ávos hat hétig egyedül vele foglalkozott. Elhozták emlékül eltett családi leveleit, ezeket felolvasták előtte, gúnyolták, összetépték (erre a sorsra jutott az édesanyja halálakor Bornemisza Géza minisztertől és Virág Ferenc pécsi püspöktől kapott kondoleáló levél is). Amikor ez ellen tiltakozott, megverték. Teljesen üres zárkába tették, amelynek egyedüli berendezése egy befalazott lábú facipccs volt, pokróccal. Itt a

²⁶ ÁBTL 3.1.9. V-10227

²⁷ Jelentés, Pécs, 1950. június 19. Széchenyi aknán dolgozó Turbó rendszerű kompresszor f. hó 17-én elromlott és ez a termelésben 150 csille kiesést okozott. Ezért felelős akkor még a Széchenyi aknán felelős üzemvezetőként dolgozó Wietorisz Róbert bányamérnök, aki jelenleg már nem a Széchenyi aknán van, hanem a Bányagazgatóság műszaki igazgató helyettesi funkcióban van. Wietorisz vetette el azt a javaslatot, hogy a légkazán helyett két Turbó-kompresszort állítsanak munkába. Az András aknai gyakori tüzek oka a rossz légvezetés. A centrális szellőzés következtében a levegő végigmegy a bányamezőn, és fáradtan visszajön az András aknához, hol eltávozik. A gyakori tüzeket megszüntetné egy légakna feltörése a napszintre a Szamár-kúti részen. Wietorisz Róbert a javaslatot elvetette azzal, hogy a munkálatokhoz nem áll megfelelő anyag rendelkezésre, többek között akna-szállító torony. A f. hó 16-án az V. szint 11-es telepen elgátolt tűz miatt a fentti (sic!) helyen a termelés kb. 1 hónapig szünetelni fog, ami havonta kb. 250–300 csille kiesését jelenti. = BML MSZMP Archívuma 36. fond 1. csop. 116. ó.e.

²⁸ Jelentés, Pécs, 1950. augusztus 21. F. év augusztus 19-én a Széchenyi akna VI. szint 2-es keleti kereszt-vágatától nyugatra levő 12-es gurítóban Koch Antal vájár szén-kifolyás következtében halálos balesetet szenvedett. = BML MSZMP Archívuma 36. fond 1. csop.; 1951-ben István-aknán Vokó Lajos csillés, 1952-ben Széchenyi-aknán Tóth Dezső vájár halt meg. 1952. november 6-án András-aknán robbanás következtében „Szárkándi János 25 éves vájár meghalt, huszonnégy személy megsebesült. Közülük kettőnek az állapota életveszélyes.” = BML MSZMP Archívuma 36. fond 1. csop. 122. ó.e.

²⁹ Távmondát, Pécs, 1950. augusztus 1. ÁVH Budapest. „Wietorisz Róbert a szimulálással felhagyott és eddigi beismerő vallomását részletekkel kibővíve fenntartotta. Lugosi György tegnapi beismerő vallomását megismételte és újabb részletekkel egészítette ki. Augusztus 3-án már azt jelentették, Rihmer elismerte, a tanúkihallgatásokat tudatosan úgy irányította, hogy Fintát lehessen okolni a robbanásért.” = ÁBTL 3.1.9. V-10227

betonpadlóra krétával rajzolt, kb. 60 cm átmérőjű körben kellett állnia.³⁰ Ha összeesett, felocsolták. Két-három naponként kapott csak enni. Nem mosakodhatott, nem hagyták aludni. Aztán elrendelték, hogy fejből írja le *A pécsi mamut* c. könyvét. Ekkor már három meggyötört társa aláírta a vádirat alapjául szolgáló, összetákoltt jegyzőkönyvet, és elkészült a szerencsétlenséggel kapcsolatos szakvélemény is.

„Szakvélemény a Magyar-Szovjet Hajózási R.T pécsi bányászatának András aknajában 1948. IV. 7-én 1/2 10 óra-kor történt, s 5 személy halálát okozó sújtólég-robbanással kapcsolatos körülményekre. A Nehézipari Minisztérium Elnöki Főosztályának 8292. sz. rendeletére az Államvédelmi Hatóság alábbi nyomozati adatai alapján, valamint a rendelkezésre álló, s e tárgyra vonatkozó szabályzatok és előírások figyelembevételével állítottam össze alábbi szakvéleményemet [...] a sújtólég-robbanás körülményeit a következőkben látom. A szellőztetés nem alkalmazkodott a sújtólég bányák szigorú előírásaihoz, és azt mint a tanúvallomások is igazolták a megengedett 2 m-es határértéken túl volt a légcső távolsága a munkahely homlokától (sic!). Hiányzott a munkahelyről az úgynevezett pipadarab (ez a légcső végén levő könyök, amelyet teleszkópszerűen húztak ki addig, míg újabb légcsődarabot nem építhettek be – BR). A ventilátor sújtólég bányászat szempontjából nem volt üzembiztosnak mondható, s az, üzem közben melegekedést okozhatott, ami a munkahelyen összegyűlt sújtólég begyűjtését eredményezhette. Az utólagos hatósági vizsgálat megállapítása szerint a benzinlámpa nem valószínű, hogy a robbanás okozója volt, mivel azt megdöntötte a lámpának az eredeti felfüggesztett helyzetben történt megtalálása. A Finta által eszközölt lámpagyújtás kérdését egyébként Keller nevű vájár (valójában segédvájár – BR) vallomása támassza alá (sic!). E vallomás körülményeit a hatósági vizsgálat tisztázta. A kérdés laboratóriumi megvizsgálása végett a következőket javaslom. Tatabányán kísérleti laboratóriumot állított fel a Bányászati Kutató Intézet (Budapest, V. Arany János utca 25.), ahol kétséget kizárólag (sic!), tárgyi adatokkal alátámasztható a fémesszikkra gyújtóképessége. Itt beigazolható lesz a szikkra hőfoka és gyakorlati gyújtóképessége. Dorog, 1950. augusztus 27. Ajtay Zoltán okl. bányamérnök.”³¹

Ajtay egy hónap múlva Kerényi István és Miholics Imre szakvéleményét juttatta el Pécsre.³² Az egyik címzettje volt a Bányarendészeti Felügyelőség, Gál István osztályvezető elvtárs, Ellenőrzési osztály, Budapest.

Kerényi az alábbiakban adta meg a feltett kérdésekre a választ:

³⁰Eközben hallotta, hogy barátja: Dulánszky Jenő városi főmérnök miként beszélgetett a folyosón a fogdaparancsnokkal az átalakítási munkálatokról. „a külső faltól 0,5 m távolságra egy másik falat emeltek és ablak nélküli 2x4 m alapterületű sötétzárkát képeztek ki, kis vasajtóval, az ajtó felett féltégla nagyságú nyílással. Ezen a lyukon jött be némi levegő és egy fénysáv a bűzös folyosóról.” = Rihmer, kézirat.

³¹Ajtay Zoltán bányamérnök a Pilisszentiváni Bányauzem főmérnöke, majd a Bányá- és Energiaügyi-, 1953–55 között a Nehézipari Minisztérium főosztályvezetője. Ezt követően nyugdíjba vonulásáig, 1966-ig a Bányászati Kutató Intézet igazgatója. 1951–53 között az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület Bányászati Szakosztályának elnöke. 1951-ben Kossuth-díjat kapott. Rihmer azt állította, hogy 1936-ban ő juttatta olyan zsíros álláshoz, hogy Pilisszentivánon rövidesen bányát (pontosabban: bányarészvényeket – BR) tudott vásárolni. = BML Kézirat; ÁBTL 3.1.9. V-10227

³²Államvédelmi Hatóságnak Pécs, Komlós százados elvtárs kezeihez! hivatkozással a táviratban jelzett szakvéleményre, tisztelettel tudatom, hogy Kerényi István budapesti Bányarendészeti Felügyelőség hivatalvezetőjének és Miholics Imre volt pécsbányatelepi üzemvezető bányamérnöknek szakvéleményét mellékelem. Kerényi munkatárs szakvéleményét mai napon vettem kézhez Gál István osztályvezető elvtárs útján. Express! Ajánlott! Ajtay = ÁBTL 3.1.9. V-10227

1. kérdés, hogy okozhat-e sújtólégrobbanást benzinbiztonsági lámpa lángja oly módon, hogy a szitakosár épen marad?
2. Bekövetkezhetik-e sújtólégrobbanás a lámpa újragyújtásakor sújtóléggel fertőzött térségben, amikor ugyancsak a lámpa szitakosára épen marad?
3. Megállapítható-e az épen maradt szitakosárról oxidációs, vagy más folyamat eredményeképpen, hogy a sújtóléget begyújtotta?

A fenti kérdésekre véleményem: ad 1. igen / ad 2. igen / ad 3. igen

Budapest, 1950. szeptember 21. Kerényi István hivatalvezető

A másik címzett pedig a Nehézipari Minisztérium Ellenőrzési Osztálya volt. Mihalics a feladott kérdésre válaszolva tisztelettel jelentette:

„1. A benzinbiztonsági lámpa sújtóléges levegőben való gyújtásánál két okból keletkezhet sértetlen lámpánál is sújtólégrobbanás:

a/ az általánosságban használt cervas gyújtóról lepattanó szikra – amely a benzin-kanócot van hivatva meggyújtani – átrepülhet a kettős drót-szítán, ha a repülése irányában véletlenül két szitanyílás egybeesik.

b/ minden elaludt lámpa megtelik benzingőzzel, ennek a benzingőznek a felrobbanása a gyújtásnál szintén külső metánfelrobbanási veszélyt rejt magában, mert a drótszita csak hő-elvonó képessége révén szigeteli el a lángot, de erőművi hatást kifejtő robbanással szemben nem minden esetben akadályozza meg a láng átütését. [...]

4. Átizzás, külső szénporfelizzás vagy cervas-szikra átugrás következtében fellépett sújtólégrobbanásnál nem feltétlenül szükségszerű a lámpasérülés, bár valószínű, hogy a lámpa a sújtólégrobbanás mechanikai hatását nem bírja ki, és a külső robbanástól secunder hatásképpen megsérül. [...]

Dorog X. akna, 1950. szeptember 17. Jó szerencsét, Mihalics Imre üzemvezető.³³

Csakhogy, amint látni fogjuk, ezeket – ellentétben Ajtay szakvéleményével – nem vették figyelembe a vádirat összeállításánál és az ítélelethozatalkor. Ugyanis nem támasztották alá a ventilátorral elkövetett, s Rihmer által eltusolt szabotázs koncepcióját.

A külvilágtól hermetikusan elzárt emberek feltehetően nem tudtak az ő bűnösségüket nem igazoló két szakvéleményről, mint ahogyan nem tudhatták azt sem, hogy feleségek egyenesen Rákosi Mátyáshoz fordultak férjük érdekében.³⁴ A

³³ ÁBTL 3.1.9. V-10227

³⁴ „Mélyen tisztelt Rákosi Elvtárs! Alulírott Wietorisz Róbertné, Lugosi Györgyné, dr. Rihmer Lászlóné és Mosonyi Sándorné, végső kétségbeesésünkben Rákosi Elvtárs igazságérzetéhez, jószívéhez folyamodunk és kérve kérjük, legyen segítségünkre és vizsgálta ki férjeink kétségbeejtő ügyét. Wietorisz Róbert MESZHART műszaki vezető, Lugosi György MESZHART üzemvezető helyettes, dr. Rihmer László a pécsi bányarendészeti felügyelőség helyettes vezetője és Mosonyi Sándor MESZHART bányamester f. évi július hó 21. óta vannak az államvédelmi hatóságok őrizetében, azóta róluk semmit sem tudunk. Október 27-én (valójában 28-án – BR) jelent meg a Pécsi Dunántúli Naplóban az első újságikk róluk s benne a legsúlyosabb vádak. Mi bányászfeleségek és aggódó, magukra maradt, többgyermekes családanyák, akik láttuk férjeink éjt nappallá tevő munkáját, ami közben családjukat elhanyagolva csak kötelességüknek éltek és az ország újjáépítésén fáradoztak, most kétségbeesve olvassuk a szörnyű vádakát. Rákosi Elvtárs! Aki maga is oly sok szenvedésen ment át, kérjük közismert igazságosságával hasson oda, hogy az ügyet szakemberekkel vizsgálják. A nagy Sztálin szavai szerint »legfőbb érték az ember«. Ennek szem előtt tartásával mentse meg a 4 fiatal, munkára kész ember életét s evvel családjuk, gyermekeikét is. Mielőbbi gyors intézkedést kérve maradunk mély tisztelettel 1950. november 5. Szabadság!” = ÁBTL 3.1.9. V-10227

széntermelés növelése érdekében bányákat látogató pártfőtitkár-államminiszterhez írt levelüknek természetesen semminemű foganatja nem volt.³⁵

A feleségek egy újságcikkre hivatkoztak, ugyanis ebből tudták meg, mivel vádolták meg a férjüket. Tanulságos felidézni a nem szignált, s föltehetően az ÁVH sugallta cikket:

*Leleplezték a gyilkos Vietorisz-banda bűncselekményeit.*³⁶

„Bányászokat ölt, szabotálta a három- és öt éves terv végrehajtását a négy alávaló fasiszta. A pécsvidéki bányászok hosszú évtizedeken keresztül küzdöttek a jobb munkafeltételért, a jobb életért, a szabadságért. Olykor éhségstrájkokkal igyekeztek könnyíteni embertelen sorsukon. Nem riadtak vissza a csendőrök szuronyaitól és golyóitól sem, hogy kiharcolják jobb életüket, szabadságukat. Évtizedes vágyuk a Szovjet hadsereg felszabadító harcával valósult meg, s amikor hat évvel ezelőtt megszabadította bányászainkat a bányabárók, a Horthy-fasiszták elnyomásától, [...] új élet kezdődött. [...] Bányászaink, hogy saját hazájukat mielőbb felépítsék, megindították a szencsatát [...] a szovjet bányavezetőséggel és bányagazgatókkal karöltve állandóan fokozták a termelést, és ennek eredménye, hogy ma a Pécs vidéki bányák termelése 158.7 százalékkal haladja meg az 1938-as év termelését. A szovjet bányavezetők fejlesztették bányáinkat, biztonságosabb munkalehetőséget teremtettek. Azonban voltak olyanok is, akik ennek a fejlődésnek esküdt ellenségei voltak. Vietorisz Róbert, a Széchenyi-akna volt üzemvezetője, Lugosi György bányamérnök, Rihmer László, a pécsi Bányarendészeti Felügyelőség helyettes vezetője és Mosonyi Sándor bányamester. Ez a négy főből álló fasiszta banda minden erejét arra fordította, hogy bányászaink és a szovjet bányavezetők munkáját szabotálja, hogy akadályozni tudja az egyre emelkedő termelést, a 3 és öt éves terv sikeres végrehajtását. Céljaik elérésében nem válogattak eszközeikben. Mivel a szovjet vezetőség ébersége és körültekintő figyelme megnehezítette munkájukat, a dolgozók munkalendületének megtörését igyekeztek elérni. Olyan eszközt használtak, amit a fasiszták, a nép ellenségei használnak: gyilkoltak!

– *Tudatosan gyilkolták Pécsbányatelepen a bányászokat*

Sokat emlegették bányászaink, hogy még a felszabadulás előtti 15 évben Pécsbányatelepen alig egy-két szerencsétlenség fordult elő, addig az utóbbi 5 év alatt ez a szám megnyolcszorozódott. Míg Pécsbányán egymást követték a bányaszerencsétlenségek, Vasason – amely köztudomásúlag Közép-Európa (sic!) legveszélyesebb, leggázosabb bányája – haláleset nem fordult elő.³⁷ Vietorisz és fasiszta bandája a pécsbányatelepi Széchenyi- és András-aknán tudatosan gyilkolták a bányászokat. Az első gyilkosság 1947. október 11-én történt, amikor egy fejtésben bányatűz ütött ki. Ez a rossz szellőztetés következménye volt. Lugosi György félve a fe-

³⁵ Budapest, 1950. november 9. FE/20117/950 Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége Budapest, V. Akadémia u. 12. Sin Sándor elvtársnak (1950. október 18-tól az ÁVH Titkárság vezetője BR) Államvédelmi Hatóság Kedves Sin elvtárs! Mellékelten küldjük Vietoricz Róbertné (Pécs. Bánya-telep) Rákosi elvtárhoz írt levelet felhasználásra. Elvtársi üdvözléssel Liszikai Irma/Imre ? Rákosi Titkárság. = ÁBTL 3.1.9.V-10227

³⁶ Dunántúli Napló, 1950. október 28.

³⁷ A Vasas Bányauzemben 1945-ben Erdősi Rezső és Kertész Lőrinc, 1947-ben Vörös Mihály, 1948-ban Mieth József szenvedett halálos balesetet.

lelősségtől, utasítást adott, hogy a tűzben álló fejtést fejtsek le. Ez azt jelentette, hogy a bányászoknak az izzásban lévő széntelepet kellett munkába fogni, 'új kísérleti módnak' nevezte ezt Lugosi. Mikor látta már, hogy a fejtésben lévő három vājár élete bizonytalan, a látszat kedvéért két bányamentőt vitt le. A bányamentők a három életveszélyben lévő társuk megmentéséhez láttak. Lugosi ekkor patkánymódra elmene-kült, és a két bányamentő, valamint a három bányász meghalt. A lefolytatott vizsgálatot úgy irányították, hogy magukat tisztázták a gyanú alól.

A következő tudatosan előkészített halálos bányaszerencsétlenség 1948. április 7-én történt András-aknán. Itt ekkor alapvágatot hajtottak 11-es gázos telepben (sic!). Vietorisz és Lugosi többször kapott figyelmeztetést, hogy életveszélyes ott a munka, mert a ventilátor rossz, a légvezeték nincs kiépítve az előírásnak megfelelően, és felgyülemlik a gáz. Vietoriszék a többszöri felszólítás ellenére sem tettek meg a szükséges intézkedéseket és 7-én bekövetkezett a bányalég-robbanás, amelynek 5 halálos és 3 súlyosan sérült áldozata lett.

– *Hamis vizsgálatot tartottak, hogy menthessék magukat*

A szerencsétlenség ügyében a fasiszta dr. Rihmer László folytatta le a vizsgálatot Vietorisz bandájával karöltve. A vizsgálat során azt 'derítették' ki, hogy a légrobbanásért Finta György vājár a felelős, aki a gázos vājatvégen meggyújtotta elaludt benzinlámpáját. Hamis, hazug vizsgálat volt. Kiderült, hogy ezt a szerencsétlenséget is tudatosan készítették elő.

Valóságban a vājatban lévő ventilátor rossz volt és szikrát vágott. Ez robbantotta fel a légvezetés hiányában felgyülemlett gázt. A vizsgálat lefolytatása előtt dr. Rihmer, Vietorisz és társai titokban összegyűlve ördögi terveket eszeltek ki. Érezték, hogy súlyos felelősség terheli őket a bányaszerencsétlenségért. A szerencsétlenséget követő éjszakán utasították Mosonyi bányamestert, aki tisztában volt a helyzettel és maga is előidézője volt a szerencsétlenségnek, hogy építsen be előírásnak megfelelően légvezetékét és cserélje ki a ventilátort. Ezt Mosonyi végre is hajtotta, majd egy benzinlámpát csempészték le a szerencsétlenség színhelyére, hogy hazug műszaki elméletekkel a felelősséget lemoshassák magukról. Míg a kórházban a szerencsétlenség sérültjei szenvedtek, addig a fasiszta gazemberek éjszaka megváltoztatták a szerencsétlenség színhelyét, amelyről hamis helyszínrajzot készítettek. A szerencsétlenül járt, de még élő Finta György vājárt kihallgatta dr. Rihmer, aki félig eszméletlen állapotban (sic!) is bizonyította: 'A ventilátorból csapott ki a szikra, az okozta a robbanást'. Ezt nem vették jegyzőkönyvbe. Olyan vallomást akartak kicsikarni a szerencsétlenül járt, összeégett emberektől, amellyel a felelősséget elháríthatják magukról. Őt bányászcsalád apját (sic!) ölték meg és hármat tettek nyomorulttá. A harmadik gyilkosság, amelynek tudatos előidézője Lugosi György volt, 1950. február 28-án történt. Áldozata Fridrich Antal vājár és Szőke István csillés volt. Lugosi, aki a legritkább esetben járt a bányában, 'szakértő' véleményt mondott az elővājásban dolgozó Fridrich Antal vājár munkahelyéről, és azt állította, hogy a 6-os telep olyan, ahol nem kell gázkitöréstől tartani.

Az aknászok és maga Fridrich Antal vājár is jelentette, hogy gázos a munkahely, Albrecht József körletaknász is írásban jelentette Lugosinak, hogy nem lehet

tovább előfúrással dolgozni, provokációs repesztést kell használni. Lugosi ezt a jelentést egy hétig nem vette a kezébe és a többszöri szóbeli figyelmeztetés ellenére sem vette tudomásul, hogy gázos az a 11-es széntelep, ahol Fridrich vájár dolgozik. Február 28-án reggel bekövetkezett a gázkitörés, és az egyik legjobb vájár, Fridrich Antal és csillése életét veszítette.

– *Szabotálták az elővájást és a többtermelést*

Ezt is tudatosan idézték elő, akárcsak az elővájások elhanyagolását, 'meddőbe' való hajtással. Lugosi Vietorisszal és társaival egyetértésben, hogy a termelést csökkentse, sok ezer forintot fordított olyan munkára, amelynek semmi haszna nem volt. Ezekre is figyelmeztették a bányászok Vietorisz és társait az ott dolgozó többi becsületes műszaki értelmiségivel egyetemben, mire ezt válaszolták: 'majd csak lesz valahogy'. Vietorisz és Lugosi egy ilyen szabatázsukban 500 csille szénnel csökkentették a keleti bányamező termelését. Sorozatosan idéztek elő bányatüzeket is, amelyekből szintén több ezer tonna kiesés következett. Szándékosan akarták tönkre tenni a szállítógátákat, a vasúti síneket, mert mindebből az üres csillehiány (sic!), a szállítás emberfeletti nehézségei származhattak volna. Míg a többi aknákon készletek voltak sínszögből, addig Széchenyi-aknán nem volt. Vietorisz fasiszta bandája azt állította, hogy 'nem lehet kapni'. Így fával erősítették egy darabig a talpfákot a síneket. Emiatt abban az időben mindennaposak voltak a vonatkisiklások a bányában.

– *A négy fasiszta*

Szabatázsukaikat nem tudták hosszú ideig leplezni. A szovjet vállalatvezetőség és a bányászok aknamunkájukról lerántották a leplet és apránként összegyűlt a megdöbbenő kép Vietorisz és gyilkos bandájának kártevő munkájáról.

Kiderült, hogy hogyan támadták hátba a bányászokat, a többi becsületes műszaki értelmiségit, akik minden erejükkel a többtermelést és a bányabiztonság fokozását szolgálták. Gyilkoltak, szabatáltak, hogy akadályozni tudják a 3 és öt éves tervünk sikeres végrehajtását. A gyilkosságokért, a szabatázsért elsősorban Vietorisz Róbert a felelős, aki a múltban rendőrségi besúgó volt, és szoros összeköttetésben állt a Horthy és Szálasi fasisztákkal. Vietorisz besúgó munkájának következménye volt az is, hogy 130 bányászt kényszerrel telepítettek külföldre. Ő volt a pécsbányatelepi levante egyesület elnöke is. A felszabadulás utáni internálásból jobboldali szociáldemokrata barátai, Mosonyi és társai kimentették.

Lugosi György már a múltból is kiérdemelte Vietorisz bizalmát. Apósa nyilas, ő pedig németbarát volt. A felszabaduláskor nyugatra szökött és a német hadsereg szolgálatába állt. Katonai fedezékeket épített, majd az amerikai hadsereg egyik parancsnokságának lett a tolmácsa. Papnövendék volt, majd bányamérnöki iskolára ment. Állandóan szoros kapcsolatot tartott a fasisztákkal, a klerikális reakcióval, rendszeresen járt templomba, ájtatos ábrázata mögött az ördögi gyilkos képe húzódt meg. Méltó társuk volt dr. Rihmer László, aki 1921-ben önként jelentkezett az ellenforradalmi hadseregbe és ott tisztiiskolát végzett. Ő volt a fasiszta 'Turul Egyesület' elnöke, tagja volt a MÉP-nek, a Credo-nak és kebelbarátja volt a múltban a hírhedt Lukács Béla képviselőnek. A fehérterror ideje alatt elszántan üldözte a kom-

munistákat és a munkásokat, ezért később 'nemzetvédelmi' keresztet kapott. A felszabadulás után újra megtalálta barátait és akkor a legszorosabb kapcsolatot Bán Antallal, a jobboldali szociáldemokrata, titoista volt iparügyi miniszterrel tartotta.

Ezt a háromfőnyi fasiszta bandát egészítette ki Mosonyi Sándor, az alakoskodó, demagóg bányamester, aki a múltban is Vietorisznak a 'jobbkeze' volt és segített 'leleplezni' a baloldali érzelmű munkásokat. Mosonyi részt vett a sztrájkok letörésében, és a legkisebb megmozdulást is jelentette Vietorisznak, a rendőrspiclinek. Szoros összeköttetésben állt egymással ez a négyfőnyi fasiszta banda. Részletesen kidolgozták, hogy végezzék aknamunkájukat, hogy támadják hátba a bányászokat és a becsületes műszaki értelmiségieket, a szovjet vezetőséget. Minden alkalmat felhasználtak arra, hogy lázítsanak a Szovjetunió és a szovjet igazgatók ellen.

– *Kemény ítélet és a termelés fokozása legyen a válasz*

Vért lázítanak bűncselekményeik. Ökölbe szorul minden becsületes dolgozó keze, legyen az munkás, vagy műszaki értelmiség. Kegyetlen gyilkosságaikért, szabotázsaiért hamarosan elnyerik méltó büntetésüket. Komoly ítéletet várnak, és kemény választ adnak bányászaink Vietorisz bandájának. Többtermelés! Ez lesz a válaszuk. Úgy válaszolnak, hogy behozzák a gyilkos fasiszta banda szabotázsaiából eredő lemaradást, már ahogy már behozták Széchenyi-aknán az elővájások lemaradását, és már 1951 első hónapjainak tervét teljesítik. Ez lesz a válasz a kemény ítéleten kívül Vietorisz bandájának, az imperialisták ügynökeinek. Így sújtanak le bányászaink az imperialistákra és ügynökeikre, a béke és a boldog bányászcsaládok elvetemült ellenségeire.

Hogy a többtermelés frontján csapásukat még keményebbé tehessék, bányászaink a szovjet bányavezetőséggel karöltve új fejtési módszer kísérletein dolgoznak, hogy termelésüket fokról-fokra emelhessék és még a nyomát is eltüntethessék a fasiszta Vietorisz, Lugosi, dr. Rihmer és Mosonyi bandája szabotázsainak.”

Az ismeretlen (?) bértollnok írásának megjelenését követő napon már arról tudósít az újság, hogy *Mélységes felháborodást váltottak ki bányászainkból a gyilkos Vietorisz-banda gaztettei.*³⁸ „Pécsbányatelepen mindenki azt szeretné, hogy *Ne legyen irgalom számukra.*” Október 31-én pedig Glock Imre vájár levelét közli, amelynek szerzője mindezt megerősítendő, és tényként elfogadva a cikkben foglaltakat, azt állítja, a megvádolt emberek 'azért gyilkoltak, szabotáltak, hogy csökkentsék a termelést.'

November 9-én este a négy őrizetést megbilincselve belökték egy-egy lefüggönyözött Pobodába, és a Gyújtófogház parancsnoka, Bánkúti (Buvrovszki) Antal áv. százados felügyelete alatt Budapestre szállították őket. Késő éjjel értek az Andrásy út 60-ba. Itt felvitték egy „elegáns, selyem-tapétás szobába”, ahol Péter Gábor (Eisenberger Benjámín) altábornagy, az ÁVH vezetője egy magyar és egy szovjet ezredes, valamint két civil társaságában fogadta őket. Péter Gábor így szólt Rihmerhez: „Miért nem írja alá a jegyzőkönyvet? – Mert nem igaz. Lőjenek tarkón. – Ezt nem fogja ilyen könnyen megúszni. Nekem módomban áll önt néhány óra alatt fizikailag teljesen megsemmisíteni, de ezt nem akarom. Rihmer,

³⁸ Dunántúli Napló, 1950. október 29.

értse meg, ez egy politikai per, erre szükség volt. Ön kap egy nagyobb büntetést, de azt nem fogja letölteni.”³⁹

Miután november 11-én visszavitték Pécsre, dr. Molnár Jenő rendőr őrnagy Rihmer mindkét vállába egy-egy Scopolamin injekciót nyomott, mely részszépséget, halálfélelmet okozott, írja az érintett, majd hozzátészi: „Lehet, hogy ebben az állapotban aláírtak velem valamit”.⁴⁰ Ezt követően rövidesen megkezdődtek a tárgyalásra való előkészületek, melynek során a vádlottaknak a beismerő vallomáukat kellett megtanulniuk.

Jelentés, Budapest, 1950. december 8.

1950. december 8-án, hajnalban megborotválták őket, megmosakodtak, tiszta fehérműt, sötét ruhát, fekete cipőt húztak, majd kezükbe nyomták a gépelt vádiratot, amelynek tanulmányozására egy órát kaptak. Reggel nyolc órakor párosan összebilincselve, lefüggönyözött autón a pécsi törvényszék épületébe vitték őket, ahol ügyük tárgyalása, s az ítélethirdetés az alábbiak szerint történt:

Részletek Komlós János áv. százados, osztályvezető 1950. december 8-án kelt távmondatából: „Jelentem, hogy a MESZHÁRT ügyben a főtárgyalás ma reggel 8 óra 21 perces kezdettel lett megtartva. A tárgyalás teljesen zártkörű volt, melyen a tanács valamint a vádhatóságok és védőkön kívül csak a 4 vádlott és egy fegyőr volt jelen. A tárgyalás zavartalanságát osztályom beosztottjai konspiráltan biztosították.”

A vád képviselője dr. Huszár István államügyészési elnök, tanácselnök: dr. Antal Pál, megyei bírósági tanácselnök; tanácsstagok: Szabó József 14, Tóth János 12, Szilas Adolf, valamennyien bányászok és Gábor Domonkosné üzemi dolgozó voltak. Jegyző: Dám László. Kirendelt védők: Wietoriszé dr. ifj. Visy László, Lugosié dr. Gárdos István, Mosonyié dr. Wolff Ferenc, Rihmeré dr. Kazár Andor, valamennyien pécsiek.

A tárgyalás a legnagyobb rendben, minden zavaró körülmény nélkül zajlott le. A vádlottak kivétel nélkül fenntartották Hatóságunk előtt tett vallomásukat, így kihallgatásuk személyenként kb. 35–40 percig tartott. Az ügyész indítványára két megidézett tanút hallgatott ki a tanács. Jiraszek Alajos körzeti lámpamestert és Nádasi Ágoston bányafelmérőt ugyancsak az 1948-as üggyel kapcsolatosan. Mindkét tanú fenntartotta Hatóságunk előtt tett vallomását, így a két tanú kihallgatása kb. 10 percig tartott. Tanúk kihallgatásuk után az épületből eltávoztak. Tanúk kihallgatása után a bizonyításra szolgáló szakértői véleményeket, valamint dr. Rihmer által 1948-ban szerkesztett hamis beállítású jegyzőkönyvet röviden, kivonatossan ismertette a tanácselnök. Ezután a vádhatóság képviselője tartotta meg vádbeszédét, ami kb. 20 percig tartott. Vádbeszédében a vádiratban szereplő indokolását adta elő tömören, kihangsúlyozva vádlottaknak az 5 éves terv ellen irányuló súlyos bűncselekményét, valamint Rihmerrel szemben a fegyverrejtegetés tényét. A vádlottak példás megbüntetését kérte.

³⁹ BML Kézirat

⁴⁰ Scopolaminum hydrobromicum: „a motorikus izgatottságot megszünteti. Nagyobb adagok egészséges emberen zavartságot, kábultságot és csaknem teljes mozdulatlanságot okoznak. A beszéd és a nyelés nehéz, majd mély álom következik, amelyből másnap kábultan, fejfájással ébred az ember, és semmire sem emlékszik.” = Orvosi Lexikon IV. k. Budapest, 1973. 232. p.

A védőbeszédék során, melyek egyenként kb. 4–5 percig tartottak, a kirendelt védők a vádlottak által elkövetett súlyos bűncselekményekkel szemben nevelő hatású enyhe ítéletet kértek.

A tanács ítélethozatala kb. 30 percig tartott, majd a következő ítéleteket hirdette ki a tanácselnök: Az I., II., és III. rendű vádlottakat tettestársakként az 5 éves terv érdekeit veszélyeztető bűncselekmények elkövetésében mondta ki bűnösnek és ezért:

I. rendű vádlott Wietorisz Róbertet 5 évi fegyház főbüntetésre, 10 évi hivatal- és politikai jogvesztésre, Pécs környékéről 1 évi kitiltás mellékbüntetésre,

II. rendű vádlott Lugosi Györgyöt 4 évi fegyház főbüntetésre, 10 évi hivatal- és politikai jogvesztés, Pécs környékéről való 1 évi kitiltás mellékbüntetésre,

III. rendű vádlott Mosonyi Sándort 3 évi fegyház főbüntetésre, 10 évi hivatal- és politikai jogvesztés, Pécs környékéről való 1 évi kitiltás mellékbüntetésre,

IV. rendű vádlott dr. Rihmer Lászlót, mint közhivatalnokot a fenti meghatározott büntettségben, továbbá fegyverrejtegetés büntettségében mondta ki bűnösnek, s ezért össz büntetésül 10 évi fegyház főbüntetésre, 10 évi hivatal- és politikai jogvesztés, Pécs környékéről való 1 évi kitiltás mellékbüntetésre ítélte.

Az elítéltek megnyugodtak a munkásbíróság által hozott ítéletekben, csupán azt kérték, nyújtsanak nekik módot, hogy büntetésük idején dolgozhassanak.

A tárgyalás idején az épületben, illetve a folyosókon tartózkodók sem szereztek tudomást arról, hogy a nagy tanácssteremben fentnevezettek tárgyalása folyik. A tárgyalás előtt a reggeli órákban megjelent a megyei bíróság épülete előtt Rihmer Lászlóné, Wietorisz Róbertné és Mosonyi Sándorné azzal, hogy férjeik tárgyalásán résztvegyenek. Udvarias formában lett tudomásukra hozva, hogy őket tévesen informálták, mert ebben az ügyben nincs tárgyalás hirdelve. Az eddigi megállapítás szerint nevezettek egy eddig még névszerint ismeretlen ügyvédőt szereztek tudomást arról, hogy hozzátartozóik tárgyalása ma lesz. Az ügy nyilvánosságra hozatalát illetően az államügyészség vezetőjével megbeszélést folytattunk, aki tudomásul vette a legszigorúbb konspirációt. Nem tapasztaltuk, hogy a mai tárgyalásról, illetve annak kimeneteléről a városban tudomást szereztek volna. Pcs 1950. december 8. Komlós János áv. szds. osztályvezető.⁴¹

⁴¹ ÁBTL 3.1.9. V-36097 Megjegyezzük, hogy dr. Rihmer László idézett munkájában azt írta, hogy ügyüket az Uzsora-bíróság tárgyalta dr. Marton Jenő tanácselnök vezetésével. Mi egy szót sem szoltunk, miután a tanácselnök felolvasta írásbeli vallomását és Ajtay Zoltán szakvéleményét, amelyen a vád alapult. (Ajtay táviratozott, hogy lázas, nem tud megjelenni a tárgyaláson.) Ezután dr. Kazár Andor, a védő „vadbeszédet mondott ellenem”. A népfőügyész, dr. Huszár (Hiltreich) István kettejükre: Wietoriszra és őrá halálbüntetést kért. Úgy tudja, hogy Pécsbányatelepen, a sportpályán már ácsolták számukra az akasztófát. Életben maradásukat Umnovnak köszönhetik. A szovjet bányagazgató a tárgyalás előtt jött vissza Moszkvából, s azonnal telefonált Vorosilovnak, aki Rákosi Mátyásnál interveniált érdekükben. Hogy így volt-e, arra nem találtam adatot, viszont egy, a Hidas (Háder) István nehézipari miniszternek és másolatban Gerő (Singer) Ernőnek elküldött, Kummer Ferenc bányamérnöknek, a Bányászati Kutató Intézet bányaművelési osztályának vezetője által írt levélben ez áll: „A letartóztatásokkal kapcsolatban meg kell jegyezmem, hogy ezek a legtöbb esetben érzelmi alapon, és nem objektív vádak alapján történtek. Felemlítem a petőfőbányai letartóztatásokat 1950-ben, a pécsit 1951-ben (az évszám nyilvánvalóan téves – BR) Ez utóbbival kapcsolatban Umnov elvtárs a Pécsi Szénbányák akkori szovjet igazgatója így fejezte ki magát: „A vádak légből kapottak és a szovjet szakemberek ellen irányulnak.” = ÁBTL 3.1.9. V-110208/8 /

Aláírás nélküli jelentés:

„Az elítélt embereket december 10-én a váci fegyházba szállították, itt 'sérelem és panasz nélkül' átvették őket, s megkezdték kiszabott büntetésük letöltését.”⁴² Kéthavonként adategyeztetésre kellett menniük, ahol feltették nekik a kérdést: Miért van itt? Rihmer válasza: Nem tudom, ártatlan vagyok. 1951 februárjában felszólították őket: jelentkezzen, akinek komoly újítása vagy szabadalma van. Rihmer kettőt adott be: a bányamentésről és a vágárképzés korszerűsítéséről. Májusban (Rihmer szerint augusztus 5-én) Budapestre szállították őket a Gyűjtőfegyházba, az Állambiztonsági Büntetőintézetbe. Itt a gombüzemben, illetve a hajlítószerkezet-gyárban dolgoztak. S módjukban állt a magyar széntermelés fokozását szolgáló újításokon dolgozni.

Lőke Gyula av. alezr. osztályvezető és B. Szabó Gyula av. szds. alosztályvezető jelentése: „Büntetésének ideje alatt 12 bányászattal kapcsolatos egyéb (sic!) újítást nyújtott be [...] részt vett Lugosi és Vietorisz újításainak kidolgozásában is, valamint 1 műszaki könyv megírását javasolta. [...] Jelenleg a kazincbarcikai erőműtelep szállítóberendezéseinek rajzain és tervein dolgozik.”⁴³

Eközben megmozdul érdekükben a szakma. Hansági Imre⁴⁴ 1951. november 26 levelet írt főnökének, Vas (Weinberger) Zoltánnak, amelyben azt kérte, hogy járjon el a három bányamérnök (a bányamester Mosonyiról nem tudott? – BR) érdekében: „Ismeretes Vas elvtárs előtt, hogy a MESZHART néhány bányamérnökét, név szerint Vietorisz Róbertot, Lugosi Györgyöt és Rihmer Lászlót kb. 1½ évvel ezelőtt letartóztatásba helyezték. Nevezettek azóta is letartóztatásban vannak. (Ekkor már börtönbüntetésüket töltötték – BR) Tekintettel arra, hogy a MESZHART szovjet igazgatói korábban szerzett értesüléseink alapján nem zárkóznának el nevezettek szabadon bocsájtási kérelmét támogatni, javasolom Vas elvtársnak azt, hogy nevezett bányamérnököket az elmúlt évhez hasonlóan, szükség esetén próbaidőre, az Államvédelmi Hatóság helyezze szabadlábra, hogy a szénbányászaton belül hasznos munkájukkal tegyék jóvá letartóztatásuk alapjául szolgáló hibájukat. Budapest, 1951. november 26.”

Vas Zoltán másnap ezzel a megjegyzéssel továbbította az iratot az ÁVH főnökéhez: „Péter elvtárs! Mi a véleményed? Kérlek utánezetni”. És Péter Gábor „utánezetett” az ügynek! Ennek eredményeként az alábbiakat közli: „Wietorisz Róbert 56 éves, bányagazdát, Lugosi György 34 éves bányamérnököt és dr. Rihmer László 47 éves bányahatósági főtanácsost a pécsi osztály 1950. július 19-én őrizetbe vette a pécsi MESZHART bányában történt korábbi szerencsétlenségekkel kapcsolatban. [...] Wietorisz Róbert és Lugosi György kiváló bányamérnökök, akik népgazdaságunk egyik legfontosabb szektorában, a szénbányá-

⁴² A cellájukkal szomszédos 10-es zárka Rihmer visszaemlékezése szerint üres volt, ajtaja nyitva, tábla adta tudtul, hogy „Itt ült Vas Zoltán 12 évet.”

⁴³ Jellemzés, Budapest, 1953. június 5-én. = ÁBTL 3.1.9. V-10227

⁴⁴ Hansági (Háber) Imre bányamérnök, 1951-ben megkapta a Magyar Népköztársaság érdemérem arany fokozatát. 1947-től az Országos Tervhivatal előadója, ill. osztályvezető helyettese. 1952. szeptember 1-től az Építőanyagipari Minisztérium beruházási osztályának csoportvezető főnöke. 1952. november 4-én az ÁVH letartóztatta, majd két év múlva szabadult.

szatban eredményes munkát tudnának végezni, ezért szabadon bocsátásukat javaslom. Dr. Rihmer László nem bányaszakember (sic!), és múltbeli, valamint a felszabadulás utáni demokrácia-ellenes és ellenséges magatartásáért szabadon bocsátását nem javaslom.”⁴⁵

A lap alján található, kézzel írt két glossza a beadvány további sorsáról tájékoztat: Rákosi elvt! Javaslom Wietorisz Róbert és Lugosi György bányamérnökök munkába állítását. Péter elvt. egyetért a javaslattal. Vas Zoltán XII. 4. Péter e.: Rákosi elvtárs egyetért a javaslatoddal! Kérlek, Wietoriszt és Lugosit feltételeesen szabadon bocsájtatni Vas I. 28.

1952. február 1-jén a Kozma utcai Gyűjtőből mindhármukat átszállították a Fő utcai házfogdába, ahonnan február 6-án Wietoriszt és Lugosit szabadlábra helyezték. Előbbi Komlón, utóbbi feltételezés szerint Borsodban telepedett le.⁴⁶ Rihmer Lászlót kihallgatták, magánzárkába csukták, majd visszavitték a Gyűjtőfogházba. Itt a rabmérnökök irodájában az Országos Tervhivatal részére végzett munkát. 1953. június 11-éig. Ekkor börtönbüntetését az Igazságügy Minisztérium határozatával félbeszakították. Maga az érintett az eseményt így adja elő: Piros László, az ÁVH új vezetője (Péter Gábort 1953. január elején letartóztatták) azt közölte vele: „Az Elnöki Tanács rendeletére az Ön ügyét felülvizsgáltuk, és megállapítást nyert, hogy az a szabotázs, amiért elítélték, meg sem történt. Teljesen rehabilitálva van. A Komlói Szénbányászati Tröszthez van helyezve osztályvezetőnek, 3 nap múlva jelentkezzen Vas Zoltánnál.”

A börtönben készített újításaiért kapott hétezer forinttal a zsebében Komlón telepedett le és Wietorisz Róbert munkatársaként dolgozott tovább, ahogy ő fogalmazott: „a bányászok boldogságáért”. 1955-től tanított a Komlói Aknászképző Technikumban, megírta *A liász-bányák balesetelhárító zsebkönyvét* (Budapest, 1961.) és dr. Debreczeni László, Zobák-aknai üzemorvossal közösen *Bányászati elsősegélynyújtás* (Pécs, 1976.) c. munkáját. Munkássága elismeréseképpen 1977-ben Zorkóczy Samu-émlékérmeket kapott.

Wietorisz Róbert 1973. június 6-án, dr. Rihmer László 1982. december 1-jén, Mosonyi Sándor 1984. február 24-én, Lugosi György 1996-ban hunyt el.

S hogy a bírói függetlenség, illetőleg az „igazságszolgáltatás” malmi miként öröltekkoriban, szolgáljon rá adalékul néhány aláírás nélküli (fel)jelentés:

A meghurcolt emberek számára „menedéket nyújtó” komlói szénbányák vezetőinek feje fölött is sötét fellegek gyülekeztek. Az ÁVH-ra (s innen az MDP megyei bizottságához) sorra érkeztek jelentések arról, hogy a felszabadulástól kezdődően kártevő elemek akadályozzák a szénecsata hőseit a tervteljesítésben, szabotálják az időközben szocialista várossá fejlesztett Komlói bányáiban a munkát. Ezek közül idézünk néhányat:

⁴⁵ ÁBTL 3.1.9. V-36097

⁴⁶ Pécs, 1952. február 15. Államvédelmi Hatóság Budapest Folyó év február hó 6-án történt szabadlábra helyezésemkor kapott felszólításnak megfelelően, tisztelettel jelentem, hogy az alábbi tárgyakat adtam le Pécssett, őrizetbe vételemmkor. Egyben jelentem, hogy f. é. február 18-án kezdem meg Komlón szolgálatomat és címem: Komlói Szénbánya Tröszt, Komlói. Kiváló tisztelettel: Wietorisz Róbert. = ÁBTL 3.1.9. V-36097

Jelentés Pécs, 1950. július 13.

„Többször jelentettem már, hogy a Kossuth aknán a MÁVAG gyártmányú 50 köbméteres kompresszor csapágya állandóan bemelegszik, mert az olajszivattyúja nem működik rendesen, és így nem tud a kompresszor kellő mennyiségű sűrített levegőt biztosítani a fejtő csapatoknak. Ezért nap mint nap kb. 50–60 csille szén esik ki a termelésből. A felelősség a kompresszor rossz működéséért Pozsgai Károly és Khun Béla bányamérnököket terheli.”⁴⁷

Jelentés, Pécs, 1950. december 29.

„1950-ben hatan haltak meg, közülük hárman december 21-én. Ez utóbbiak haláláért Bors Zoltán főaknász („krelkális” felesége tanító a komlói általános iskolában), valamint Pozsgai Károly a felelős. Ugyanis „a sztálini műszak alatti bányamunkás tudatos szabotázs-tevékenység eredménye [...] szervezett csoport kártevő tevékenységével állunk szemben.”⁴⁸

Jelentés, Pécs, 1951. október 24-én.

„A Komlói Kossuth-akna munkálatai teljesen hanyag módon folynak. A gép berendezések az üzemnél el vannak hanyagolva. Vannak olyan fejtés kijárók, a V–VI. szinten, hogy 50–60 métert kell hason csúszni, hogy a fejtésben be lehessen jutni. Ezáltal egy veszély esetén, illetve egy omlás bekövetkezése alkalmával a dolgozók nem tudnának menekülni. A rossz levegőellátás következtében a bányánál gyakoriak a bányatüzek. A fejtésekben is rablógazdálkodást folytatnak. Az ulniból (fejtésoldal – BR) kirabolják a szenet, amit nem biztosítanak be ácsolatokkal. A benzinlámpa meglévő készlete is 90%-ban rossz állapotban van.”⁴⁹

Feljegyzés, Pécs, 1952. március 8.

„A komlói szénbányánál egyes ellenséges személyek tevékenysége az alábbi módszerekben mutatkozott meg. A fenti szénbányánál a felszabadulástól 1951-ig egyes ellenséges személyek kártevő módon végezték a bányaművelést. Így például a bányánál 1951-ig fedűvágat rendszerrel dolgoztak (át kellett volna térni a fekűvágatos kihajtásra.) ezek a személyek: Bukovszky János volt ig., Földes Lipót Pál volt műszaki oszt. vezető.”⁵⁰

Az MDP II. Kongresszusának határozata értelmében az eredetileg előírányzott 18.5 millió tonna szén helyett 27.5 millió tonna szenet kellett kitermelni az 5 éves terv végére. A „széncsatában” különösen nagy feladat hárult a Komlói Szénbányászati Trösztre. Hiszen ki kellett szolgálnia – termelését többszörösére növelve – „szocialista iparunk büszkeségét”, a Sztálinvárosi Vasművet. Ezt hangsúlyozta komlói nagygyűlésén Baranya megye képviselőjelöltje: Farkas (Löwy Hermann) Mihály honvédelmi miniszter is: „Komló dolgozóinak tudni kell, hogy hazánk acéltermelése rajtuk is múlik. Sztálinváros és Komló ikertestvérek. Sztálin Vasmű kohói akkor tudnak megfelelő mennyiségű acélt termelni, ha Komló bányászai kitermelik a megfelelő mennyiségű kokszolható szenet.”⁵¹

⁴⁷ Fedűvágat = ?; fekűvágat = ?; BML MSZMP Archívuma 36. fond 1. csop. 117. ó.e.

⁴⁸ BML MSZMP Archívuma 36. fond 1. csop. 117. ó.e.

⁴⁹ BML MSZMP Archívuma 36. fond 1. csop. 121. ó.e.

⁵⁰ BML MSZMP Archívuma 36. fond 1. csop. 122. ó.e./

⁵¹ Új Komló, 1953. április 29.

Ezért (is) volt fontos, hogy a hatalmas feladat végrehajtása elé akadályokat gördítő ellenséget mihamarabb eltávolítsák a bányüzemekből.

Az újságíró (főltételezhetően nem magánkezdeményezésből) ezt imígyen fogalmazta meg: „Légy éberebb, verd vissza az ellenség támadásait. Kossuth-akna már több mint egy éve nem teljesíti tervét. A tervteljesítés egyik, de legfontosabb feltétele: a vezetés színvonalának emelése. Következtesen érvényesíteni az egyéni felelősség elvét, és végrehajtani a párt és a kormányhatározatokat. Mondjuk meg őszintén, minden kertelés nélkül: Komlói széntermelését jelentősen befolyásolja az ellenség alattomos munkája.”⁵²

Ám egy újabb sahti pernek már nem adtak zöld utat az állami és a pártvezetők, Farkas Mihály fia, az ÁVH-alezredes Farkas (Löwy) Vladimir írja: „Décsi Gyulától tudom, hogy Rákosi tajtékzott, amikor Komlós János – a Baranya megyei ÁVH vezetőjeként – saját szakállára Komlón egy hazai „sahti ügyet” próbált összetákolni.”⁵³

S a Komlóra kinevezett Vas Zoltán is védelmébe vette a szakembereket. A Komlói Városi Pártbizottság nagyaktíva értekezletén többek között ezeket mondta: „Szét kell vernünk azt az ellenséges legendát, hogy Komlón nem lehet a tervet teljesíteni. Szeretnünk kell a műszakiakat. Komlón jó műszaki gárda van, akik a fizikai dolgozókkal karöltve képesek megoldani az előttünk álló nagy feladatokat.”⁵⁴

S ez vonatkozott történetünk két főszereplőjére is. Akik innen mentek nyugdíjba. Wietorisz Róbert 1960-ban, dr. Rihmer László 1965-ben.

⁵² Új Komló, 1953. április 17.

⁵³ Farkas Vladimir: Nincs mentség. Budapest, 1990.

⁵⁴ Új Komló, 1953. május 8.

KOVÁCS ATTILA

1956 PÉCSI MUZSIKUS SZEMMEL

A most következő írás nem tesz kísérletet arra, hogy összefoglalja az 1956-os forradalom és szabadságharchoz fűződő pécsi komolyzenei kapcsolatok egészét, mindössze arra szorítkozik, hogy az egy évvel korábban, 1955-ben született szerző által a Magyar Rádió Pécsi Stúdiójában készített interjúk, portrébeszélések és egyéb zenei dokumentumok, hangfelvételek segítségével valamit megosszon ebből az egyre gazdagodó anyagból a téma iránt érdeklődőkkel.

A forradalomhoz vezető úttal kapcsolatban az első említést érdemlő dátum 1948. június 12-e, a kommunista hatalomátvétel, pontosabban szólva a két munkáspárt, a kommunista és a szociáldemokrata egyesülési kongresszusa, mely után nem sokkal megkezdődött az úgynevezett Rákosi-korszak, a kultúrpolitika területén is a sztálini Szovjetunió felé túlteljesíteni akaró diktatórikus döntéseivel, módszereivel. Evvel hozható kapcsolatba, hogy Takács Jenő, a világhírű zongoraművész és zeneszerző, a pécsi konzervatórium 1942-től itt tevékenykedő akkori igazgatója Nyugatra távozott. Ezáltal jelentős veszteség érte Pécs zenei életét és oktatását is, hiszen igazgatósága alatt nemcsak a pécsi hangversenyélet újult meg, de Pécsről indult világhódító útjára Agócsy László és Maros Rudolf segítségével, Kodály Zoltán személyes közreműködésével az úgynevezett Kodály-módszer. Takács Jenő művei, ha nem is kerültek hivatalosan tiltó listára, a rendszerváltásig mégis alig vállalkoztak megszólaltatásukra a pécsi muzsikuskok, akik közül a Mecsek Fúvósötöst és vezetőjét Paláncz Tamás klarinétművészt, valamint Ivasivka Mátyás karnagyot kell kiemelni, mint ritka kivételt.

Rákosi Mátyás felülről irányított személyi kultuszára jellemző epizód, hogy 60. születésnapjának országos megünnepeletése idején, 1952-ben, a nála 10 évvel idősebb Kodály Zoltán hetvenedik születésnapját nem lehetett az őt méltán megillető módon ünnepelni, hiszen az elhomályosíthatta volna „népünk bölcs vezérének” – ahogy magát nevezette Rákosi – irodalmi és zeneművekkel övezett jubileumát. Ebből az időből eredeztethető az a legendás párbeszéd kettejük között, melynek valóságát a Kodállal személyes jó kapcsolatot ápoló Liszt-díjas pécsi karnagy, Antal György is megerősítette, miszerint Rákosi egyszer a következőkkel „üdvözölte” Kodályt: „Sok rosszat hallottam mostanában magáról!”, amire Kodály így válaszolt: „Én is magáról!”. Kétség sem férhet hozzá, hogy ő volt a nagyon kevesek egyike, aki ezt a „viszontválaszt” élve megúszhatta. Talán az ilyen bátor megnyilatkozásoknak köszönhető, amikor Antal György tervbe vette, hogy a Mester hetvenedik születésnapja tiszteletére elsőként vidéken előadják a *Psalmus Hungaricus*t, erre az 1952-es jubileumi évben nem kaptak engedélyt. Csak 1953-ban, amikor január 12-én a Pécsi Nemzeti Színházban egy nagyszabású koncert keretében, ahogy Antal György fogalmazott, „megünnepeletük, mert megünnepelehetjük Kodály Tanár Úr 70. születésnapját”, s ekkor megtörténhetett a Mester által is nagyra értékelt vidéki premier, melyet akkor Melles Károly dirigált. S ennek a pre-

miernek hatására kezdte el oratóriumszerepléseit a következő évben megalakult Pécsi Liszt Ferenc Kórus, amely Antal György vezényletével éppen Kodály, Bartók, Liszt, Bach és Händel műveivel aratott országos elismerést.

Kodály művei közül köztudottan két mű kapcsolódott szorosán az '56-os forradalom és szabadságharc „zenei előkészületei közé”. Az 1955-ben komponált *Zrínyi szózata*, melynek különösen „Ne bánts a magyart!” verssora vált aktuálissá az oroszok ismételt bevonulása alkalmával és Petőfi *Nemzeti dalának* 1955–56-os megzenésítése, melyet a Néphadsereg Férfikara mutatott be 1956. szeptember 4-én, Budapesten, a Károlyi Kertben. Erre a Kodály jelenlétében lezajlott bemutatóra a magyar politikai elit legjava elment, élén Nagy Imrével. A komponista elismerését is kivívó előadás, különösen gyűjtőhatásúvá vált Kodály szokatlan feldolgozása révén. Hiszen a Petőfi-vers végének jövőt idéző kissé lírai hangütését – „S hol sírjaink domborulnak, unokáink leborulnak és áldó imádság mellett mondják el szent neveinket – „A magyarok istenére esküszünk, esküszünk, hogy rabok tovább nem leszünk” refrént követően a versindító sorok felhívásának zeneileg csúcspontnak számító diadalmas pátoszú ismétlésével tette mozgósító erejűen aktuálissá: „Talpra magyar, hí a haza, itt az idő, most vagy soha”. Különösen a kétszer megismételt „most vagy soha” hatott katartikus erejűen a Nemzeti dal ősbemutatóján résztvevőkre. S talán még az sem véletlen, hogy az egy hónappal későbbi százezres tömeg előtti Rajk László újratemetés alkalmával a Magyar Dolgozók Pártja nevében felszólaló Apró Antal is a „Soha többé!” jelszavával adott hangot a kommunista párt „bűnbánatának”. Mindenesetre, hogy épp az 1956-os forradalom előtti időkben betöltött szerepe miatt mennyire nem volt támogatott Kodály Nemzeti dalának megzenésítése, elég arra utalnunk, hogy az 1959-es, Vass Lajos által vezényelt első lemezfelvétele után, csak 1983-ban jelenhetett meg újra gyűjteményes formában férfikari lemezen. Az 1945–47 közötti vallás- és közoktatási miniszter-írónak, Keresztury Dezsőnek kellett közbenjárnia a hetvenes évek végén, hogy Kodály művét előadhassák, amint ezt a neki levélben megíró Ivasivka Mátyástól tudhatjuk. Mi pécsiek viszont büszkéek lehetünk rá, hogy nőikari változatát 1983-ban adta elő pécsi bemutatóként a Janus Pannonius Nőikar Ivasivka vezényletével. A Hungaroton Kodály CD összkiadásában pedig a férfikari művek között a Lakner Tamás vezette Bartók Béla Férfikarral kerülhetett felvételre 2005-ben. A *Zrínyi szózata*t pedig az a Pécsi Kamarakórus vette repertoárjára, amelyik az '56-os forradalom második évfordulóján, 1958. október 23-án alakult meg Dobos László és Tillai Aurél vezetésével. Tillai ott volt Kodály Nemzeti dalának zeneakadémiai előadásán, ahol ugyancsak megjelent Nagy Imre.

Kodály az orosz megszállás elleni, s így közvetve 1956-hoz kapcsolódó zenei megnyilatkozásai között az egyik jeles pécsi kötődésű alkotás, az 1965-ben Kisfaludy Károly versére komponált *Mohács* című egyik utolsó nagy műve, melyet a Pécsi Janus Pannonius és Nagy Lajos Gimnázium összkara adott elő ősbemutatóként Ivasivka Mátyás vezényletével a Keszthelyi Helikonon 1965. május 28-án és elő-bemutatóként április 30-án Pécsen, a Fegyveres Erők Klubjában. Aktualitására maga Kodály világított rá, amikor az őt Budapesten felkereső, mind-

össze 32 éves ifjú pécsi karnagynak a művet átadva azt mondta: „Ez jó lesz a fel szabadulás 20. évfordulójára.” Tőle tudhatjuk azt is, hogy hazaérkezvén Tillai Aurél vette észre elsőként, hogy a „Birtok nem vala már, Idegen lett a magyar otthon, Félhold kérkede szét városi tornyairól” résznél Kodály az „Idegen lett a magyar otthon” sornál oroszos motívumot, Blantyer Katyusáját idézi. „Egyértelmű, hogy a törökökről szól, de a jelenlegi orosz megszállás ellen is tiltakozott ezzel Kodály” – fogalmazott Ivasivka Mátyás.

Az első baranyai muzsikus, akinek Kodály művet ajánlott, **Tóth Ferenc** Liszt-díjas komlói karnagy, aki 1952-ben, a Pécsi Tanítóképzőben folytatott tanulmányait követően, mint „megfelelő”, értsd, munkásszármazású, megbízható, nem mellesleg jó szakmai tudással rendelkező ifjú muzsikus került a Népművelési Minisztériumba, a Zeneoktatási Osztályra, mint a fővárosi és vidéki zeneiskolák ügyintézője. Többek között neki és ekkori tevékenységének köszönhető a Komlói Zeneiskola létrehozása, de sok olyan tapasztalat is, többek között az igaztalanul fasiszta múlttal megvádolt veszprémi zeneiskolai igazgatónő állásának megmenetése, amelyek megerősítették azt az elkötelezettséget, mellyel 1956-ban beválasztották a minisztérium 25 fős Forradalmi Bizottságába, melynek legfiatalabb tagja volt. Tóth Ferenc ott volt az ostromlott Magyar Rádió és a Parlament előtt, ahol szemtanúja volt a sortűznek, közelről látta az áldozatokat, s ezek az embert próbáló tragédiák edzették meg annak elviselésében, hogy a forradalom után elbocsátották a minisztériumból, s miután Budán kapott állást, onnét kérte magát haza szülővárosába, Komlóra. Itt Pécsi Géza örökébe lépve olyan szintre juttatta a Belvárosi általános iskola kórusát, hogy országos – többek között zeneakadémiai – fellépéseik és verseny sikereik után 1961-ben felkérte a tevékenységüket figyelemmel kísérő Kodály Zoltánt egy új mű írására. A *Harasztosi legénynek* c. gyermekkar lett az első baranyai muzsikusként ajánlott – és Pécsen is bemutatott – Kodály-mű, s a később Kodály Zoltán nevét felvevő iskola lett a házigazdája a komlói nemzetközi gyermekkórus fesztiváloknak.

Bánky József az 1958 óta Pécsen élő kiváló zongoraművész életében is volt egy a Magyar Rádió 1956-os ostromához kapcsolódó epizód, Zalaegerszeghez fűződő előzménnyel. Ugyanis mint utolsó éves művészképzős zeneakadémiai növendék az 1953 őszen megalakult Zalaegerszegi Zeneiskolában kezdte tanári pályáját, majd az ezt követő harmadik tanévtől, mint az intézmény igazgatója folytatta tevékenységét. S ennek van az ötvenes évek politikai-társadalmi légkörére jellemző vonatkozása. A korábbi Mindszenty-időszak ellenpontjaként – a későbbi esztergomi érsek ugyanis itt volt plébános 1917 és 1944 között – a város politikailag igencsak „kivörösödött”, ahol a párt még olyan tisztán zenei kérdésekbe is beleszólt, mint az iskola szűkös zongoratanári állományának kiegészítése. Bánky József erre a posztra ugyanis – miután a minisztérium és a környező nagykanizsai, szombathelyi zeneiskolák nem tudtak segíteni – óradíjasként szerződtette a helyi kántort, Király Lászlót, későbbi zenetanárt, karnagyot, a zeneszerző Király László édesapját, akit a karácsonyi szünet ideje alatt, az igazgató távollétében, „párthatározattal”(!) elbocsátottak. Ez az eljárás készítette arra Bánky Józsefet, hogy ne vál-

Bánky József zongorázik. Zalaegerszeg, 1955.

lalja tovább az intézet irányítását. Így került vissza Budapestre, a Csányi László és Bottka Valéria vezette Magyar Rádió Gyermekkórusa mellett a rádióban működő zeneiskola óradíjas tanáraként, ahol Pécsre kerüléséig dolgozott, s itt érte tanítás közben 1956. október 23-a, a Rádió ostroma is. „Mire befejeztem a tanítást, bejött Bottka Valéria és közölte, hogy már nem mehetünk ki a főkapun, mert ott tömeg van és lincshangulat és kivezetett minket egy hátsó kapun, valahol az udvar végén. Utána egy darabig állt a tanítás, és amikor folytatódhatott, akkor láthattam a stúdiókban a véráztatta tapétákat és szőnyegeket, a sok-sok géppuska- és géppisztoly-nyomot a folyosókon és a stúdiótermekben.”

Bánky József zalaegerszegi működése idején a zalai megyeszékhelyen tanított a Pécsről odajáró **Ivasivka Mátyás**, akit az 1956-os forradalom után „racionalizálás” címén eltávolítottak állásából, nőtüntetés szervezésének „vadjával”. Valóságban annyi történt 1956 őszén, miután fegyverdörgést hallott a városból, középiskolás tanítványait hazaengedte a szolfézs óráról. Az akkori igazgató, Varga Ferenc – aki akkor tért haza Amerikából és esküdt ellensége volt a Kodály-módszernek – felelősségre vonta, hogy hová megy, amikor órája volna. Az ifjú tanár azonban mondván, hogy a szülők hazavitték a gyerekeket, így nincs növendéke, akiket taníthatna, bement a városba és megnézte a tüntetést, az ottani ruhagyári és vajgyári munkásnők tüntetését. „Nem volt semmi, a levegőbe lőttek az orosz tankok, lefolyt a tüntetés, mindenki hazament. Pár hónap elteltével elém tettek egy pa-

*A zalaegerszegi Goldmark Károly Állami Zeneiskola végzős zenetörténet-
és szolfézs-növendékei Ivasivka Mátyással, 1957.*

pírt, hogy felmentettek az állásomból. Véletlen valami rosszra hivatkoztak, a szakmai meg nem felelésre, kezemben volt ugyanis az akkori dél-dunántúli szolfézs-szakfelügyelőnek, Agócsy Lászlónak a nagyon-nagyon pozitív véleménye. Mégis elbocsátottak, végkielégítést kaptam, fellebbeztem, középfokon elutasítottak, közben azonban történt valami. Elmeséltem ezt Bárdos Lajosnak, ő elmondta Kodálynak az esetet, aki 1957. április 4-én kapta meg harmadik Kossuth-díját s ebből az alkalomból rádiónyilatkozatot kért tőle Nowotarski István szobrász, aki erről tájékoztatott engem mint még mindig állás nélküli és a harmadfokon igazságtételre várót. Ebben a nyilatkozatban Kodály elmondja, hogy »az '56-os napok alatt akadt budapesti tanár, aki azt mondta: Na itt a szabadság, nincs szolfézs. A Zalaegerszegi Zeneiskola igazgatója pedig kizárta az iskolából az ottani szolfézsstanárt.« Ez a nyilatkozat elég volt ahhoz, hogy ezt idézzem a legfelsőbb fórumon, ahol az ügyemet tárgyalták és azonnal visszahelyeztek a zeneiskolába. Nem sokáig maradtam ott, mert hamarosan behelyeztek Pécsre.» Ivasivka Mátyás ekkor nem találkozott személyesen Kodály Zoltánnal, erre csak akkor került sor, amikor a Janus Pannónius Gimnáziumban tervezett zenetagozat bevezetésével kapcsolatban itt helyben falakba ütközött, mondván, „mi szükség erre, ha egyszer ott van a művészeti szak-középfokú iskola?”. Az igazában bízó ifjú tanárt, aki szerint nemcsak a zenei pályát választóknak van szüksége zenei képzésre, Tóth Ferenc arra bízta, forduljon bátran Kodályhoz. A találkozásra 1963. február 14-én került sor, amikor Kodály a

pécsi zenetagozat indítását támogatva csak annyit mondott, „Jó! Jövő héten megyek a miniszterhelyetteshez, megemlítem majd neki a dolgot”. S ez elegendő volt ahhoz, hogy másfél hónap múlva már Pécssett legyen az engedély és a támogató javaslat, a Janus Gimnázium zenei tagozatának elindításához, melyből a mai Kodály Zoltán Gimnázium, és Kertész Attila által nemzetközi hírnévre jutott kórusok nőttek ki, Kodály és az első tagozatvezető, Ivasivka jóvoltából. Egyébként ez a találkozás volt az, amikor Kodály megkérdezte, hogy hol tanított korábban, s amikor Ivasivka említést tett Zalaegerszegen töltött négy évről, akkor Kodály az iránt is érdeklődött, hogy ismerte-e azt a szolfézstanárt, akit kizártak, mert az új magyar tanítási módszer híve volt? El lehet képzelni a Mester meglepetését, amikor kiderült, hogy épp ő volt az, aki a pécsi zenetagozat támogatásáért hozzá folyamodott. A közismerten zárkózott Kodály ettől kezdve rendszeresen érdeklődött a pécsi tagozat működéséről, és szívesen fogadta az ifjú zenetanár-karnagyot, akinek két évvel később *Mohács* c. művét ajánlotta.

Még egy érdekes, 1956-os zenés dokumentum kapcsolódik Ivasivka zalaegerszegi tevékenységéhez. A november 4-i szovjet invázió után néhány nappal egyik tanítványa, az akkor 16 éves Haász Viola megzenésítette az akkor 38 éves pécsi tanár Siptár Ernő *Októberi induló* c. versét, így kapcsolódott össze a zalaegerszegi és a pécsi földalatti cserkészmozgalom két generációhoz tartozó tagja, akiknek közös művét az elkövetkező években titkos cserkészgyűléseken, jól rejtett táborokban énekelték a „katakomba-életre” kényszerített magyar cserkészek. Idézzük most második versszakát: „Sok vért, sok üde friss életet kívánt a sors tőlünk, / És tenger sok a kínunk, bajunk, mégse hal a hit ki belőlünk, / Bár az ellen ördögi ereje ránk tört, hogy eltíporja néped, / Szent István keze, hogyha segítsz, nemzedet új életre ébred.”

Az egyik legkülönlegesebb 1956-hoz kapcsolódó pécsi zenés történet Ivasivka Mátyás 1953-ban komponált *Fohász Boldog Özsébhez* és a 2005-ben „újrap komponált” *Boldog Özséb himnuszához* fűződik. A 13. században élt, nemesi családból származó esztergomi kanonok, Boldog Özséb a tatárjárás pusztításai után, 1246 táján alapította meg az egyetlen magyar földön született szerzetesrendet, melyet az egyiptomi születésű Remete Szent Pálról neveztek el Pálos Rendnek. A róla himnusz-verset író Gérecz Attila (1929–1956) költő, műfordító, a magyar öttusa válogatott-keret tagja, akit 21 éves korában, 1950. december 8-án egykori hadapródiskolás barátaival együtt összeesküvés, hazaárulás hamis vádjával kommunista népbíróság elé állítottak, amely 15 évi börtönre ítélte. A váci börtönből 1954. július 18-án megszökött, de három nap múlva elfogták és további 3 év szigorított börtönbüntetést kapott. Versei, műfordításai jelentős részből az időből valók, így a Boldog Özséb-himnusz is. A forradalom 1956. október 30-án szabadította ki, s miután fölvette a kapcsolatot íróbarátaival (így pl. Tamási Áronnal), csatlakozott az utcai szabadságharcosokhoz. November 7-én a budapesti Rókus kórház környékén harcképtelenné tett két szovjet tankot, de egy harmadikról leadott gépfegyver-sorozat kioltotta ifjú életét. S most szóljunk a mű születéséről.

A legsötétebb szorongatások idején, 1953-ban Siptár Ernő verset írt *Fohász Boldog Özsébhez* címmel, melyet a börtönből nemrég szabadult pálos atyának, Bolváry Pálnak ajánlva Ivasivka Mátyás ugyanazon év karácsonyára megzené-

sített. A népének ízű, egyszerű dallamot szívesen énekelték a diktatúra éveiben a „földalatti” pálos szerzetesek és a katakomba sorba kényszerített cserkészek titkos összejöveteleiken, táborozásaik szentmiséin, lelkigyakorlatokon, tábortüzeknél, a „magyar erdők mélyén”. A mű 2003-ban bekerült a pálos rend Imakönyvébe is. Valamilyen úton-módon – valószínűleg a szintén rab, vitéz Homonnay Sándor pálos atya jóvoltából – bejutott ez a fohász a váci börtönbe, ahol Gérecz Attila 18 éves szabadságvesztését szenvedte. A református hitű, akkor 26 esztendőes költő „ad notam” verset írt a dallamra Boldog Özséb-himnusz címmel a pálos rendnek dedikálva.

Ivasivka Mátyás 2004-ben találkozott először ezzel a textussal, Gérecz Attila *Így bocskorosan* című, a Kráter Kiadó által 2001-ben megjelentetett kötetében. (Ebben utalás történik arra, hogy a költeményt a Kodály-tanítvány Ottó Ferenc is megzenésítette, ám a partitúra utáni kutakodások nem jártak eredménnyel.) Ivasivka Mátyás azonnal felismerte az egyértelmű rokonságot az általa jó fél évszázada komponált melódia versmértéke és ritmusa között. Pótlólag a refrént kellett megzenésítenie – idézve ebben a nemzeti Himnusz és a Szózat motívumait. Így született meg 2005-ben az 1956-os mártír, Gérecz Attila soraira a *Boldog Özséb himnusz*, melynek ősbemutatójára 2005. április 6-án került sor a Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos Gimnáziumában, Komáromi Alice (szoprán), Bognár Szabolcs (bariton), Király Csaba (orgona), Etlinger Márton (harang), a Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos Gimnáziumának Ciszterci gyermekkara (karigazgató Ivasivka Mátyás) és Laudate Vegyeskara (karigazgató Nagy Ernő) előadásában. Vezényelt Ivasivka Mátyás.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc egyik legjelentősebb korabeli zenei visszhangja Lajtha László 7. (*Forradalom*) *szimfóniája*, mely ugyan eredetileg az *Ősz* alcímet kapta, de nyomtatott kiadásakor ezt elhagyták, 1956 őszének eseményeire való utalása miatt. Maga a zeneszerző azonban 1957-ben vagy 1958-ban külföldön élő fiaihoz írott levelében szimfóniáját mint igazán tragikus, drámai és forradalmi alkotást jellemezte, és így néhány nap múlva a *Forradalmi szimfónia* címet kapta. A szimfóniában a kommunista uralommal és szovjet elnyomással szembeállító 1956-os magyar forradalom és szabadságharc Lajthára gyakorolt mély inspiráló hatását figyelhetjük meg. A szimfónia bemutatójára 1958. április 26-án Párizsban, a Pleyel-teremben került sor. A Magyar Rádió Zenekarát Lehel György vezényelte, akinek a műről készült egyetlen korabeli nem nyilvános, „csak” rádiós felvételt köszönhetjük. A művet ezek után már itthon is kellett bemutatni, ha az alcímét természetesen a rendszerváltásig nem is lehetett leírni és említeni. Erre 1959. február 16-án Ferencsik János vezényletével került sor az Állami Hangversenyzenekarral, akik az egyetlen 1990-ig megjelent Lajthaszimfóniát tartalmazó magyar lemezt készítették, melyen a „párttitkár-zeneszerző”, a Lúdas Matyis Szabó Ferenc által is elismert 4. *Tavaszi szimfónia* és a gregorián karakterű, életműzáró 9. *szimfónia* szerepelt.

A párizsi tüntetően hatalmas siker ellenére a Londonban, Münchenben, Rotterdamban, Torontóban, Amszterdamban és Lisszabonban is nagy sikert arató 7. *szimfóniát* még Forradalmi alcíme nélkül sem lehetett lemezzre venni, főként a 3. tétel korálszerű motívuma után, a mű záró részében felidézett nemzeti Himnusz-dallamának egyértelmű állásfoglalást tükröző, mindössze az első sort idéző megszó-

lalása miatt: „Isten áldd meg a magyart”. Erre csak 1994-ben kerülhetett sor, amikor a Pécsi Szimfonikus Zenekar igazgatója, Szkladányi Péter elhatározta, hogy Nicolás Pasquet vezényletével, a pécsi zenekarral a Naxos Marco Polo kiadónál CD-világpremierként kiadják Lajtha László összes szimfóniáját és zenekari művét. Ennek a hétrészes sorozatnak első lemezén a Hortobágy-filmzene két szimfonikus részlete és a 3. szvit társaságában végre megjelent Lajtha László 7. szimfóniája a hozzá tartozó *Forradalom* alcímmel. 1995 szeptemberében a teljes lemez bemutatásakor a mű pécsi bemutatójára, és mindmáig egyetlen előadására is sor került a Pécsi Napok keretében, a Pécsi Nemzeti Színházban.

S most halljuk magát a komponistát művéről, aki a párizsi bemutató alkalmával a következőket fogalmazta meg: „1957-ben írtam a 7. szimfóniát. A mű tragikus karaktere, szomorú, melankolikus érzésvilága évek alatt gyülemllett fel bennem, mint ahogy a magyar költőket is mindig foglalkoztatták ezek az érzések. Ez természetes, hiszen a magyar történelem tele van tragikus eseményekkel, melyek gyakran vetették fel lét vagy nemlét kérdését. Ez a terv évek óta születőben volt, az 1956-os események is hatottak rá, mint ahogy a szél is felkavarja a hamut. Nem lettem volna magyar művész, ha nem hatottak volna rám ezek az események. Valóban tragikus történelmi esemény, amikor ellenségeskedés tör ki magyar és honfitársa között, ellenségeskedés, amely veszélyezteti a jövőt. A hangszerek búsulnak Magyarország tragédiáján, imádkoznak az igazságért és felidéznek a Himnusz hangjait egy békés jövőért.”

Engedtessek meg egy szubjektív élmény megosztása Lajtha 7. szimfóniájával kapcsolatban. Amikor 2000-ben Miskolctapolcán töltve az „őszi szünetet” a Bükkben jártam, életemben először láttam családi házon 1956-os „lyukas zászlót” s ezt videó-kamerámmal meg is örökítettem. A szép őszi tájat és a belőle kiemelkedő ünnepi házat tartalmazó képi snitt 1 perc 7 másodpercig tartott. Amikor hazaérkezvén Pécsre úgy döntöttem, hogy Lajtha László 7. Forradalom szimfóniájának Himnuszunk dallamát megidéző, harangütéssel induló záró részét teszem a kép alá, kiderült, hogy a Pécsi Szimfonikusok játszotta zene is pont 1 perc 7 másodpercig tart, mint a vágatlan képsor. „Úgy látszik, még életünk véletlennek hitt dolgaira is odafigyelnek felsőbb hatalmak” – szűrtem le magamnak a végső tanulságot, s külön örömet jelentett, hogy mindez 1956-hoz kapcsolódik. De hát, mint Petőfitől tudjuk: „Ha a föld Isten kalapja, Magyarország a bokréta rajta”, hogy épp azt *A magyar nemzet* c. verset idézzük a költőtől, melyet Kodály a Pécsi Bórgyári Dalárdának ajánlva zenésített meg 1947-ben.

Lajtha Lászlóval egy időben az orosz Dmitrij Sosztakovics is megemlékezett *11. szimfóniájában* az 1956-os magyar forradalomról, „jóllehet alcíme 1905, jelenkori eseményekkel foglalkozik. Azokról az emberekről szól, akik megszűntek hinni, mivel a gonoszság pohara kicsordult. „A szimfónia a nép és a vezetők kapcsolatáról szól: második tétele nyersen és naturalisztikusan ábrázolja a védtelen emberek legyilkolását. A sokk költészete ez. Életemben először hagytam el egy hangversenytermet, hogy magam helyett másokra gondoltam. Mindmáig ez jelenti számomra Sosztakovics legnagyobb erejét” – írja Szolomon Volkov zenetörténész. Sosztakovics egyébként a forradalom alatt és utána is állandóan érdeklődött a magyarországi helyzetről, amint ezt Vokov „Sosztakovics és Sztálin” című könyvéből tudjuk.

A magyar zenetörténetben minden bizonnyal Balassa Sándor *301-es parcella* című, a Howard Williams vezényelte Pécsi Szimfonikus Zenekar által 1997. október 22-én a Pesti Vígadóban bemutatott műve az első olyan kompozíció, amelyet az 1956-os forradalom hőseinek sírja ihletett. E nyughely létezését évtizedeken át titkolta a hatalom. Amikor a rendszerváltás és a szovjet csapatok kivonulása után Balassa Sándor tudomást szerzett róla, egytétéles, megrendítő zenekari művet írt, melyet ő maga így jellemzett: „Érzelmes, nemes gyászt fejez ki. Nem programzene: az eseményeket nem festői elemekkel kívánom ábrázolni, inkább átérezni szeretném őket a zene segítségével. 1956-ban elhazudták a forradalmat, s kivégezték azokat, akik a szabadságért küzdöttek. Akkor jutott uralomra az a kormány, amelyik behívta saját vérei ellen a szovjet tankokat, és amelyik azután oly sokáig félelemben tartott bennünket. A 301-es parcellában az én generációmhoz tartozók fekszenek, arccal lefelé, összedrótozva. Az ő emlékükre akartam írni egy kegyeleti darabot, amely talán megtisztulást hoz. Úgy éreztem, szavakkal is el kell mondanom, mi hívta életre bennem ezt a muzsikát, ezért a darab elé mottóul a következő verset írtam:

301-es parcella

Az ezerkilencszázötvenhatos forradalomban
 A magyar szabadságért elpusztultakat,
 A világszabadságért elbukottakat,
 Dicső hőseinket a pribékek tömegsírba lökték.
 Hogy megalázzák őket,
 Testüket arccal a föld felé temették.
 Ha van alja és mélye az emberiségnek,
 Az eltemetők e mélységből keltek.
 Salakból, feketeségből, ős-gyűlöletből
 Rontottak ránk, s azt hitték, győznek.

Ha van fénye és ragyogása az emberiségnek,
 Harcosaink e fényből jöttek
 Legyőzhetetlen isteni csapat...
 Arcuk a földgolyón át,
 Az örök égre néz,
 Karjuk a kozmoszra tárul, hírül adván:
 Él még Emberség!
 Él még magyar!”

Szóljunk még néhány az 1956-os forradalomhoz köthető pécsi koncertről. Elsőként a nyolc nappal annak kitörése előtti, október 15-i Cziffra György-hangversenyéről, melyen világhírű zongoraművészünk egyik utolsó külföldre távozása előtti hazai koncertjén, egy héttel a fővárosi előadás előtt Bartók *2. zongoraversenyének* pécsi bemutatóját tartotta az akkor megalakult Pécsi Filharmonikus Zenekarral, melyet a később Ausztráliába emigrált Ungár Iván vezényelt. Az 1956-ban *A csodálatos mandarin* letiltást eredményező újabb botránnya, valamint Illyés Gyula *Bar-*

tók c. verse miatt, a kommunista rendszer ellen forduló egyik Kodály mellett szimbolikussá lett alakjának számító Bartóknak ez az orosz Sztravinszkij *Tűzmadár* finálé témájának ihletésére komponált műve, az ötvenes évek meghurcoltatásait elszenvedő Cziffra György előadásában kiemelkedő, közvetlen a forradalom előtti pécsi zenei esemény volt. A forradalom leverését követő egyik legjelentősebb, szinte tüntetéssel felérő zenés megnyilatkozás pedig a zenekar Vaszy Viktor vezényelte 1957. január 14-i színházi hangversenye volt, melyen Beethoven 3. *Eroica* szimfóniájának második, „gyászindulás” tételét állva hallgatta végig a korabeli közönség, a forradalom áldozataira, halottaira emlékezve, akárcsak december 31-én Budapesten, Ferencsik János zeneakadémiai Beethoven-estjén.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc 40. évfordulóját a pécsi Belvárosi templomban, a Széchenyi téri dzsámiban 1996-ban közösen ünnepelte a Mecsek Kórus, a Komlói Pedagógus Kamarakórus és a Művészeti Szakközépiskola Leánykara. Utóbbiak Rába Mária vezényletével Kocsár Miklós *Missa in A* című művével arattak sikert, a komlóiak Szabó Szabolcs vezényletével többek között Szokolay Sándor *Imarontás ellen* című, a romániai magyar falvak lerombolása ellen írott művével. A Nagy Ernő vezette Mecsek Kórus pedig Daróczi Bárdos Tamás és Szokolay Sándor – a román kommunista diktatúrát elsöprő romániai forradalom hatására közösen komponált és Zsongor Kálmán, néhai komlói karnagynak ajánlott – *Temesvári mise* című művének ősbemutatójával emelte az '56-os forradalom 40. évfordulójára emlékező ünnep fényét, melyet Andrásfalvy Bertalan beszéde és a zeneszerző Szokolay Sándor színészeket felülmúlóan gyűjtő hatású versmondása tett még emlékezetesebbé Csanádi Imre 1956-ról szóló versével.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulója tiszteletére 2006. október 23-án Pécsen egy nagyszabású színházi produkció keretében került előadásra a Pécsi Nemzeti Színházban Weber Kristóf zenéjével Nagy László *Menyegző* című, 1964-ben írott verse, mely ha nem is konkrét utalásokkal, de jól kihallható áttételekkel az ötvenes évek légköréhez, így 1956-hoz is kapcsolódik. Az előadást Bagossy László és Tóth Zoltán szerkesztette és rendezte, díszlettervező a Kossuth-díjas Bachmann Zoltán, jelmeztervező Bagossy Laura, zenei vezető a Liszt-díjas Kertész Attila, közreműködtek Kovács Rita a lány és Benedek György a fiú szerepében, valamint pécsi általános és középiskolai diákszínjátékosok és pécsi táncosok (koreográfus Hágen Zsuzsa), a Pécsi Nemzeti Színház kibővített férfikara (karigazgató Witterle Gábor), a Pécsi Kodály Zoltán Gimnázium Vegyeskara (karigazgató Kertész Attila), Papp Krisztina és Bognár Szabolcs (ének), Solymosi Péter (trombita), Piacsek László (nagybőgő), Gáspár Emese (pergődob), Hoffmann László (fúvolya).

A 2006. október 23-án bemutatott mű zenéjéről elmondható, hogy Wéber Kristóf a rendkívül összetett, bonyolult képekben gazdag vershez megtalálta azt a deklamatorikus, beszédszerű stílust, mely a kórusos részekben minimális, de nem repetitív, melodikájával és erőteljes ritmikájával tökéletesen tudta szolgálni Nagy László versének társadalmi töltésű indulatvilágát, ugyanakkor a fiatal pár duettjeiben és szólóiban egy olyan dallam-gazdag melodikus anyagot használt, amely a vers szubjektív líráját is képes volt „megemelni”.

TÜSKÉS TIBOR

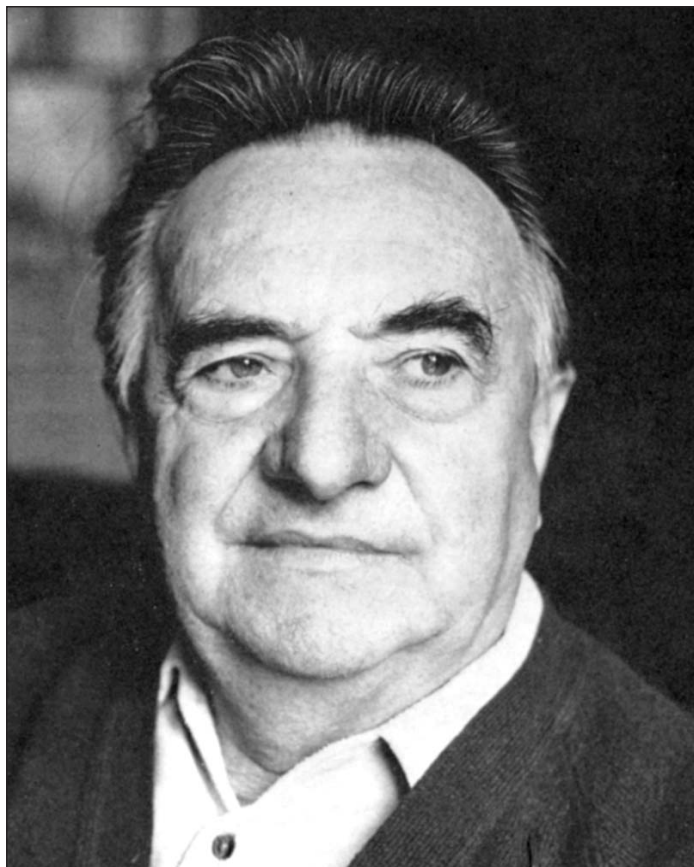
TATAY SÁNDOR

A Pécsre települt bölcsészkar hallgatóinak „első nemzedékéből” emelkedett ki Dénes Tibor, Kardos Tibor és Kolozsvári Grandpierre Emil. A harmincas évek elején érkezett bölcsészek, a „második nemzedék” tagjai közé tartozik Takáts Gyula, Tatay Sándor és Weöres Sándor.

Tatay Sándor 1910-ben született a Pannonhalma és Zirc között fekvő Bakonytamásiban, ahol apja evangélikus pap volt. Ősei dunántúli középnemesi családból származnak. Szülei őt is papnak szánták. A középiskolát különféle helyen, Tatán, Pápán és Szarvason végzi, majd a családi hagyományt követve beiratkozik az Erzsébet Tudományegyetem soproni teológiai karára. Ekkor már írásai jelennek meg. Első regénye, *Az eke* 1932-ben lát napvilágot. Sopronból átiratkozik ugyanannak az egyetemnek Pécsen működő bölcsészeti karára. Akkor az ilyen átiratkozás könnyen ment, és az egyetem azt sem jelentette, hogy a hallgató öt éven át szeptembertől júniusig ugyanazokat a padokat koptatja. Tatay Sándor huszonöt éves koráig Kőszegen grafológusként tevékenykedett, 1934-ben álnéven verset küld a Nyugat folyóirat pályázatára. Pécsen köt barátságot az ugyancsak bölcsészhallgató, Somogyból érkezett Takáts Gyulával és a csöngői Weöres Sándorral. Weöres meglátogatja Tatayt Bakonytamásiban, Tatay pedig Weöreséknél jár Csöngén. (Ez utóbbi élményből születik később Tatay *Eszter és a fajdkakas* című regénye.) Leveleznek is egymással. Takáts Gyula *A pécsi Flórián kocsmában* című versének három hőse, akik a „kocsmaőrző szobor előtt” iszogatnak: Tatay Sándor, Weöres Sándor és a versíró költő.

Tatay évek múlva így emlékezik vissza: „Összesen körülbelül három évet töltöttem én Pécsen a készülődés lázas korszakában, és ha arra kell felelnem, milyen hatást köszönhetek Pécsnek, akkor – úgy gondolom – ez a hatás kettős. Az egyik származik egy vidéki kultúr-központnak a fővárostól eltérő, vagy legalábbis különálló, kezdeti nehézségekkel küszködő és büszkélkedő irodalmi életéből, a másik a táj varázsából, melynek legfogékonyabb korszakomban kerültem igézete alá. Ha még harmadikról is akarnék emlékezni, akkor az Egyetemi Könyvtárat említeném ódon falaival, ódon anyagával és a minden ízében modern Várkonyi Nándorral.”

A három írójelölt ugyanis Várkonyi Nándort keresi meg, hogy álljon vállalkozásuk élére, legyen az Ötöröny címmel tervezett folyóirat szerkesztője. A vállalkozásból azonban – ahogy történetét Tatay *Lődörgések kora* című könyvében színesen elbeszéli – nem lett semmi: a társaság széteszlott, mielőtt az első szám megjelent volna. Weöres visszament Csöngére, Takáts Kaposvárra távozott, Tatay pedig a fővárosba költözött. Emlékei azonban visszahúzták: „A harmincas évek második felében nem annyiszor, ahányszor megkívántam, de ahányszor csak tehettem, elutaztam Pécsre. Hol barátaimhoz, hol csak azért, mert vonzott vissza a város... Pécsi kirándulásaim ekkortájt olyanféle hazatérést jelentettek a számomra. Távlatot keresni, újra és újra eligazodni mentem én oda, mikor már dunántúli szülőfalumban is megszűnt az otthonom.”

Wahl Ottó fotója

Pesten a Szabó Pál szerkesztette Kelet népe című lap körében forgolódik. 1939-ben novelláskötete (*Jelek a porban*), 1941-ben regénye (*Zápor*) jelenik meg. Hogy megélhetését biztosítsa, Budán könyv-, papír- és írószer-kereskedést, valamint kölcsönkönyvtárat nyit. Amikor a negyvenes évek elején előbb Weöres Sándor, majd Csorba Győző megbízást kap a pécsi városi közművelődési könyvtár megszervezésére, a két könyvtárvezető – más források mellett – Tatay Sándor II. kerület, Hunyadi János u. 23/A alatti Bolyai Könyvesboltjából szerzi be a pécsi könyvtár állományát.

1944 nyarán Szócs István filmrendező *Hegyen égő tűz* címmel filmet forgat Badacsonyban. A forgatókönyvet Gárdonyi Géza novellájából Tatay Sándor írta. A „stáb”, a színészek, a filmesek és az író Szigligeten laknak. Tatay Sándor ekkor ismerkedik meg a Badacsony oldalán álló Rodostó turistaház gondnoknőjével, Takács Máriával, akit hamarosan feleségül vesz. December elején fölmennek Pestre, az ostromot a Vár oldalában élik át. „Májusban visszajöttem ide, felköltöztünk a turistaházba, és 1953-ban ott voltam a feleségemmel együtt” – mondta egy interjúban Bertha Bulcsunak. Közben új házat építenek, és átköltöznek abba. Badacsony nyu-

godt alkotóhelyet és az élmények kiapadhatatlan forrását jelenti számára. Itt csak a legjobb barátok keresik föl és találják meg. Fodor András – naplója szerint – Domo-kos Mátyással jár nála. Vas István Szántó Piroskával látogatja meg. Mindketten írás-ban is megörökítik találkozásukat. Mészöly Miklós novellát ír Tatay Badacsonyáról. Tatay viszont Egry Józsefet és a Fonyódon nyaraló Takáts Gyulát keresi föl...

Tatay Sándornak 1943 után több mint tíz évig nem jelenik meg könyve. Írói megszólalását a pécsi Dunántúl folyóirat és kiadó teszi lehetővé: 1955-ben megje-lenteti *Ének a szőlőhegyről* című válogatott novelláskötetét. „A Kelet Népe után egyetlen lap volt csak, amelynek szerkesztőségében otthon éreztem magam: a Sorsunk és valamennyire még később a Dunántúl” – emlékezik vissza. Az ötvenes évek közepén nagyszabású epikai vállalkozásba fog: *A Simeon család* első része 1955-ben, a ciklus utolsó, ötödik része 1964-ben lát napvilágot. Az író számára az igazi sikert a forgatókönyve nyomán készült film, a *Ház a sziklák alatt* hozza meg. A film több nemzetközi fesztiválon díjat nyert.

Élete gondtalanabbá válik. Kétszer kap József Attila-díjat: 1957-ben és 1961-ben. 1970-től nyugdíjsegélyben részesül. Egymás után jelennek meg regé-nyei, elbeszéléskötetei, ifjúsági művei. Az utóbbiak számos kiadást érnek, iskolai kötelező olvasmánnyá lesznek. A kritika is elismeréssel ír könyveiről.

Én két regénye, a *Fehér hintó* (1960), valamint az *Eszter és a fajdkakas* (1971) közös megjelenése alkalmával Tatay két nőalakjáról, Zsuzsáról és Eszterről írtam hosszabb esszét. A *Fehér hintó* nyomasztó, fojtogató légköre a modern fran-cia irodalom nagy alakjai, Mauriac és Julien Green műveit juttatja eszünkbe. Ahogy ők a jóra a bűn, a kiszolgáltatottság fölmutatásával, az emberi értékekre az elbírha-tatlan rossz, az élethazugság ábrázolásával figyelmeztetnek, azonképpen Tatay is a démoni erők megidézésével emeli ki az emberi szeretet és szépség utáni vágyat. Ahogy náluk a kietlen táj, a rideg kastély, a nyári forróságban lángra lobbanó fran-cia fenyőerdők teremtik meg az atmoszférát, azonképpen Tataynál a Balaton-parti bazalthegy sziklái, kőcsörgetege és a hegy oldalán folyó kemény élet, a szőlőmű-velés, a talajforgatás, a kapálás, a permetezés, a metszés, a szüret, a pálinkafő-zés, a házépítés, az erdőirtás, „a fülledt légkör ott, azon a hegyen” válik szimbolikus jelentésűvé. Tatay hősnője, Zsuzsa egyszerre hús-vér jellem, egyéni életsors hor-dozója és egyszerre mitikus lény, értékeivel, emberségével kihívás a gonosz, a más-más arcban újjászülető rossz ellenében.

Ez a mitikus vonás ott van Tatay másik regényhőse, Eszter alakjában is. Megjelenése mindenütt zavart kelt: a jegyeseket, akiket csak az érdek fűz össze, szétválasztja; akik egymáshoz illenek, összehoronálja; a felesége előtt gyáván meghunyászkodó vendéglőst fellázítja; Izsákot és a fakereskedőt magába bolon-dítja... Végül, amilyen váratlanul érkezett, épp olyan garabonciás gyorsasággal tá-vozik a faluból. „Ugyanaz a bőrrönd, ugyanaz a köpeny, mint amikor megjelent a te-metőkapuban” – olvassuk a regény utolsó lapján. A címben szereplő fajdkakas jelkép: a kitömött állat, mely a vendéglő falán látható, a vendéglősné uralmának – minden rossz uralomnak – a jelképe. Ezt a kitömött állatot Eszter kívánságára a megbabonázott vendéglős leemeli a szögről, és a lánynak ajándékozza.

Tatay Sándornak mintegy harminc könyve jelent meg, nem egy több kiadásban. Műveit a felnőtt és a fiatal olvasók egyaránt kedvelték. Tatay annak az epikai ábrázolásnak az egyik jeles, huszadik századi magyar képviselője, amelynek őse Homérosz, és amely a mesét, a fordulatossá cselekményt és a sokoldalúan ábrázolt hőst az elbeszélés elengedhetetlen részének tartja. Volt egy idő, a közelmúlt, amikor a hazai posztmodern és neoavantgard törekvések száműzni akarták „szövegeikből” az ábrázolásnak ezeket az elemeit. Ma már azonban látjuk, hogy éppen a fiatal prózaírók műveiben ismét polgárjogot nyer a történés és az árnyalt regényalak. E törekvés kelt reményt, hogy Tatay Sándor művei ismét megtalálják az utat a felnőtt olvasókhoz, miképpen a fiatalok számára például a *Kinizsi Pál* – első megjelenése, 1955 óta – mindmáig vonzó olvasmány.

Ha könyvet kellene ajánlanom, hogy a mai olvasó hol kezdje Tatay regényvilágának megismerését, föltérképezését, akkor két, önéletrajzi motívumokkal átszőtt munkáját, a *Meglepetéseim könyvét* és a pécsi emlékekben gazdag *Lődörgések korát*, valamint a szülőföld táját és embereit bemutató szociográfiai munkáját, a *Bakonyi krónikát* ajánlanám. Mindezek mellé persze odatenném a Nap Kiadó gondozásában 2000-ben megjelent és általam szerkesztett *Sziklák alatt – Tatay Sándor emlékezete* című kötetet.

Ha későn is, nem sokkal halála előtt, élete utolsó évében, 1991-ben a Kosuth-díjat is megkapta. Kérésére szülőfaluja földjében temették el. Felesége és az író sírja a bakonytamási temetőben található.

Tatay Sándor

VALLOMÁS

Részlet

1932-ben történt velem Pécsen a Mecsek utcai diákszállásomon, hogy jóval éjfél után kiáltozásra ébredtem. Nem akartam hinni a fülemnek: az én nevemet kiáltották a számomra még idegen városban, hiszen ebben az évben kerültem oda a bölcsészkarra s ez még szeptemberben volt, holdvilágban, úgy kettő tájban.

Kinéztem az ablakon, egy alacsony fiatalembert láttam felfelé törtetni a me-redek úton szüntelen ismételve a nevem.

– Ki az? – kiáltottam ijedten.

– Én vagyok: Weöres Sándor. Tatay Sándort keresem.

– Az meg én vagyok.

– Na végre. Hallottam, hogy ebben az utcában laksz, de a házszámot nem tudtam, gondoltam, megkereslek.

Ekkor ismerkedtem meg Weöres Sándorral, néhány nap múlva Takáts Gyulával, majd Várkonyi Nándorral, és ettől számíthatom azt az időt, amióta irodalmi életünkkel kapcsolatomban van. Innen kezdődnek az éjszakák át tartó viták és tervezgetések folyóiratokról, irodalmi társaságról. Legénykedések, hosszú ivászatok, egy éjszaka félbe maradt gyalogos zarándoklatunk Széchenyi sírjához Pécsről Nagycenkre. Előfizetők toborzása a soha meg nem jelent Ötöröny című lapra, aztán szerény eredmények is a pécsi irodalmi élet körüli bábáskodásban.

IN MEMORIAM VÉGH ISTVÁN

1908–2006

Az utolsó polihisztorok egyike ment el. Jellegetes, hétköznapiakon is öltönyös, csokornyakkendős alakja a pécsi utcák markáns jelensége volt. A bennfentesek tudták róla, hogy iskolájában, a Széchenyi Gimnáziumban, ahol 1934-től nyugdíjaztatásáig tanított, még akadt egy-két „váltás” öltönye. Ám hosszú pályafutásának volt hét esztendeje, ami pécsi iskolatörténeti hősorszakot jelentett, az 1948-ban államosított Ciszterci Nagy Lajos és az Állami Nagy Lajos Gimnázium igazgatói tiszte 1955-ig. Emberpróbáló időszak volt ez a hét év! A legsötétebb diktatúra, a Rákosi Mátyás nevével fémjelzett önkényuralom, az egyházüldözés, a politikai komédiaperek, a kitelepítések, földműves népünk gerincének megtörése, ezer esztendő múltunk megtagadásának, százak, ezrek kivégzésének a gyászos korszaka.

És Végh István, azaz Pista bácsi vállalta Pécs város legnagyobb múltú oktatási intézményének a vezetését, jöllehet nem volt tagja a kommunista pártnak, melyet abban az időben Magyar Dolgozók Pártjának neveztek. Páratlan diplomáciai érzékének, intelligenciájának, nem utolsó sorban azonban briliáns humorérezkének köszönhetően iskolájával együtt átvészelte ezeket a nehéz éveket. Míg más tanintézetekből sorozatban bocsátották el az úgymond klerikális, nacionalista, szovjetellenes pedagógusokat, a Nagy Lajos Gimnáziumban mindenki a helyén maradhatott. 1955 őszétől ismét a Széchenyiben tanított, az iskola igazgatóhelyettese lett. Nekem tanárom, osztályfőnököm, igazgatóm és – bár nem egy tantestület tagjai voltunk – a kollégám volt. Halála előtt néhány héttel, túl 98-ik életévén, utolsó telefonbeszélgetésünkkor „legjobb barátjának” nevezett, talán azért is, mert az én ösztönzéseimre kezdett hanglemezeket – főként operákat – gyűjteni. Titkot mondott el: „Neked elárulom, hogy én 'dr.' Végh István vagyok; a harmincasas években a Pécsi Erzsébet Tudományegyetemen doktoráltam magyar nyelv és irodalomból, de a párizsi Sorbonne Egyetemen is beadtam egy disszertációt.” Hosszú élete során azonban egyszer sem használta a doktori címet!

Polihisztornak neveztem. Magyar, francia és olasz szakos tanár volt, de tanított mennyiségtant (matematika), természetrajzot (biológia), ábrázoló geometriát, sőt énekzenét is. Előadott a Pécsi Pedagógiai Főiskolán vendégtanárként, főtitkára volt a Reáliskolai Diákszövetségnek. Ugyancsak egyik utolsó beszélgetésünkön ajánlotta figyelmembe az idős Jókai Mórnak *A tengerszemű hölgy* című 1890-ben írt regényét, melyről tanulmányt is írt. „Hidd el, ez a nagy mesemondó legjobb munkája” – mondta.

A Nagy Lajos Gimnázium első emeletén freskó látható, mely az első pécsi egyetem 1367-es alapítását jeleníti meg. Pista bácsi 1987-ben így emlékezett vissza a műalkotás 1955-beli létrejöttére: „A freskó megfestésére sikerült (de csak hosszas rábeszéléssel) megnyernem a már nagyon idős pécsi művészt, atyai jóbarátomat, Gebauer Ernőt, aki eddig is már több pécsi épület [mozteremek – Park, Apolló, Uránia – a Lyceum-templom és a Belvárosi templom, továbbá épület-dísztermek stb.] freskóját [többségében ‚al secco‘ módon] festette.”

1994. október 19-én a pécsi Nevelők Házában „házigazdája” lehettem egy szépszámmű közönség előtti beszélgetésnek, melyet Végh Pista báccsival folytattam. 86 esztendő volt ekkor. Sziporkázó szellemesség, páratlan memória, szójáték-özön, igazi européer felvérteztség sugárzott ekkor is a 20. század egyik legmarkánsabb pécsi pedagógusának megnyilatkozásából...

2006. október 26-án Pécssett hunyt el. November 16-án szűk családi körben Budapesten temették.

Ivasivka Mátyás

IN MEMORIAM MÁRK BERTALAN (1915–2006)

Márk Bertalan Budapesten született 1915. március 16-án. Édesapja 1915 március elején a szerb fronton elesett, az ifjú Bertalant apai nagyanyja, Sulek Júlia nevelte fel. Ezért valójában Kisköröst tekintette szűkebb hazájának. Tanulmányait a Budapesti Tanítóképzőben, majd Szegeden, a Polgáriskolai Tanárképző Főiskola matematika–fizika szakán, és egyidejűleg a Ferenc József Tudományegyetemen végezte. Ezen intézmények szellemisége kihatott egész életére. 1938 nyarán tanári diplomával Nagykanizsán nemcsak állásra lelt, hanem családra is. 1941-ben megszületett az első fiúgyermek, Bertalan, aki később érsebész, 1946-ban a második fiú, Tamás, aki finnugor nyelvész lett. Mindkettő szakterületének ismert kutató-oktatója volt. Szívenedélyesen szerették hivatásukat, édesapjuk nagy büszkeségére. A mindennapok kihívásaihoz a családi élet nyugodt, szeretetteljes légköre adott erőt.

Márk Bertalan 26 éven keresztül állt a pécsi tanárképzés szolgálatában, felelős beosztásokban. Kiváló vezetői tulajdonságai mellett – gyors áttekintő- és rendszerező-képesség, döntéshozatal, logisztikai érzék, önfegyelem – kísérletező kedv és igényesség jellemezte.

Intézményirányító munkássága 1950-től 1971-ig tartott. A Pécsi Pedagógiai Főiskola alapításakor, 1949-ben került a Fizika Tanszékre oktatóként. Egy év múlva az intézmény igazgató helyettese lett. Akkor kapta meg a főiskola a mai Ifjúság útja 6. sz. alatti Pius Gimnázium épületét. Még ebben az esztendőben a főiskola irányítása alá került az Alkotmány utcai általános iskola, mint a tanárjelöltek gyakorló iskolája.

Márk Bertalant 42 évesen nevezik ki a főiskola első számú vezetőjévé, kezdetben igazgatói, később főigazgatói minőségben. Irányítása alatt az intézmény hatalmas fejlődésen ment át.

1961–62-ben a főiskola területén elkészült a 272 férőhelyes kollégium és a B épület, előadókkal, laboratóriumokkal és tanszéki szobákkal, 1971-ben a jelenlegi C épület. Az oktatás szervezeti keretei és tartalma folyamatosan korszerűsödött. 1964-re kialakult a négyéves kétszakos képzés. Megindult a tanszéki munka tudományos igényű differenciálódása.

Szólnunk kell azokról a harcokról is, amelyek a főiskola létrehozásának, majd létének szükségességét kérdőjelezték meg. Márk Bertalan munkatársaival az egységes 8 osztályos általános iskola koncepcionális alapvetéseiből kiindulva az egyetemi képzéstől eltérő tanármodellt dolgozta ki és valósította meg, melyet a kellő szakmai felkészítés mellett az iskola- és gyermekcentrikusság jellemezett. Törekvéseik sikerét a gyakorlat igazolta. Főigazgatói munkájának utolsó évében a főiskola országosan jelentős felsőoktatási intézménnyé vált. 1971-ben 22 tanszék működött 190 oktatóval és 180 nem oktatói státusban működő dolgozóval. A nappali tagozatos hallgatók létszáma 1286, a levelezőké 1267 fő volt.

1959-től 1975-ig tanszékvezetőként dolgozott. A gyakorlati foglalkozás elnevezésű tantárgy megjelenésével párhuzamosan megalakult a főiskolán a Műszaki Tanszék, vezetője Márk Bertalan főiskolai tanár lett. Irányításával a tanszék munkatársai a gyakorlati foglalkozás általános iskola tantárgy korszerűsítésén munkálkodtak és kidolgozták a technika tantárgy koncepcióját is, amely a manualitás mellett a technikai gondolkodás fejlesztésére helyezte a hangsúlyt. Az elkészült tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia kiemelt pályadíját nyerte el.

A főiskola falain kívül Márk Bertalan több mint két évtizeden keresztül példaadó aktivitással segítette az ismeretterjesztést, szervezetének gazdagítását. Személyes példaadásra jeles „lapokkal” színesítette a Pécs-Baranyai TIT történetét.

Életútja nem volt könnyű, küzdelmét a változó igényekhez való alkalmazkodás, az állandó megújulás, a jobb és eredményesebb megoldások keresése fémjelmezte. Nyugdíjas éveit beárnyékolta két fiának korai halála, majd feleségének elvesztése.

Kivételes személyisége családtagjai, fiatalabb kollégái, egykori hallgatói számára egyaránt irányadó marad. Emlékét megőrizzük.

Keresztesi Miklós

TAMÁSY LIA TENISZEZŐ EMLÉKÉRE 1919–2006

Tamásy Lia (Amália) 1919. november 10-én született Miskolcon. Családjá kassai volt, de 1918-ban az első világháború befejezése után el kellett hagyniuk a várost és Miskolcra költöztek. Ő már ott született. E városban rövid ideig éltek, Székesfehérvárra költöztek, itt kezdte meg iskolai tanulmányait. Nyolc évig éltek Székesfehérváron, s Tamásy Lia mindig szívesen emlékezett vissza ezekre az évekre. Majd Budapestre költöztek és ott járt felsőkereskedelmi iskolába. 1938-ban visszaköltöztek Kassára, de 1944-ben a II. világháború befejezésekor menekülniük kellett és Budapestre költöztek át a főváros ostromát. 1945-ben ellátogattak Pécsre – ahol a bátyja élt –, és egy év múlva 1946-ban végleg Pécsen telepedtek le.

Két alkalommal látogattam meg belvárosi lakásán, ahol sokat mesélt életéről, de főleg a teniszről, hiszen – ahogy többször elmondta – élete volt a tenisz. Négy-öt éves korában már volt teniszütője, és amíg édesanyja teniszezett, addig ő a falra ütögette a labdát. Két bátyja is kiváló teniszező volt, de ők hamar abba hagyták. Kilencéves korában már székesfehérvári újonc versenyeken indult, s tizenkét éves, amikor már érmet is szerzett. Édesanyja volt az első edzője, de Székesfehérváron, majd Budapesten más is foglalkozott vele. Első jelentős versenye az ifjúsági bajnokság megnyerése volt, ahol elmondása szerint 15 éves korában, a döntőben legyőzte Körmöczi Zsuzsát. Ennek nagy visszhangja volt a sajtóban, különösen a sportújságokban. Mint már említettem, 1938-tól ismét Kassán laktak, és itt megnyerte a Felvidéki bajnokságot, ifjúságban és felnőttben egyaránt. Innen gyakran átjártak versenyekre, Miskolcra, Diósgyőrbe, ahol nagyon aktív teniszélet folyt.

Tamásy Lia elmondása szerint a magánélete nem volt olyan sikeres, mint a sportbéli. A háború alatt férjhez ment Fábian Jánoshoz, aki a fronton eltűnt, ő fiatalon egyedül maradt, s a szüleiével élt. Többé nem ment férjhez, mert elmondása szerint egy aktív teniszezővel nem lehet kellemes az élet, másként nem is találkozott olyan férfival akiért érdemes lett volna feláldoznia teniszkarrierjét.

Pécsen a PEAC-ban teniszezett, nagyon sikeresen. Az akkori nagyon szegényes körülmények között, hiszen még a labda beszerzése is nagy gondot okozott, indult mindenféle versenyeken. A PEAC-nak kiváló női csapata volt, és amikor beosztották őket az OB II-be, akkor ott kiválóan szerepeltek. Később meg is nyerték a bajnokságot, de a következő évben kiestek az OB I-ből, majd újból felkerültek. Így lifteztek hosszú időn keresztül. 1976-ban a PEAC megszüntette tenisz szakosztályát, s akkor a Pécsi Spartacusba kerültek, 1992-ben ebből lett a Pécsi Városi Tenisz Club, a PVTC.

1953 és 1954-ben érte el legnagyobb sikereit, amikor is megnyerte a megyebajnokságot, a Dunántúl- és a vidékbajnokságot. Harminc alkalommal lett első Pécs város bajnokságán, és ezért lett Pécs örökös teniszbajnoka. Huszonöt alkalommal nyerte meg a Dunántúl-bajnokságot, és ekkor Dunántúl örökös bajnoka lett. Soha nem hagyta el magát, a szenior bajnokságban is meghatározó szerepet játszott. Még nyolcvanöt éves korában is versenyzett.

A tenisz mellett természetesen dolgozott is, hiszen a felszerelést sokszor saját magának kellett megvásárolnia. Így nagyon szerényen élt, a ruháit saját maga varrta, ügyelt arra, hogy mindig csinos legyen.

Elismerte a szakma is. 1987 tavaszán Gulyás István örökös bajnokunk, a Magyar Tenisz Szövetség Pécsről elszármazott elnöke és Zentai István főtítkárr Pécsen köszöntötték abból az alkalomból, hogy több mint hatvan éve teniszezett. Ekkor az ünnepségen két új ütővel jutalmazták meg, egy-egy Headet, illetve Fischert kapott. 1990-ben a Pécs városi önkormányzat „Pécs Kiváló Sportolója” címmel tüntette ki, majd 1996-ban Petrovits József, az MTSZ elnökségi tagja adta át neki a „Teniszsportért” emlékplakettet. 1997. szeptember 1-jén Pécs Megyei Jogú Város Közgyűlése „Városháza Éremmel” tüntette ki.

Aki ellátogatott hozzá az látta, hogy körülbelül 600 érem, temérdek serleg, váza és egyéb tiszteletdíj díszítette lakását, az egy valóságos múzeum. Szívesen emlékezett vissza két edzőjére: Ugrosdy Jenőre, valamint Huszár Károlyra, akiket nagyon szeretett.

Tamásy Lia 2005 karácsonya óta betegeskedett, s végül 2006. szeptember 9-én éjjel csendben elaludt örökre. Halálával pótolhatatlan veszteség érte a magyar tenisz társadalmat, valamint Baranya megye és Pécs város teniszsportját.

Bödő László

BÉCSY TAMÁS EMLÉKEZETÉRE 1928–2006

Budapesten született polgári családban. Felmenői öt nemzedékre visszamenően diplomás értelmiségiek. Makón érettségizett, majd 1952-ben a Szegedi Tudományegyetemen szerzett magyar—történelem szakos tanári oklevelet. 1954-től kapcsolódik életútja Pécshez. 1960-ig a Pécsbányatelepi Általános Iskolában, majd 1972-ig a Nagy Lajos Gimnáziumban tanított. Negyvennégy éves volt, amikor a Pécsi Tanárképző Főiskola oktatója lett. 1978-ban Budapestre költözött, s az ELTE professzoraként tevékenykedett, de pécsi munkája is folytatódott: a PTE Művészettudományi Intézete igazgatójaként oroszánrészt vállalt az egyetemi szintű bölcsészképzés elindításában. Később az Irodalomtudományi Doktori Iskola alapító professzorai között találjuk.

Drámamodellek és a mai dráma (1974) című könyve, amelyért elnyerte a kandidátusi címet, a hazai drámaelmélet élvonalába emelte. A dráma titka Bécsy Tamás szerint egy fogalmi rendszer magvát képező szópárban rejlik. Ennek tagjai: a „szituáció” és a „viszonyváltozás.” A szituáció az ő értelmezése szerint a szereplők közti feszült viszonyrendszer, s elvileg a cselekmény minden eleme ebből következik. Ezt a fogalmat Bécsy Tamás a drámáról szóló beszédet a romantika óta uraló konfliktus-elv helyére állította. A lépés elméleti szempontból rendkívüli jelentőségű, jóllehet a konfliktus nála sem került ki a dramaturgiai szótárból, pontosabb jelentését elnyerve, a szituáció egyik fajtájaként őrződött meg, a hős megpróbáltatásait megjelenítő középpontos típus és a műbeli világot két szférára tagoló kétszintes dráma mellett. Ez utóbbi előzményeit a misztériumjátékokban találta meg. A szituációból kibomló jelen idejű cselekmény során megváltoznak a szereplők közti viszonyok – így jutott el Bécsy másik kulcsfogalmához: a dráma jelenbeli viszonyváltozás.

Fenti vázlatból is kitűnhet e teória két fontos jellemzője. Logikai rendszeressége és ontológiai természete. Az összefüggő fogalmi struktúra kellően differenciált ahhoz, hogy olyan színművek hiteles értékelését is lehetővé tegye, amelyek korábban kívül kerültek a konfliktusfogalom fénykörén. Ezáltal az elmélet jelentős mértékben inspirálta a színművek történeti vizsgálatát. E lehetőség kiaknázására ő maga mutatott példát: *A cselekvés lehetősége* (1987) a drámai akció alakulását vizsgálja Shakespeare-től a 19. század végéig, a *Rítus és dráma* (1992) pedig a műfaj születésével foglalkozik. Magyar tárgyú könyvei hasonló jelentőségűek. Főműve, nagydoktori disszertációja, *A dráma lételméletéről* (1984) a filozófiai nézőpontok átalakulása közepette is kitarított az ontológiai alapozás mellett. Rendszeressége, szigorú következetessége maradandó értéket képvisel. Minden módszer annyit ér, amennyi tényezőt segítségével értelmezhetővé lehet tenni az adott tárgyterületen. Fényesen igazolja ezt Bécsy Tamás elméleti trilógiájának befejező része, *A színjáték lételméletéről* (1997), amelyben a színjátékot olyan autonóm műalkotásként határozza meg, amelynek alapját az emberi testtel létesített helyzet képezi, közegét pedig a metakommunikáció alkotja. Ez lett a modern teatrológia egyik alaptézise.

Ha Bécsy Tamásról beszélünk, a drámáról kell beszélni. Ez volt az élete. A halálra készülő utolsó szavaival is Hamletet idézte: „Ha most történik: nem ezután; ha nem ezután, úgy most történik; s ha most meg nem történik, eljő máskor: készen kell rá lenni: addig van.” Horatióval válaszolunk Neki: „Nyugosson angyal éneklő sereg!”

Nagy Imre

IN MEMORIAM KELÉNYI GÁBOR 1926–2006

Kelényi Gábor professzor életének 80. évében, 2006. szeptember 23-án elhunyt. Egy év óta aggódtunk sorsáért, most mégis úgy érezzük, váratlanul ért bennünket a nagy veszteség. De valóban váratlan lehet-e a halál? Hogyan is mondta jó két és fél ezer éve a filozófus? „Ameddig létezzünk, a halál nincs jelen, amikor pedig a halál megérkezik, mi nem vagyunk többé.” De igaza lehet az Eltávozott egyik kedvenc költőjének, középkori a pécsi egyetem iniciátorának, Petrarcának: „Az élet elfut, vissza sose fordul, s nagy léptekkel jön a halál mögötte.”

Budapesten született 1926. június 17-én római katolikus családban Kelényi László mérnök és Reffelmann Erzsébet fiaként. Az elemi iskolát a budapesti tanítóképző II. kerületi gyakorló népiskolájában az 1935/36. tanévben, a középiskola nyolc osztályát a budapesti Szent Benedek gimnáziumban az 1943/44. tanévben kitüntetéssel végezte. 1944-ben iratkozott be a Pázmány Péter Tudományegyetem orvostudományi karára, ahol 1950-ben szerzett orvosi diplomát. Fél évet dolgozott a Péterfi Sándor utcai haematológiai profilú belosztályon, majd fél évet Szombathelyen, Romhányi főorvos kórbontani osztályán. Amikor 1951 őszétől Romhányi Györgyöt a POTE Kórbontani Intézetébe tanszékvezetőnek kinevezték, Kelényi Gábor követte őt Pécsre.

1963-ban lett az orvostudomány kandidátusa, 1972-ben az orvostudomány doktora. Hosszabb időt töltött külföldön vendégprofesszorként. 1964–65-ben az Egyesült Államokban, a hetvenes, nyolcvanas években Olaszországban, Németországban, Dániában, Franciaországban.

1974-ben nevezték ki egyetemi tanárnak. Romhányi professzor nyugdíjba vonulása után 1976-ban Tigyi József rektor megbízta a kórbontani intézet vezetésével. 1976 és 1978 között megvalósíthatta régi álmát, az intézetben létrehozta a Malignus Lymphoma Referencia Centrumot. Tudományos közleményeinek száma már ekkor 60 felett volt, ezek nagy része külföldi lapokban jelent meg. Tudományos közleményeinek száma egyébként megközelíti a kétszázat. Négy nagyobb könyvfejezetet írt. Előadóképes volt angolul és németül. Kelényi professzor 17 évig állt a Pathologiai Intézet élén.

Az 1989/90-es tanévben megalakult reform-bizottság elnöke. 1991. március 26-án a tanácsülés a POTE rektorává választotta. 1992 őszén rektorsága idején rendezték az egyetemalapítás 625 éves évfordulójának ünnepségeit, s ezen alkalomból úgy rendelkezett, hogy össze kell gyűjteni az egyetem történetére vonatkozó relikviákat, és meg kell írni az egyes intézetek és klinikák történetét. Rektori tevékenysége fontos mozzanatának tekinthető az orvosprofesszorok rektori arcképcsarnokának a megfestetése. A rektori tisztséget két ciklusban, négy évig viselte. 75. születésnapján Marschalkó-díjat kapott a haematopathologia, elsősorban a malignus lymphomák diagnosztikája területén kifejtett több évtizedes iskolateremtő munkássága elismeréséül. Több kitüntetésnek a birtokosa: Haematológiai Nagydíj, Markusovszky és Szentgyörgyi Albert-díj, Baló József-, Romhányi György- és Markhot Ferenc-emlékérem. 1995-ben a Pro Universitate arany fokozatát nyerte el. Az Erfurti Orvosi Akadémia és a Csehszlovák Purkinje Társaság honoris causa doktora, 1978 óta volt tagja az Európai Lymphoma Klubnak, 1983 és 1988 között az Európai Haematológus Társaság elnökségi tagja, tiszteletbeli tagja a Német Haematológus Társaságnak, továbbá a Csehszlovák Patológus Társaságnak.

Kelényi professzor személyében az egyetem olyan kiemelkedő tudású professzorát veszítette el, aki életének 53 évét az orvostanhallgatók oktatásának és az egyik legsúlyosabb betegség kutatásának szolgálatába állította. Ezen utóbbinak szinte mindent alárendelt. Az egyetemen kis kutatólaboratóriumában kora reggeltől késő estig dolgozott.

Milyen ember volt Kelényi mint politikus? Ezt azért is fel kell vetni, mert a rendszerváltozás levezénylője volt egyetemünkön. Kelényi Gábor minden szélsőségek ellenállt, mérlegelte az egyetem és az egyes ember érdekeit. Ellenállt, éppen úgy, ahogy egyik példaképe, Németh László tanította: ellenállt, amíg az ellenállás okos volt. Kelényi Gábor tudta, hogy itt okos túlélőkre van szükség és nem hősi halottakra, hiszen ez utóbbiakból egy Kárpát-medencényi van, s ez egy nemzet megmaradásához elég hatalmas áldozat. Kelényi Gábor okos túlélő volt.

Benke József

IN MEMORIAM ERDÉLYI ZOLTÁN 1931–2006

Október 19-én súlyos betegségben elhunyt Erdélyi Zoltán Ybl-díjas építész, címzetes egyetemi tanár, a Dél-dunántúli Építész Kamara elnöke. Hetvenöt évet élt.

A Veszprém megyei Ósi községben született, földműves szülőktől. Édesapját korán elvesztette, így már gyermekként dolgoznia kellett a családi gazdaságban. A pápai református gimnáziumban, melynek falai között Petőfi és Jókai is tanult, Csoóri Sándorral járt egy osztályba, magyartanára pedig Lőrincze Lajos volt. Ő maga is tanárnak készült, osztályfőnöke tanácsára mégis a Budapesti Műszaki Egyetemre jelentkezett, ahol 1951 és 1956 között szerzett okleveles építészmérnöki, ugyanott 1970 és 1972 között okleveles szakmérnök diplomát. 1956–59 között építésztervező Kaposvárott a Somogy Megyei Építőipari Vállalatnál, majd a Dél-Dunántúli Tervező Vállalatnál (Pécsiterv), előbb műteremvezető, 1978–83 között főmérnök, majd 1983–91 között igazgató. 1991-től a pécsi Bau Universal Tervező, Vállalkozó Kft. tervező-ügyvezetője. 1966 és 1986 között a Magyar Építőművész Szövetség Dél-dunántúli Csoportjának titkára, majd elnöke, 1976–86 között a Magyar Építőművész Szövetség vezetőségi tagja. Három ciklusban a Magyar Építőművész Szövetség Mesteriskolájának vezető építésze. 1988-tól a Janus Pannonius Tudományegyetem Pollack Mihály Műszaki Főiskolai Kar címzetes főiskolai tanára, 2003-tól a Dél-Dunántúli Építész Kamara elnöke. 2001-ben a Budapesti Műszaki Egyetemen DLA fokozatot szerzett. Munkásságát 1968-ban Ybl-díjjal tüntették ki. 1969-ben és 1982-ben MÉSZ plaketet, 1988-ban Baranya megyei területfejlesztési díjat kapott.

A Pécsi Tervező Vállalat fiatal építészeként készítette a pécsváradai általános iskola tervét, amely merészségével és a településképbbe való mintaszerű illeszkedésével ország-szerte elismerést aratott. Ezt követően megépítette pályájának minőségi értelemben véve talán legjelentősebb épületeit, a pécsi Köztársaság téri irodaházakat és a szekszárdi gimnáziumot. A reprezentáció felé forduló építészeti szándék kiemelkedő alkotásaként tartjuk számon a Nagykanizsai Művelődési Központ épületét, a kaposvári új Igazgatási és Kulturális Központot, benne a megyeházát és az Ifjúsági Házat.

Az életmű külön szegmensét képezik az ipari objektumok, a Nagykanizsai Sörgyár, a Mohácsi Székgyár és a Pécsi Raktárbázis telepei. Fájdalmas volt számára, hogy nem épülhetett meg a maga által is ígéretesnek tartott munka, a szentesi sörgyár. Nagyszabású ipari épületei Erdélyi Zoltán tervezői munkásságát a nemzetközileg híres és elismert magyar ipari építészeti első sorába emelték.

Közéleti szervezőként és tanárként is jelentős személyiség volt. Nevéhez fűződik a Dél-dunántúli Regionális Építészeti Stúdió létrehozása, mely a térség építészeteinek cselekvő együttműködésén alapult, és akcióterülete lett a művészeti élet szereplőivel, festőkkel, szobrászokkal, írókkal való közös munkának. Nyolc éven át volt a MÉSZ Mesteriskolájának mesteroktatója, vezető építésze. Az elmúlt tíz év során kivette részét a pécsi egyetemi szintű építészoktatásból is. Ameddig betegsége engedte, elkötelezetten vezette a Dél-dunántúli Építész Kamarát, melynek elnöke volt.

A hetvenes évek közepétől egészen a rendszerváltásig az egyik legjelentősebb állami tervezőiroda, a Pécsi Tervező Vállalat főmérnöke majd igazgatója volt, majd vezető építészként magáncéget alapított, ahol a legutóbbi időkig dolgozott. Kései korszakának talán legismertebb alkotása a Pécs-Pogányban megépült krematórium.

Utolsó munkája szülőfaluja műemléktemplomának rekonstrukciója volt.

Büszkeséggel töltötte el, és betegsége előrehaladtával egyre fontosabb lett számára, hogy Ósi község díszpolgárává avatták.

Nagyívű pályája végén Erdélyi Zoltán visszatért személyiségének és építész magatartásának forrásaihoz. Az országos szakmai közvélemény, a régió építészeti és Pécs város közönsége nagyrabecsüléssel és szeretettel őrzik emlékét.

Getto József

Újabb fontos könyv jelent meg Pécsről!

A Pécsi Tudományegyetem Közgazdasági Karán november 7-én került sor *Kaposi Zoltán: Pécs gazdasági fejlődése (1867–2000)* c. könyvének szakmai bemutatására, ahol dr. Sikfői Tamás, a Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamárának titkára, a Pécs Története Alapítvány kuratóriumának tagja mondott bevezetőt. A kötet a Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara 125 éves jubileumára készült. Tartalmas és szép összefoglalása a témának, állapította meg róla dr. Farkas Szilveszter, a Győri Szent István Egyetem docense, a művet sokoldalúan elemző előadásában.

A Szerző szerényen azt közölte munkájáról, hogy az lényegében a Pécsről készült feldolgozásokból, elemzésekből, korabeli észrevételekből, megrostált újsághírekből stb. szerzett információk *szerkesztett* változata. S miután elolvastam ennek a szép kiállítású könyvnek mind a 326 oldalát, meg kellett állapítanom, hogy a műnek ez a tény adja az értékét, ez jelenti – a Farkas Szilveszter által is megállapított – „hézagpótló” jellegét! S ekkor meg kellett állapítanom azt is, hogy Pécs városának nagyon sok rajongója van, akik a maguk szakmájában, a történettudomány „laikusaként” nagyon sok értékes „gyöngyszemet” emeltek ki a múltból, ami csak most válik igazán nagy értékűvé, miután egy szakértő kéz „gyöngysorrá” fűzte fel azokat!

A kötet öt nagy fejezetre oszlik, de az egészet egy módszertani bevezető rész előzi meg. Ebben a Szerző a várostörténeti műfajáról szólva ismerteti forrásanyagát, amelyre a könyve épült. Ebből is, és a 2., 3., és 5. fejezet végéhez csatolt forrásjegyzékből is kitűnik, hogy milyen nagy anyagból meríthetett! Ezek sorában szerepel – nem kis súllyal – a Pécsi Szemlében közreadott munkák egész sora, az eddigi húsz várostörténeti konferencián elhangzott előadások, a PhD-kutatások során készült dolgozatok, a szakmai alap- és részfeldolgozásokon kívül. S erről eszembe jutott, hogy amikor a Pécsi Szemle első száma – közel 10 éve – megjelent, s működése elé egyesek borúlátóan tekintettek, akkor azt mondtam a lap főszerkesztőjének, Romváry Ferencnek, hogy Pécsnek mindig voltak, vannak és lesznek olyan szellemi munkásai, akik új és új múltbeli kövekkel, mozaikokkal segítik feltárni és megőrizni a múlt igaz történetét. S e könyvnek minden sorából ez sugárzik!

Az első fejezet Pécs gazdasági helyzetét mutatja be a 19. század közepén, konkrétan és sokoldalúan mutatva be a város akkori gazdasági életét. Alapművek egész sorát áttekintve vázolja fel a Szerző a reformkor és a szabadságharc, majd az azt követő önkényuralom időszakának fontosabb történéseit. A város 1863-ból származó látképe is segíti az olvasót abban, hogy „megérezze” e korszak hangulatát.

A második fejezet Pécs életében a dualizmus időszakának gazdasági változásait foglalja össze, áttekintve népességének változásait, továbbá a gazdasági ágak: a mezőgazdaság, az ipar (ezen belül a szénbányászat és az egyes iparágak), az infrastrukturális és szolgáltatási rendszer (a kereskedelem, a pénzügyi intézmények, a közlekedési rendszer, a városi közműrendszer és a közintézmé-

nyek) ki- és átalakulását. Külön alfejezetben foglalkozik a Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara létrejöttével és működésével. Végül áttekinti a város gazdálkodásának jellegzetességeit. A nagy fejezet zárásaként az első világháború gazdasági és társadalmi hatásait elemzi és mutatja be.

Végiglapozva a két nagy fejezet irodalomjegyzékét meg kell állapítanom, hogy elismerésre méltó nagy munka áll e fejezetek mögött! S a Szerző megállapításait mindenütt összehasonlításra alkalmassá tett, ábrák sokasága, korabeli jellegzetes városképek, üzemekről készített fotók stb. jól felismerhető reprodukciói kísérik.

A harmadik fejezet Pécs gazdaságát a két világháború közötti időszakban mutatja be. Ez a fejezet viszonylag rövid, de nagyon fontos. A trianoni békeszerződés és a szerb megszállás következményeinek bemutatása ilyen sokoldalúan és tényszerűen eddig még nem került közlésre.

A negyedik fejezet Pécs város gazdasági változásait 1945–1990 között mutatja be, míg az ötödik a rendszerváltozás után, 1990–2000 között időszakot tekint át. Mindkét fejezet belső tagolódása – tematikailag – az előbbi fejezetekéhez hasonló. A kötetet bemutató Farkas Szilveszter éppen ezt emelte ki, mondván, hogy ez az „ütemezés” teszi összehasonlíthatóvá az egyes történeti korszakok gazdasági „történetét”, s adja meg „a munka izgalmát”, olvasmányosságát. A források száma itt is lenyűgözően impozáns. Az egész anyagon végigvonul a szerzőkre hivatkozás, s a pontosan kidolgozott táblázatok adatai mellett a képi ábrázolások sokszínűsége, az állítások mellett azok számszerű és képekkel, ábrákkal is alátámasztott bizonyítéka.

Pécs városa nagyon értékes munkával lett gazdagabb.

Kaposi Zoltán: Pécs gazdasági fejlődése 1867–2000. Készült a Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara 125 éves jubileuma alkalmából, Pécs, 2006.

T. Mérey Klára

Száz éve Pécsett... 1906-ban

- október 4.** Israel Zangwill: Mary-Ann c. vígjátékának bemutatója a Nemzeti Színházban.
- október 5.** Vécsey Ferenc hegedűkoncertje a Vigadóban.
- október 6.** Az aradi vértanúk tiszteletére ünnepségek a város iskoláiban.
- október 8.** Vármegyei közgyűlés. Napirenden többek közt a költségvetés, Rákóczi Ferenc hamvainak hazahozatalával kapcsolatos ünnepség előkészületei.
- október 11.** G. B. Shaw: Az ördög cimborája – bemutató a Nemzeti Színházban.
- október 12.** Justin Clérice: Cserelányok c. operettjének bemutatója a Nemzeti Színházban.
- október 15.** A Pécs-baranyamegyei Múzeumegyesület alakuló ülése.
- október 15–17.** Városi közgyűlés többek közt az 1907. évi költségvetésről, a bábaképző telkéről.
- október 21.** Almási (Balogh) Tihamér: A tót leány c. népszínművének bemutatója a Nemzeti Színházban.
- október 23.** Tristan Bernard – André Godfernaux: Gróf Hamlet. Vígjáték bemutató a Nemzeti Színházban.
- október 27.** Rákosi Viktor: Rákóczi fia című történelmi színművének bemutatója a Nemzeti Színházban.
- október 28.** Rákóczi Ferenc hamvainak hazatérése alkalmából szentmisék, istentiszteletek a város templomaiban, egyesületek és iskolák ünnepi rendezvényei.
- november 1.** Porzsolt Kálmán: Asszony c. színművének bemutatója a Nemzeti Színházban.
- november 9.** Sidney Jones: A görög rabszolga. Operettbemutató a Nemzeti Színházban.
- november 14.** Lionel Monckton – Ivan Caryll: A kis szökevény. Operettbemutató a Nemzeti Színházban.
- november 15.** Enrico Butti: Lucifer c. drámájának bemutatója a Nemzeti Színházban.
- november 19.** Erzsébet-napi gyászünnepek a város templomaiban.
- november 20.** Rendkívüli vármegyei közgyűlés a megyei alkalmazottak fizetési első fokozatának megfelelő illetmények ügyében.
- november 24.** Major Simon: Ipamuram c. népszínművének bemutatója a Nemzeti Színházban.
- november 25.** Megalakult a Pécsi Magántisztviselők Egyesülete.
- november 28.** Erkel Ferenc: Hunyadi László. Operabemutató a Nemzeti Színházban.
- december 1.** A Pécsi Dalárda estje a Vigadóban.
- december 4.** Ernst Reiterer: Milliárdos kisasszony. Operettbemutató a Nemzeti Színházban.
- december 8.** Dulánszky Nándor püspök ünnepi nagymise keretében felszentelte a restaurált belvárosi templomot.
- december 10.** Városi közgyűlés.
- december 11.** Csergő Hugó: Lovag úr. Vígjáték bemutató a Nemzeti Színházban.
- december 25.** Guthi Soma: Smólen Tóni c. zenés bohózatának bemutatója a Nemzeti Színházban.
- december 28.** Czobor Károly: Rab Mátyás. Daljáték bemutató a Nemzeti Színházban.

Hetvenöt éve Pécsett... 1931-ben

- október 6.** Az aradi vértanúk halálának évfordulója alkalmából ünnepségek a város iskoláiban.
- október 10.** Az Egyetemi Könyvtár könyvritkaságaiból és ex libriseiből nyílt kiállítás.
- október 10.** Emőd Tamás – Török Rezső: A harapós férj. Évadnyitó díszelőadás a Nemzeti Színházban.

október 14. Halász Imre: Meddig fogsz szeretni? Vígjáték bemutató a Nemzeti Színházban.

október 15. Pécsi Napló: „Lampionos felvonulás közepette ünnepelte az egyetemi ifjúság Entz Béla dr. 1931–32. évi rektor magnifikuszt”.

október 18. A székesegyházi kórus-hangversenye a belvárosi templomban.

október 21. Lestyán Sándor – Vaszari János: Potyautas c. vígjátékának bemutatója a Nemzeti Színházban.

október 22. Losonczy Dezső: Vihar a Balatonon. Operettbemutató a Nemzeti Színházban.

október 23. Gróf Szapáry Lajost, Somogy vármegye főispánját nevezte ki a kormányzó Baranya vármegye és Pécs főispánjává.

október 30. Fodor László: Ékszerablás a Váci utcában c. vígjátékának bemutatója a Nemzeti Színházban.

október 30. Bányászsztrájk kezdődött.

november 6. Erdélyi Mihály: Csókos regiment. Operettbemutató a Nemzeti Színházban.

november 10. Városi közgyűlés az 1932. évi költségvetésről. Nendtvich Andor polgármester az elmúlt évek gazdálkodásáért maga és tisztviseleitársai nevében vállalta a felelősséget.

november 10. John Bardley: Az államügyész c. drámájának bemutatója a Nemzeti Színházban.

november 13. Stella Adorján – Rozsnyai Kálmán: Lámpaláz. Operettbemutató a Nemzeti Színházban.

november 19. Erzsébet napi ünnepség az Erzsébet Tudományegyetemen.

november 20. Befejeződött a bányászsztrájk.

november 21. Beiktatták hivatalába Szapáry Lajos főispánt.

november 25. Erdélyi Mihály: Cserebogár, sárga cserebogár. Operettbemutató a Nemzeti Színházban.

november 26. A városi népjóléti bizottság ülése az ínségakció megszervezéséről és lebonyolításáról.

november 29. A Pécsi Dalárda hangversenye a Vigadóban.

november 29. A Revíziós Liga Trianon ellen tiltakozó nagygyűlése.

december 1. A Pécsi Zenekedvelők Egyesületének hangversenye a Pannóniában.

december 1. Choma József képképzőművész kiállítása az Arany Hajóban.

december 2. Bónyi Adorján: Édes ellenség c. színjátékának bemutatója a Nemzeti Színházban.

december 6. Lehár Ferenc: A mosoly országa. Operettbemutató a Nemzeti Színházban.

december 8. Kocsis László költő szerzői estje a Katolikus Körben.

december 15. Szép Ernő: Aranyóra c. színművének bemutatója a Nemzeti Színházban.

december 19. Kiszely Gyula: Fehér orchideák. Operettbemutató a Nemzeti Színházban.

december 20. Pécsi képzőművészek kiállításának megnyitója a Vigadóban.

december 29. Vaszary János – Kondor Leo: Zöld bárány – Egy operett előkészületei c. operettjének bemutatója a Nemzeti Színházban.

Ötven éve Pécssett... 1956-ban

október 1. A Pécs Szimfonikus Zenekar hangversenye a Nemzeti Színházban.

október 1. Dunántúli Napló: „Pécs időszerű problémái a hétfői tanácsülés napirendjén.

Megkezdődött a városi tanács kétnapos ülészsaka”.

október 6. Bélyegkiállítás nyílt a Szakszervezetek Házában.

október 11. Megalakult a Petőfi Kör.

- október 13.* Dikovic snij: Nászutazás c. zenés vígjátékának bemutatója. A Kamaraszínház évadnyitó előadása a Pannónia nagytermében.
- október 15.* Czifra György zongoraművész és a Pécsi Szimfonikus Zenekar hangversenye a Nemzeti Színházban.
- október 18.* Dobi István, az Elnöki Tanács elnöke és Tildy Zoltán volt köztársasági elnök pécsi látogatása.
- október 20.* A MÁV Szimfonikus Zenekarának hangversenye a Szakszervezetek Házában.
- október 21.* Hat pécsi képzőművész – Antal András, Bálint Gyula, Bezdán József, Horváth J. Károly, Gebauer Ernő, Nowotarski István – kiállítása a Janus Pannonius Múzeum kiállítótermében (Rákóczi út 15.).
- október 22.* Diákszabványalkotás a Tudományegyetemen. Az országos szervezethez csatlakozva megalakul a MEFESZ.
- október 22.* Honthy Hanna operettprimadonna estje a Nemzeti Színházban.
- október 23.* A Nemzeti Színház Bánk bán előadásán a főként egyetemistákból álló közönség hangos tüntetésbe kezdett.
- október 24.* Megjelent a Pécsi Egyetem rendkívüli kiadása, benne az egyetemisták követeléseivel.
- október 24.* A város és a megye vezetősége rendkívüli állapotot rendelt el.
- október 24.* Tüntetés a Széchenyi téren, a Színház téren és a rádió pécsi stúdiójánál.
- október 24.* Az üzemekben és a bányában megalakultak a munkástanácsok.
- október 25.* A Széchenyi téren hatalmas tömeg élte a forradalmat.
- október 25.* A középületekről leverték a vörös csillagokat.
- október 26.* Folytatódtak a tüntetések, az ÁVH-sok rálöttek a tömegre.
- október 26.* A hatóságok kijárási tilalmat rendeltek el.
- október 27.* Az Szakszervezetek Házában gyűltek össze a munkástanácsok képviselői.
- október 28.* Megalakult a Baranya Megyei Munkásság Nemzeti Tanácsa. Elnöke Kertész Endre ügyvéd, egykori kisgazdapárti politikus, főispán.
- október 29.* Hajdu Gyula az egyetemistáknak tartott beszédében az ország függetlenségéről, a szovjet csapatok jelenlétéről beszélt és nyugalomra szólította fel őket – eredménytelenül.
- október 29.* Megalakulnak a nemzetőrszázaljak.
- október 31.* Szabad Dunántúl címen jelent meg a Dunántúli Napló, „Hazádnak rendületlenül...” jelmondattal. Főbb cikkei: „A szovjet csapatok elhagyják Magyarországot”, „Győzött a forradalom”, „Újból megkezdik működésüket a korábban feloszlott pártok”.
- október 31.* Megalakult a Pécs és Baranya Értelmisége Forradalmi Tanácsa.
- október 31.* Megtartotta alakuló ülését a Független Kisgazdapárt.
- november 1.** Megalakult a Magyarországi Szociáldemokrata Párt baranyai szervezete.
- november 3.* A Szabad Dunántúl közölte a Baranya Megyei Munkások Nemzeti Tanácsának felhívását: „Haladéktalanul kezdjük meg a munkát!”
- november 3.* Szovjet páncélos ezred közeledett a város felé.
- november 4.* A szovjet csapatok bekerítették Pécsét és elfoglalták a repülőteret. Lefegyverezték az egyik egyetemi zászlóalj, a másik a Mecsek oldalba húzódtott és felvette a harcot. A bányászszázalaj többsége a Mecsekbe ment fel és harcolt.
- november 5.* A Mecseken megkezdődött az egyetemistákból, bányászokból, munkásokból verbuválódott fegyveres csapatok ellenállása. Helyüket gyakran változtatva verték vissza a szovjet alakulatok támadásait. „Mecseki láthatatlanok” néven vonultak be a történelembe.
- november 5.* Ismét Dunántúli Napló címen jelent meg az újság „Világ proletárjai egyesültek!” jelmondattal. A lap közölte a szovjet katonai parancsnok parancsát: oszlassák fel

- a nemzeti bizottságokat, a lakosság adja le fegyverét, kezdjék meg az üzemekben és a hivatalokban a munkát, tilos a gyülekezés, tüntetés, este 7-től reggel 7-ig kijárási tilalom, lövésre valamennyi fegyvernemmel válaszolnak.
- november 6.* Dunántúli Napló: „Ma nyolc óráig tegyék le a fegyvert! A szovjet katonai parancsnok parancsa”.
- november 6.* A felkelők Vágot-pusztán vertek tanyát.
- november 7.* Dunántúli Napló közli az MSZMP Baranya Megyei és Pécs Városi Bizottságának felhívását: „Baranya megye dolgozói! Azonnal vegyék fel a munkát! A sztrájk folytatása a forradalom vívmányait veszélyezteti”. A szovjet katonai parancsnokság felhívásából: „Tűzre tűzzel válaszolunk”.
- november 8.* A szovjet katonai parancsnokság utolsó figyelmeztetése: „Ma reggel nyolc óráig tegyék le a fegyvert!”
- november 9.* A karhatalom ígérete szerint a Mecseken harcolók amnesztiában részesülnek.
- november 9.* Marosán György államminiszter a munka felvételére szólította fel a pécsi lakosságot.
- november 10.* Dunántúli Napló: „Ha megkezdődik a normális munka – visszavonják a harcocsikat. A Mecsek déli részén nincsenek már fegyveres csoportok”.
- november 15.* A bányüzemek és a vállalatok munkástanácsainak küldöttjei követelték a Nagy Imre kormány hivatalba állását, az azonnali tűzszünetet és a szovjet csapatok kivonulását. Ha teljesül a követelésük november 19-én felveszik a munkát.
- november 15.* Sztrájkolnak az üzemekben.
- november 16.* A Mecsekben harcoló szabadcsapatok letették a fegyvert.
- november 17.* A bányászok továbbra is sztrájkolnak.
- november 19.* Dunántúli Napló: „A sztrájk-jog elfogadásától teszik függővé a munka felvételét a pécsi bányászok”.
- november 23.* Pécsbányatelepen megalakult a Baranya Megyei Központi Munkástanács, amely követelte a karhatalom munkásokkal való felváltását, a megyei apparátus munkásellenőrzését, a fogva tartottak szabadon bocsátását. A küldöttség vezetőjét, Dobrovics Emilt letartóztatták. A munkástanács ezt követően általános sztrájkot hirdetett meg.
- november 26.* Megkezdődött a tanítás a város iskoláiban.
- november 29.* Pécsbányán 311 bányász sztrájkol. Fő követelésük, hogy Dobrovics Emilt engedjék szabadon.
- november 30.* Pécsre érkeztek a Nemzetközi Vöröskereszt megbízottai.
- december 6.** Tüntetés a Széchenyi téren és a Kossuth téren. Karhatalmisták oszlatták szét a tüntetőket.
- december 8.* Az MSZMP pécsi aktívaértekezlete.
- december 9.* Az MSZMP Baranya megyei aktívaértekezlete. Marosán György államminiszter tájékoztatója után felvonultak a Széchenyi térre, ahol Marosán mondott beszédet.
- december 18.* Dunántúli Napló: „Első és legfontosabb: a szén! Marosán György elvtárs beszámolója a pécsszabolcsi bányász-aktívaértekezleten”.
- december 19.* Dunántúli Napló: „Elhangzott a rögtönítélő bíróság első ítélete. Tizenöt év fegyverrejtegetésért”.
- december 30.* A volt Tiszti Klub földszintjén megnyílt a Belvárosi étterem
- december 31.* A Dunántúli Napló közölte Marosán György újévi üzenetét: „Harcos, munkás újesztendő! pécsi és baranyai pártaktivisták!”

Huszonöt éve Péccsett... 1981-ben

- október 1.** Csáky Ida és Horváth Tamás grafikus kiállítása az Ifjúsági Házban.
- október 2.** Martyn Ferenc 1935–1942 között készült rajzaiból nyílt kiállítás a Martyn-házban.
- október 2.** Takács Dezső grafikus kiállítása az Apáczai Csere János Nevelési Központban.
- október 2.** Finn építész küldöttség látogatása.
- október 3.** Schiller: Haramiák c. drámájának bemutatója a Nemzeti Színházban.
- október 4.** Jacobi Viktor: Leányvásár. Operettbemutató a Nemzeti Színházban.
- október 8.** Élesdy István festő kiállítása a Képcsarnokban.
- október 9.** Pilinszky János: Gyerekek és katonák c. drámája a PNSZ Kamaraszínházában.
- október 11.** Z. Gács György festő emlékkiállítása a Pécsi Galériában.
- október 12.** A Baranya Megyei Tanács ülése. Napirenden többek közt az ivó- és szennyvíz gondok megoldása.
- október 12.** Dosztojevszkij-est a TIT Bartók Klubjában.
- október 13.** Schulteisz Emil egészségügyi miniszter pécsi látogatása.
- október 13.** Soltra Elemér festőművész kiállítása a BÉV könyvtárában.
- október 14.** Levegőtisztaság-védelmi konferencia a PAB színházban.
- október 15.** Folyamatirányító számítógépek a vasútnál címmel nemzetközi vasúti konferencia.
- október 16.** Eugeniusz Get Stankiewicz lengyel grafikus kiállítása a Pécsi Galériában.
- október 16.** Pécs Város Tanácsának ülése. Napirenden az 1982. évi lakáselosztás.
- október 19.** Felavatták Borsos Miklós Babits Mihályról készített mellszobrát a Geisler Eta utcai (ma Apáca utca) óvoda előtt.
- október 21.** Az idegennyelv-oktatásról tartottak tudományos konferenciát a Pécsi Tanárképző Főiskolán.
- október 21.** Kovács Dénes (hegedű), Rados Ferenc (zongora) és Banda Ede (gordonka) koncertje a Liszt-teremben.
- október 23.** Scarnicci – Tarabusi: Kaviár és lencse c. vígjátékának kamaraszínházi bemutatója a Ságvári Endre Művelődési Házban.
- október 26.** Bartók Béla születésének 100. évfordulója alkalmából tudományos emlékülés a TIT-ben.
- október 28.** A Baranya Megyei Kórház fejlesztéséről ülésezett a Baranya Megyei Tanács VB.
- október 29.** Megnyílt a Domus áruház.
- október 30.** A Pécsi Tanárképző Főiskola Német Tanszékének 25 éves jubileumi ünnepe.
- november 2.** Országos bánya-egészségügyi konferencia kezdődött a PAB-székházban.
- november 2.** Dévai Nagy Kamilla és Oszter Sándor előadói estje a DoZso-ban.
- november 4.** A Magdeburgi Telemann Trió hangversenye a Pécsi Tanárképző Főiskola dísztermében.
- november 4.** Vati József kiállításával új képcsarnok nyílt a Kossuth Lajos utcában.
- november 4.** Húsz kozmikus év c. kiállítás a Helyőrségi Művelődési Házban a Nagy Októberi Forradalom évfordulójának tiszteletére.
- november 6.** November hetedik díszünnepség a BÉV munkásszállásán.
- november 7.** Koszorúzási ünnepség a temetőben levő szovjet hősi emlékműnél.
- november 7.** Erkel Ferenc: Bánk bán. Bemutató a Nemzeti Színházban.
- november 8.** Safranek Károly plasztikáiból nyílt kiállítás a Pécsi Galériában.

- november 9.* Baktay Patricia textiltervező kiállítása a Ságvári Endre Művelődési Házban.
- november 13–14.* A szellemi munka hatékonyságáról tartottak országos konferenciát a Petőfi moziban.
- november 13–15.* II. Pécsi Nemzetközi Diaporáma Fesztivál az Ifjúsági Házban.
- november 14.* Délszláv kulturális est a Városi Sportcsarnokban.
- november 15.* El Kazovszkij és Záborszky Gábor festő kiállítása a Színház téri kiállító teremben.
- november 16.* Elekes Zsuzsa orgonahangversenye a Székesegyházban.
- november 17.* Nemzetközi vasutas konferencia kezdődött.
- november 18.* A Mecsek Fúvósötös hangversenye a Liszt-teremben.
- november 20.* Ülést tartott Pécs Város Tanácsa, többek közt Patacs rendezési tervéről.
- november 23.* Földes Andor (Svájc) zongoraművész-karmester Beethoven-estje a Nemzeti Színházban.
- november 23.* A Baranya Megyei Könyvtár „Ars poetica” rendezvénysorozatának vendége volt Kopányi György író.
- november 25.* Bicsár Vendel ötvös és Hegedűs L. László grafikus kiállítása az Ifjúsági Házban.
- november 26–27.* Lázár György, a minisztertanács elnökének pécsi látogatása.
- november 26.* Az MTV Pécsi Körzeti Stúdiójának öt éves ünnepe a Mozgalmi Házban.
- november 26.* Ünnepi, díjátadó tanácsülés a város felszabadulásának 37. évfordulója alkalmából.
- november 29.* Ünnepi gálaműsor a Doktor Sándor – Zsolnay Művelődési Ház fennállásának 30. évfordulója alkalmából.
- november 30.* A Baranya Megyei Könyvtár „Ars poetica” rendezvénysorozatának vendége volt Tatay Sándor író.
- december 3.** Erb János karikatúráiból nyílt kiállítás a Helyőrségi Művelődési Házban.
- december 5.** A Magyar Sajtó Napja alkalmából díjátadó ünnepség az MTV Pécsi Körzeti Stúdiójában
- december 8.** A Horvátországi Magyarok Szövetségének kiadványaiból nyílt kiállítás a Mozgalmi Házban.
- december 9.** Lux Erika zongoraművész koncertje a Liszt-teremben.
- december 10.** A Sárga tenger alattjáró c. kamara-balet az Ifjúsági Házban.
- december 11.** Ősze András (USA) szobrász és az OPTTEAM ipari formatervező csoport kiállítása a Színház téri kiállító teremben.
- december 12.** Feydeau: A balek c. komédiájának bemutatója a Nemzeti Színházban.
- december 13.** A Pesti Műhely grafikáiból nyílt kiállítás a Pécsi Galériában.
- december 16.** Békegyűlés a Sopiania Gépgyárban.
- december 21.** Baranya Megye Tanácsának ülése az 1982. évi költségvetésről, egészségügyi és kulturális fejlesztésekről.
- december 21.** Átadták a Fogtechnikai Vállalat laboratórium központját.
- december 28.** „Moszkvai olimpia '80” címmel kiállítás nyílt a Városi Sportcsarnokban.
- december 29.** Pécs Város Tanácsának ülése az 1982. évi költségvetésről.

TRISCHLER FERENC
14 STÁCIÓ-DOMBORMŰ
A HIRDI R. K.
TEMPLOMBAN.
FELSZENTELTÉK
2006. DECEMBER 5-ÉN

EGYÉNI ELŐFIZETŐK

dr. Ács Zoltán * dr. Ádám Antal * Ágoston Péter (Szentlőrinc) * dr. Andrásfalvy Bertalan (Hosszúhetyű) * Angster József * dr. Antal Borbála * Arató Csaba (Budapest) * Auer Gábor * Auth Ferenc (Budapest) * dr. Balatonyi Gábor * dr. Balatonyi Zoltán * Balázs Gábor * Bánfai Antal * dr. Bánhegyi Mihály & Komoróczy Ildikó * dr. Bank József * Bánki Erik (Mohács) * Baranyai Pál * dr. Barcza Tiborné (Budapest) * Baronek Jenő * dr. Barri Istvánné * Bartha Júlia * Baum Attila * Baum Károly * Baum Károly * Begovác Rózsa * Békés Sándor * dr. Belyei Árpád * dr. Benke József * dr. Benyovszky Imréné * vitéz Berkovits Tivadar (Baden-Baden) * Betlehem István * Betlehem László * dr. Bihariné Bauer Zsuzsa * dr. Bíró József * dr. Blasszauer Róbert * Boda Miklós * Bóday Barna * Bóday Miklós * Bóday György * Bóday Zoltán * dr. Bodor András (Komló) * Bodor Attila * Bognerné dr. Tóth Mária * Bókay Endre * Borbáth Sándor (Miskolc) * dr. Borhidi Attila * Boros László * dr. Borsay Péter * Borsay Eszter * dr. Bödő László * Budai Jánosné * dr. Buzády Tibor (Budapest) * dr. Buzás Tibor * Czerpán István * dr. Csaba Tamásné * Csánk Jenőné * dr. Csullag József (Bonyhád) * dr. Csullag Zsolt (Bonyhád) * dr. Dankó Imre (Debrecen) * Darida Miklós * dr. Deli József & Szegvári Csilla * Dénesi Ödön * Derényi László (Vác) * Dévényi Sándor * dr. Dobay Péter * Dobó Rudolf * Dolgos Sándor * Dunai Imre * dr. Eberling László * dr. Ernyes Mihály * Éri István (Budapest) * Fedeles Tamás * Ferenci József & Ivicz Ilona * Filákóvity István * Fitos Gábor * dr. Flerkóné dr. Bárdos Vera * Frankovics György * Füredi József * dr. Füredi Péter * Füredi Zita * Gábor Olivér * Gál Éva & Márii Attila * Gálhidy Éva * Gálos Éva * Gállos Orsolya (Pécsvárad) * dr. Gáspár Gabriella * dr. Gáspár László (Budapest) * Gasz Zoltán * dr. Gazda Ferenc * Gergely Tibor * Gesztesy Zsuzsanna * Glock Imréné * Golob Ferenc * Gonda Tibor * Gömör János * Guld József * dr. Gundrum Károly * Györey Ferencné * Hágen József * dr. Hajnal László * dr. Hajzer Lajos * Halász Károly (Paks) * dr. Hald Judit (Mosonmagyaróvár) * dr. Hald Tamás * Háló Krisztián * Hámos László * Haraszti Ágnes * Haraszty Gábor (Pécsudvard) * dr. Hárs Éva * Harstein Jenő * dr. Hartai István * dr. Havasi János * Hegedűs Lajos * Hencze Tamás & dr. Király Magdolna (Budapest) * Hevesi András (Budaörs) * Hideg József * Hoffmann Judit (Kozármisleny) * Hormay Mihály * dr. Horn János (Budapest) * Horváth Attiláné * dr. Nagy Éva * Horváth Béla (Budapest) * Horváth István * Horváth József * Horváth Józsefné * Horváth Zoltán * Horváthné Buchert Eszter (Abaliget) * Huba József * Hudák István * Ijász István * Ilcsik János (Mohács) * Illa Gyula * dr. Illei György & dr. Donhoffner Ágnes * István László * Ivasivka Mátyás * dr. Jandó Péter * dr. János Edit * Járányi László (Boncodfőle) * dr. Jéki László (Budapest) * Jerney Miklós & Borsy Márta * Jeszták Lajos * Joó Anna & Fekete László * dr. Jobst Kázmér * Józsa Judit * dr. Kádár Géza * dr. Kádár Géza (Szombathely) * dr. Kálózi Tamás (Budapest) * Kamarás Júlia * Kanizsai István * Karancsi Ilus * dr. Kelemen László * dr. Kellermezer Miklós * Kekekes Imre * Keszkenyös Imre (Keszű) * Kilár Győző * Kilár Zsolt * Kis Jánosné * Kismányoky Károly * dr. Kiss Iván (Budapest) * dr. Kocsis Béla * Kolat Irén * Kollár Levente * Koltai Erika * dr. Korinek László * dr. Koós Margit * Kovács Gyula * Kovács Gyula * Kovács Szabó János * Kőszegi Gáborné * Kraft János * dr. Krassó Sándor * dr. Krommer Károly * Kukai András * Kulcsár László * Kungl János * Lacznayné dr. Dombay Sarolta (Kecskemét) * Laczhegyi Béla * Lafferton Győző * Lakatosné Novotny Antal * László Károly (Basel) * Légárdi Szabina (Baja) * dr. Lehmann Antal * dr. Lénárd László * Lengvári István * Lenkovics László * dr. Létei György * Lischka Györgyné * dr. Lovász György * dr. Lovász Istvánné * Lovász Lázár * dr. Madas Éva (Székesfehérvár) * Madas Katalin * Mádli Dalma (Budapest) * Magyarlaki Józsefné dr. * dr. Majdán János * Majoros György * Makkné Takács Katalin * dr. Makoviczky Gyula * Mánfai Ildikó * Márcz Róbert * Markó Imre * Marks Levente * Marsai Ágnes (Hosszúhetyű) * Mateisz Lénárd * Matkovits Eleonóra * dr. Mátrai Béla * dr. Méhes Károly * dr. Meláth Ferenc * Mendly Lajos * dr. T. Mérey Klára * dr. Mestály Gyuláné * dr. Mestály Ildikó * dr. Mezey Béla * Mihályi István * Millee Ilona * Myskovszky Imréné (Budapest) * Mischl Róbert * Molnár G. Judit * Móró Anna Mária * dr. Móza Szabolcs (Budapest) * Müller Lajos (Palkonya) * Müller Péter (Hosszúhetyű) * Nádor Katalin (Bogád) * Nagy Csaba * Nagy Erzsébet * dr. Nagy Gábor * dr. Nagy Imre * dr. Nagy József * Nagy Norbert (Szentlőrinc) * Nagy Sándorné * Nagy Zoltánné (Kővágószőlős) * Nemes Zsolt (Budapest) * Németh Norbert (Csányoszró) * Németh Zsolt * Norgauer Mária * Nürnberg Gyéza * dr. Nyers József * dr. Olasz István * dr. Ormos Mária (Budapest) * Öhmüller Miklós * Paksi Sándor * Palágyi Gergely * Pálfi Attila * ifj. Pálfi Attila * dr. Pandúr József * Papp Béla (Hird) * Papp Miklós (USA) * dr. Pásztoriné Kovács Julianna * dr. Páva István * dr. Páva Zsolt * dr. Pesti János * Peták Péter * Pete József * Péter Pál * dr. Péteri Zoltán (Majosháza) * Petrovits Béla * Petrusz-Kerner Mária (USA) * Plathly István * dr. Pilkhoffer Mónika * Póla Péter * Polgár Éva * Pusztafalvi Gábor * dr. Rác Gábor * dr. Rác-Kotilla Erzsébet (Keszthely) * Radnóti Ilona * Radó Péterné (Budapest) * dr. Rákóczy István * dr. Rákosyné dr. Vass Klára * Ramocsai Istvánné (Budapest) * Rayman János * Rétfalvi Sándor * dr. Roisz Andrásné * Roma Enrico (Budapest) * dr. Román Lászlóné * Rónaki László * Rónaky Edit * Rozvány György * Rózsa András * Róth Lajos * Rusznyákné Gaszt Felícia * Sallay Árpád * Sándorné Gacsályi Irma * dr. Sarlós Tamás * Sasvári és fia Kft. * Schaller Károly * Schmelcz Józsefné * dr. Schmidt József * Schnell Mihály * dr. Schweitzer Gábor (Budapest) * Sebők Ferenc * Semeczki László * Sey Gábor * dr. Simon Higin (Kozármisleny) * dr. Siptár László * Sivák Henrik * dr. Somosi Konrád (Komló) * Soó László * dr. Sólyom László (Budapest) * dr. Sramó András * Staub Ernő * Stenczer Béla * dr. Süle Tamás * Szabados György * Szabó Arto Olavi (New York) * Szabó Dorka * Szabó Klára Gabriella (Budapest) * dr. Szabó László (Miskolc) * dr. Szabó László Gy. (2) * Szabóné Könyig Éva * Szakács Gyula (Cserkút) * Szalay Lajos * Szamosi Szabolcs * Szarka Zsolt * dr. Szebenyi Imre (Budapest) * Szeifert Judit * dr. Szelestey Judit * Szentkútné Szirtes Mónika (Gárdony) * Szentivánusi Jeromos * Szentibéri Istvánné * Szieberth József (Balatonföldvár) * Szieberth Judit * Szirtes Béla * Szirtes Zoltán (Kővágótóttós) * Szluka Balázs * Tamási Balázs * dr. Tamási Károlyné * dr. Tamásy István (Leányfalu) * Tavasz Marianna * Tegzes Ferenc * Temesi Endre Miklós * dr. Ternák Gábor * Tihanyi János * Tirkala Ferenc * dr. Tóbiás János * dr. Toller László * dr. Tóth Gyula * dr. Tóth József * G. Tóth Károly * Tóth László * Tóth Mihályné * Tuskés Tibor * dr. Ujvári Jenő * Ursprung János * Úz György * Vándori András * dr. Varga Csaba (Budapest) * Varga Koppány (Budapest) * dr. Varga Levente * Varga Mihály * dr. Vargha Dezső * Várnagy Attila * dr. Varró Zoltán & dr. Darók Judit * Vass István * dr. Végh Mária * Végh Tibor * Visy Zoltán (Budapest) * dr. Visy Zsolt * Weller János * Wenczel Csilla * Werner Imre * Wolosz Vera * Zalay Buda * Zemplyni Antal * dr. Zemplyni Vera * Zengővári Mária (Budapest) * Zolotnok Ferencné * dr. Zoltai Ákosné * dr. Zsigmond Endréné (Szombathely) * Zsolnay Antal József * dr. Zsolt Nijra (Gárdony)

INTÉZMÉNYEK

Apáczai Nevelési Központ * BAR-ZAL Lapkiadó Kft. * Baranya Megyei Bíróság * Baranya Megyei Levéltár (2) * Belvárosi Általános Iskola * Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület * A Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziuma és Kollégiuma (3) * Civil Közösségek Háza Egyesület * Csorba Győző Megyei Könyvtár (2) * Dél-Dunántúli Regionális Marketing Igazgatóság * Déri Műzeum (Debrecen) * Egészséges Városért Alapítvány * FVM Szőlészeti és Borászati Kutató Intézet * Hajnóczy József Kollégium (2) * Hétfő Kft. * Hidasí Bt. * Janus Pannonius Gimnázium és Szakközépiskola (3) * Jókai Iskola Alapítvány * Jurdik és Jurdik Bt. (Kozármisleny) * Lauber Dezső Városi Sportcsarnok * MárkusZínház * Mecsek Egyesület * Pécs-Baranyai TIT * Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara (40) * Pécs/Sopiane Örköség Kht. * Pécs Város Oktatási Bizottsága (38) * Pécsi Gyermekekotthon * Pécsi Távfűtő Kft. * Pécsi Testnevelési Általános Iskola és Középiskola, Sportiskola * Pollack Mihály Műszaki Szakközépiskola * PTE Egyetemi Könyvtár * PTE Egyetemi Levéltár * PTE BTK-TTK Könyvtár * PTE Pollack Mihály Műszaki Főiskola Könyvtára * PTE Társadalomtudományi Szakkönyvtár * Radnóti Miklós Közgazdasági Szakközépiskola * Várkonyi Nándor Könyvtár * Városi Történelmi Múzeum